

Grau d'Administració i Direcció d'Empreses

**De l'imperialisme econòmic a la dictadura i
l'esclat social: Manual per entendre el
neoliberalisme a Xile.**

Autoria: Millaray Meza Navarro

Tutoria: Anna Carreras Marín

Departament: Departament d'Història Econòmica,
Institucions, Política i Economia Mundial.

Curs acadèmic: 2022-2023

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat d'Economia
i Empresa

RESUM

El següent treball és una anàlisi política, econòmica, social i cultural de cada etapa històrica de Xile fins a l'actualitat. El país es troba immers en una forta inestabilitat política, econòmica i social que pot tenir els seus orígens en l'intervencionisme nord-americà i l'arribada del model neoliberalista. D'aquesta manera, el present document relaciona històricament el context de Xile per entendre el detriment social que pateix el país.

Paraules clau: Neoliberalisme, intervencionisme, colonialisme, Salvador Allende, Pinochet, esclat social, proposta nova constitució.

ABSTRACT

The following work is a political, economic, social and cultural analysis of each historical stage of Chile to the present day. The country is immersed in a strong political, economic and social instability that may have its origins in American interventionism and the arrival of neoliberalist model. In this way, this document historically relates the context of Chile to understand the social detriment suffered by the country.

Key words: Neoliberalism, interventionism, colonialism, Salvador Allende, Pinochet, social outburst, new constitution proposal.

ÍNDEX

1. Introducció i contextualització.....	6
2. Hipòtesi i objectius.....	7
3. Metodologia.....	7
4. Colonialisme: L'origen de la dominació i el vincle amb l'imperialisme econòmic	9
4.1. Perspectiva politicohistòrica	9
4.2. Perspectiva econòmica	12
4.3. Perspectiva social i cultural	15
5. La proclamació d'independència: L'inici de la història contemporània	19
5.1. Perspectiva politicohistòrica	19
5.2. Perspectiva econòmica.....	22
5.3. Perspectiva social i cultural	25
6. Nordamericanització: La relació entre Els Estats Units i Xile.....	27
6.1. Perspectiva politicohistòrica	27
6.2. Perspectiva econòmica.....	29
6.3. Perspectiva social i cultural	30
7. Salvador Allende i la via pacífica al socialisme.....	33
7.1. Perspectiva politicohistòrica	33
7.2. Perspectiva econòmica.....	35
7.3. Perspectiva social i cultural	37
8. Pinochet i la implantació neoliberal	39
8.1. Perspectiva politicohistòrica	39
8.2. Perspectiva econòmica.....	40
8.3. Perspectiva social i cultural	42
9. L'esclat social, la proposta de Nova Constitució i el triomf del rebuig.....	44
9.1. Perspectiva politicohistòrica	44
9.2. Perspectiva econòmica.....	45
9.3. Perspectiva social i cultural	47
10. Situació actual: Com hem arribat fins aquí?	49
11. Conclusions.....	51
12. Bibliografia i webgrafia.....	52
13. Annexos.....	59
Annex 1. Il·lustracions i cronogrames	60
Annex 2: Taules i gràfiques	73
Annex 3: Testimonis d'agressions sexuals envers les dones empresonades.....	95

TAULA DE L'ANNEX 1: IL·LUSTRACIONS I CRONOGRAMES

Figura 1. 1: Línia temporal sobre Xile. Font: Elaboració pròpia.	60
Figura 1. 2: Línia temporal sobre Xile colonial. Font: Elaboració pròpia.	60
Figura 1. 3: Tabula magellanica. Mapa de 1635, obra del cartògraf Johannes Janssonius, d'on es veu l'estret de Magallanes.....	61
Figura 1. 4: Les quatre governacions d'Amèrica del Sud. Font: http://www.geocities.ws/piuraylaconquista/nueva_toledo.htm	61
Figura 1. 5: Fundació de Santiago del Nuevo Extremo. Oli sobre llenç de Pedro Lira Rencoret, 1888.....	62
Figura 1. 6: Llàmina que mostra el desenvolupament de la ciutat de Snatiago, 1552 - 1575. Font: Memoria Chilena.....	62
Figura 1. 7: Escut de la ciutat de Santiago, 1552. Font: Memoria Chilena.	63
Figura 1. 8: Llàmina que representa a Don Alonso de Ercilla llegint fragments de La Araucana a soldats espanyols. Font: Memoria Chilena.	63
Figura 1. 9: Línia temporal Patria Vieja i Reconquesta Espanyola. Font: Elaboració pròpia. ..	64
Figura 1. 10: Línia temporal de la Patria Nueva. Font: Elaboració pròpia.	64
Figura 1. 11: Primer Congrés Nacional de Xile, mural de González i Laroche. Font: Senado de la República de Chile.	65
Figura 1. 12: Batalla de Rancagua. Oli sobre llenç de Giulio Nonetti, 1820.....	65
Figura 1. 13: Fragment del projecte de constitució provisoria. Font: Biblioteca del Congreso Nacional.....	66
Figura 1. 14: Des de la part superior: Peso antic, Escudo i Peso nou.	66
Figura 1. 15: Primer vaixel de vapor a Xile "Rising star", 1819. Font: Memoria Chilena.	67
Figura 1. 16: Banderes i escuts que ha tingut la República de Xile. Font: Memoria Chilena...	67
Figura 1. 17: Territoris xilens, peruans i bolivians abans dels conflictes territorials. La línia negra marca els límits a partir de 1929.....	68
Figura 1. 18: Fragment del Decret Amunátegui, 1877. Document extret de Eltit (1994; p. 25).	68
Figura 1. 19: Línia temporal de Xile 1969 – 1973. Font: Elaboració pròpia.	69
Figura 1. 20: Documents secrets de la ITT. Correspondència des de la CIA a Xile per provocar una crisi econòmica i política al país, 1970. Font: Anderson, 1972.	69
Figura 1. 21: Bombardeig al Palacio de la Moneda, 11 de setembre de 1973. Font: Memoria Chilena.....	70
Figura 1. 22: Línia temporal de la dictadura del general Augusto Pinochet a Xile, 1973 - 1990. Font: Elaboració pròpia.	70
Figura 1. 23: Marxa d'olles buides a Xile, dos de desembre de 1971. Font: Memoria Chilena.	71
Figura 1. 24: Fragment de la Constitució de Xile, 1980 - 1981. Font: (Constitución Política de la República de Chile 1980, 1980).....	71
Figura 1. 25: Línia temporal la crisi social a Xile, 2019 - 2022. Font: Elaboració pròpia.....	72

TAULA DE L'ANNEX 2: TAULES I GRÀFIQUES

Figura 2. 1.: Producció d'or a Xile. Font: De Ramon & Larraín (1982, p. 47): Orígenes de la vida econòmica chilena 1659-1808.	73
Figura 2. 2: Salari real d'alguns treballadors 1750-1799. Font: Carmagnani (1963) El salariado minero en Chile colonial: su desarrollo en una sociedad provincial: el Norte Chico 1690-1800.	73
Figura 2. 3: Percentatge d'herència genètica de la població xilena. Font: https://www.chilegenomico.cl/datos-genomicos/	74
Figura 2. 4: Component genètic indígena per estratificació socioeconòmica. Font: https://www.chilegenomico.cl/datos-genomicos/	74
Figura 2. 5: Llistat de presidents de la República de Xile. Font: Elaboració pròpia.	75
Figura 2. 6: Preus d'exportació entre preus d'importació, 1815 - 1856. Font: Llorca-Jaña (2014).	76
Figura 2. 7: Mitjana anual d'exportacions xilenes per dècada (en milions de Pesos "nous"), 1844-1899. Font: (Llorca-Jaña & Miller, 2021).	76
Figura 2. 8: Gràfica del PIB real per càpita de Xile 1810 - 1899. Font: Díaz et al. (2016).....	77
Figura 2. 9: Taula PIB per habitant i treballador 1810 - 1885 a Xile. Font: (Braun-Llona, et al., 2000: p. 30).....	78
Figura 2. 10: Gràfica sobre l'índex de democràcia liberal a Xile 1870 - 1980. Font: https://frdelpino.es/investigacion/category/01_ciencias-sociales/02_economia-mundial/03_desarrollo-humano-economia-mundial/	79
Figura 2. 11: Inversions estatunidenques a Xile, 1929 (en dòlars estatunidencs). Font: (Rinke, 2013; p. 54).....	79
Figura 2. 12: Valor real de la producció del sector exportador i industrial 1911 - 1935 (en dòlars estatunidencs de 1980). Font: (Palma, 1984).	80
Figura 2. 13: Exportacions de salnitre a Xile, 1881 - 1932. Font: Dvoskin, Nicolás & Llanos, Claudio. (2012). Chile, Argentina y la economía exportadora. Estado, economía y política durante la era del imperialismo (1880-1950).	80
Figura 2. 14: Salari real a Xile 1872 – 1987. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).	81
Figura 2. 15: Índex ajustat d'ingrés a Xile, 1870 - 1980. Font: https://frdelpino.es/investigacion/category/01_ciencias-sociales/02_economia-mundial/03_desarrollo-humano-economia-mundial/	81
Figura 2. 16: Deute extern públic i privat a Xile, 1871 – 1926 (milions de Pesos xilens de 1995 i com a percentatge del PIB). Font: (Braun-Llona, et al., 2000).....	82
Figura 2. 17: PIB a Xile, 1859 - 1972. Font: (Braun-Llona, et al., 2000; p. 31-32).	83
Figura 2. 18: Inflació a Xile a partir de l'IPM i l'IPC, 1810 - 2006. Font: (Díaz B & Wagner, 2008; p. 28).....	83
Figura 2. 19: Percentatge d'analfabetisme a Xile, 1854 - 1994. Font: (Braun-Llona, et al., 2000; p. 255.).....	84
Figura 2. 20: Desglossament d'escons al congrés per blocs polítics a Xile, 1937 - 1965. Font: A. Borón (1971; p. 58 - 61).	84
Figura 2. 21: Vots UP i antiUP a Xile, 1969 - 1973. Font: (Sater, 2019).....	85
Figura 2. 22: Índex de salaris reals a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et al., 2000).....	85
Figura 2. 23: IPC de Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et. al., 2000).....	85

Figura 2. 24: PIB de Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun - Llona, et. al., 2000).....	86
Figura 2. 25: PIB per sectors a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun - Llona, et. al., 2000).....	86
Figura 2. 26: Despeses en programes socials a Xile, 1969 - 1973. Font: (Sater, 2019).....	86
Figura 2. 27: Deute extern a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et. al., 2000).....	87
Figura 2. 28: Índex d'escolarització a Xile 1965 – 1975. Font: (Fundación Rafael del Pino, 2022).	87
Figura 2. 29: PIB a Xile 1973 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).....	87
Figura 2. 30: PIB per sectors a Xile 1969 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).....	88
Figura 2. 31: Índex del salari real a Xile 1974 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).	88
Figura 2. 32: Taxa d'atur a Xile 1960 - 1986. Font: Departament d'Economia de la Universitat de Chile.....	89
Figura 2. 33: Deute extern total a Xile 1974 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).....	89
Figura 2. 34: IPC a Xile 1971 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).....	90
Figura 2. 35: PIB a Xile 2019 – 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	90
Figura 2. 36: PIB per sectors a Xile 2018 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	91
Figura 2. 37: IPC a Xile 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	91
Figura 2. 38: Taxa d'atur a Xile 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	92
Figura 2. 39: Salari mitjà a Xile 2018 - 2021. Font: datosmacro (2022).	92
Figura 2. 40: Deute extern per sector a Xile 2019 - 2022. Font (Banco Central de Chile, sense data).	93
Figura 2. 41: Tipus de canvi dòlar - Peso xilè 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	93
Figura 2. 42: Tipus de canvi euro - Peso xilè 2019 -2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).	94
Figura 2. 43: Tipus de violència sexual al període de l'esclat social (octubre de 2019). Font: (Pizarro, 2021)	94

1. Introducció i contextualització

La cerca de la meua identitat nacional ha estat un element essencial a la meua vida. Acceptar la condició de migrant, sense cap mena de prejudici, és la lliçó més important i difícil que he après.

D'aquesta manera, el procés migratori que he viscut ha implantat una perspectiva dicotòmica que m'ajuda a avaluar, segons les meves experiències, el que considero correcte i incorrecte a cada nació que em representa.

Així mateix, el meu interès per la història, política i economia de Xile (i d'Amèrica Llatina en general) neix de l'intent de sentir-me connectada a les meves arrels. És també la forma de crear un vincle amb la família, que no deixa de ser la institució primària que ens atorga identitat i sentiment de pertinença.

Paral·lelament, la tria d'aquest tema, que pretén construir una crítica justificada al neoliberalisme xilè, es relaciona amb el sentiment de culpa que he experimentat els darrers anys amb la metodologia que marca el grau d'Administració i Direcció d'Empreses. Amb la manca de sensibilitat social que es percep en gran part de la formació obligatòria i/o bàsica, tinc la necessitat personal d'aplicar els coneixements adquirits a trobar un camí alternatiu al capitalisme basat en la dominància del nord global envers el sud global.

Així, el treball es divideix en sis etapes principals, cadascuna amb tres subapartats que analitzen la perspectiva politicohistòrica, econòmica i sociocultural de l'època. A l'apartat d'Annexos es poden trobar cronogrames que clarifiquen amb una línia temporal els successos més importants que s'hi descriuen en el text (vegeu la Figura 1. 1 a l'annex 1). L'últim apartat pretén crear un vincle i un fil conductor entre els sis períodes.

Finalment, vull agrair als meus pares per donar-me arrels i ales. A la meua germana, per compartir amb mi les nits de recerca infinites i a l'Anna Carreras, per la seva guia i ajuda continua.

2. Hipòtesi i objectius

La hipòtesi bàsica i pregunta a què aquest Treball de Final de Grau vol donar resposta és la següent:

La influència dels EEUU a Xile ha marcat la seva estructura social, econòmica i política, essent un dels obstacles per al desenvolupament del país actualment.

Quins factors han estat determinants per l'estancament social de Xile?

Per tant, com a objectius a desenvolupar:

Vull entendre la relació de cada etapa històrica amb la política i economia actual del país.

Vull saber com va funcionar l'intervencionisme dels Estats Units d'Amèrica i com es va annexar a Xile, dominant així l'esfera estatal fins a l'actualitat.

Relacionat amb el punt anterior, m'interessa indagar en com la política és un reflex de la societat, retroalimentada per models sociològics nord-americans.

Vull resoldre els motius pels quals el neoliberalisme s'ha desenvolupat al país, convertint-se en un model arreu del món.

Finalment, vull comprendre el perquè de la inestabilitat política i econòmica del país i analitzar els possibles canvis que s'haurien de produir pel correcte progrés de Xile i Amèrica Llatina.

3. Metodologia

El procés seguit per dur a terme aquest treball es fonamenta en la investigació exhaustiva de fonts d'informació diverses, que confirmen la veracitat dels fets històrics. Els principals canals de recerca han estat els manuals, llibres i articles que ofereix el CRAI de la Universitat de Barcelona d'importants personatges intel·lectuals, així com les pàgines web estatals i oficials de Xile i les seves universitats i centres d'investigació.

Donada la necessitat de verificar les fonts de recerca i la densitat d'informació històrica que exigeix aquest TFG, el temps d'investigació prèvia i de redacció i enllaç de tot el recull ha resultat força elevat.

Ha estat difícil discernir correctament entre informacions contràries de fonts fiables. La manca de consens en determinats punts evolutius ha estat un punt destacable de les primeres etapes d'anàlisi, encara que no ha simbolitzat un problema important en el context que s'està estudiant.

Al tractar-se d'una anàlisi històrica, econòmica i social, les eines estadístiques són limitades pels primers segles de recerca. Tanmateix, aquelles que han estat calculades a posteriori es tracten amb precaució, estudiant-se des d'un punt de vista corroboratiu dels textos i llibres escrits en aquella època. Amb les dades més recents es pot deduir objectivament en termes estadístics l'evolució del país.

Finalment, cal mencionar que a mida que adquiria nous coneixements, he hagut de modificar apartats i extensions per afinar correctament els límits establerts, sota la base del principi de millora continua.

4. Colonialisme: L'origen de la dominació i el vincle amb l'imperialisme econòmic¹

La teoria més acceptada referent al poblament del continent americà assegura que grups premongòlics i esquimals van arribar a Alaska procedents d'Àsia per l'Estret de Bering. Així doncs, aquests individus, que eren principalment caçadors i recol·lectors, s'assentaren en diferents regions creant diverses tribus indígenes arreu del territori (Villalobos R., 1979).

En el cas concret de l'actual Xile, els assentaments han estat molt descentralitzats al llarg de la història, definits per límits climàtics, mantenint, de manera generalitzada, la caça i la recol·lecció com a activitats principals.

D'aquesta manera, a l'extrem nord xilè (Nord gran), on la terra és molt àrida, es destaca l'explotació dels recursos marins. Posteriorment, alguns individus van passar d'un estil de vida nòmada al sedentari gràcies a l'agricultura. Entre el nord gran i la zona central es troba el nord petit, terra semiàrida amb arbustos i cactus. En aquesta extensió es van confeccionar les primeres peces de ceràmica, i l'agricultura era prou avançada. A la zona central, on el clima és temperat i les terres fèrtils, es practicava la caça d'animals actualment extingits i la pesca.

D'altra banda, el 1977 es va dur a terme una excavació a *Monte Verde*, a la zona sud del territori, on es van descobrir jaciments arqueològics que podrien significar l'inici de la vida humana a Xile. Cal esmentar que aquesta troballa no compta amb l'aprovació de tota la comunitat científica. Així, a aquesta zona, caracteritzada per un clima temperat i plujós ple de llacunes i boscos frondosos, alguns individus acomplien activitats hortícoles.

Milers d'anys més tard, al segle XV, setanta anys abans de l'arribada dels conqueridors espanyols als actuals límits xilens, els inques van conquerir el nord i la zona central de la futura nació amb la intenció d'explotar els recursos miners, utilitzant la religió, la llengua i l'economia com a sistema de dominació (Museo chileno de arte precolombino, 2012).

4.1. *Perspectiva politicohistòrica*

Els imperis europeus es van endinsar en la recerca de noves terres entre els segles XV i XVI. Ara bé, convé distingir entre les colònies britàniques i llatines, donades les considerables divergències que existien entre els processos colonitzadors.

D'una banda, les colònies britàniques es van formar com a llar d'aquells que dissentien del règim polític anglès. En canvi, les colònies llatines es van crear amb la principal funció de dotar a la Corona hispànica de majors recursos econòmics i territorials. (Del Alcàzar Garrido, 2000, p. 25).

---

¹ Per una representació temporal, vegeu la Figura 1. 2 de l'Annex 1.

Pel que fa als regnes de Portugal i la Corona de Castella i Aragó concretament, les raons expansives inicials obeïen a termes econòmics. Calien avantatges fiscals donats els elevats tributs que s'havien de pagar per tal de comercialitzar amb l'Índia, per les vies de pas que es feien servir. Tal com diu Villalobos (1979) "La nación que pudiese navegar por el sur de África podría comercializar directamente con el Asia".

D'aquesta manera, Portugal es va aventurar a explorar les costes africanes, mentre que la Corona hispànica es va expandir per occident, gràcies a Cristòfor Colom. El 12 d'octubre de 1492, Colom arriba a l'actual continent americà, assegurant estar a les illes d'Àsia.

Les posteriors exploracions d'identificació del terreny van concloure que no es trobaven on ells pensaven, sinó que una gran extensió de terra s'interposava entre el seu principal objectiu.

Amb aquest contratemps, Fernando de Magallanes², un explorador portuguès, defensava la idea que per mitjà del sud del continent existiria la possibilitat d'arribar a Àsia. Aquests arguments van ser rebutjats per Portugal, però Carles V, membre de la corona hispànica, va fer costat a la iniciativa. Així doncs, el viatge va ser força complicat, però Magallanes va trobar el pas que buscava el novembre de 1520 (vegeu la Figura 1. 3 a l'annex 1): Un estret localitzat a l'extrem sud de l'actual Xile, anomenat en el seu honor Estret de Magallanes (Villalobos R., 1979).

Paral·lelament, es duïen a terme les conquestes a terra ferma. El *modus operandi* per defecte dels conqueridors es basava a enviar un representant a la península per informar el rei de les expedicions trobades i demanar governacions pròpies. A la zona peruana actual, Francisco Pizarro i Diego de Almagro lideraven la recerca d'un gran imperi (Sater, 2019).

D'aquesta manera, Almagro va sol·licitar una governació particular per poder sotmetre-la, obtenint una resposta positiva per part de Carles V. Així doncs, el rei va dividir el territori meridional d'Amèrica del Sud en quatre governacions paral·leles d'est a oest, atorgant-li el segon quadrant a Almagro: *Nueva Toledo* (vegeu la Figura 1. 4 a l'annex 1).

Després de petites trifulgues amb Francisco Pizarro (governador del Perú) per la tinença de Cuzco (Almagro pensava fermament que formava part del seu territori), van decidir conquerir el que avui coneixem com Xile, amb la visió de compatir els guanys de totes dues divisions.

La decisió de sotmetre aquestes terres semblava prou avantatjosa: havien arribat al Perú molts soldats buscant recompenses per les expedicions, i els amerindis assentats al Virregnat,

---

² Existeixen diferències historiogràfiques pel que fa a l'arribada del primer espanyol a l'actual Xile: Mentre alguns historiadors argumenten que va ser Diego de Almagro, d'altres pensen que s'ha de tenir en compte també a Fernando de Magallanes i les posteriors arribades: Gonzalo Calvo Berrientos ja hi era a la Vall d'Aconcagua quan Almagro va avançar cap a aquestes terres. Es creu que s'hi va trobar entre 1534 i 1535, segons les dates de les cartes de poder publicades a "The Harkness Collection". El quart i cinquè conqueridor en desembarcar al territori van ser Simón de Alcazaba i Diego García de Alfaro, respectivament, que van fer un reconeixement superficial de les costes. (Feliú Cruz & Villalobos R., 1954, p. 114).

en un intent de fer fora els conqueridors de les seves terres, expandien la idea de la quantitat ingent d'or que s'hi trobava a la zona més austral.

D'aquesta manera, Diego de Almagro va trepitjar la Vall de *Copiapó* l'any 1536. L'arribada, però, no va ser fàcil: a l'hivern austral d'aquell any va tenir lloc la batalla de Reinohuelén, un enfrontament entre maputxes i conqueridors que va resultar en la victòria espanyola i el retorn de la tropa imperialista al Perú, en part també, perquè Xile no simbolitzava una fita important a escala econòmica i estratègica: no hi havia or i el clima al sud era molt fred. (Sater, 2019).

Alguns anys més tard del retorn d'Almagro, el 1540, Pedro de Valdivia, conqueridor espanyol company de Pizarro, va iniciar l'expedició a terres xilenes novament, autofinançant-se el viatge. Amb el suport de pocs soldats i la companyia d'Inés Suárez, la primera dona espanyola en trepitjar aquesta extensió, va començar la conquesta del que anomenem Xile.

Així mateix, el 12 de febrer de 1541, Valdivia funda la ciutat de *Santiago del Nuevo Extremo*, a les falces del turó *Santa Lucía*, anomenat Huelén originàriament (vegeu la Figura 1. 5 a l'annex 1).

La fundació de l'actual capital va simbolitzar l'inici de l'establiment a Xile, i, per a molts, l'inici de la capitania general del país avui independent (vegeu la Figura 1. 6 a l'annex 1). Posteriorment, al març, es va dur a terme un cabildo per repartir el poder polític. Aquests consells colonials van ser una eina important i decisiva en el procés d'independència de moltes colònies llatines

El pas següent es basava en la repartició de terres i d'indígenes com a mà d'obra per avançar en la producció. Les activitats de subsistència principal consistien en el cultiu d'aliments i la cria de bestiar a les terres més llunyanes.

Aquests amerindis treballaven a canvi de protecció i cura per part d'individus importants. L'anterior sistema rebia el nom d'*encomienda*, duta a terme pels *encomenderos*, un grup selecte de persones influents i adinerades. Gràcies a aquesta iniciativa els conqueridors van progressar en la urbanització del territori, el conreu i, principalment, l'explotació de l'extracció d'or. Es destaca, però, la part activa que va jugar aquest sistema pel que fa al decreixement de la població indígena al territori: Mitjançant les *encomiendas* es van cometre nombrosos abusos i injustícies (Villalobos R., 1979).

Els primers anys de *Santiago del Nuevo Extremo* van ser contundentment complicats. No hi havia prou recursos i la situació políticomilitar amb els indígenes era molt convulsa. Destacable és la Destrucció de Santiago, l'11 de setembre de 1541. El toqui *Michimalonco*, cap militar dels maputxes, va liderar un conflicte bèl·lic entre els amerindis i els conqueridors en el context de la *Guerra de Arauco*. Així doncs, la lluita entre aquests dos bàndols era freqüent (Memoria Chilena, s.d.).

La visió expansionista dels conqueridors i les necessitats de comunicació amb altres colònies van fer que es fundés *La Serena* l'any 1544, al nord de la nació. També si van fundar altres ciutats importants a l'extrem septentrional: *Concepción* (1550), *Imperial*, *Villarica*, *Valdivia* i *Angol*. Cal tenir en compte l'interès de l'imperi en aquests territoris, on hi havia fonts d'or, una bona terra i una creixent població autòctona que es traduïa en mà d'obra pels espanyols (Villalobos R., 1979).

Posteriorment, la ciutat de Santiago millora considerablement en gran mesura gràcies al port de *Valparaíso*, que va enllaçar permanentment el Virregnat del Perú i el territori xilè, i al trasllat dels conflictes bèl·lics al sud (donada la creixent ocupació hispana als territoris d'*Aconcagua*, *Maipo* i *Cachapoal*). És llavors quan el monarca de l'imperi espanyol atorga el títol de ciutat i un escut d'armes a Santiago, el dia 5 d'abril de 1552 (Vegeu la Figura 1. 7 a l'annex 1) (Memoria Chilena, s.d.).

Temps més tard, i d'origen desconegut, arriba una notificació del possible assassinat de Pizarro. Si la informació fos verídica, el poder polític estaria en perill, a l'espera de les concessions d'un nou governador del Virregnat del Perú, del que Xile encara n'era una dependència. Per la protecció d'aquest poder, es nomena governador de la Capitania General de Xile (és a dir, la governació de Santiago del Nuevo Extremo i voltants) a Pedro de Valdivia, essent el primer a ostentar aquest càrrec.

Finalment, la independència econòmica de la Capitania general de Xile, cada vegada major, restringia el vincle amb el Virregnat del Perú. Encara que aquesta relació semblava que no va tenir una importància relativa, la Capitania General de Xile va esdevenir un organisme jurisdiccional de l'imperi espanyol independent l'any 1798, gràcies, en part, a la creació d'una casa de La Moneda a Santiago (1750) i la fundació d'un consolat separat del de Lima (1796).

Els canvis que va dur a terme Carles III, les anomenades reformes borbòniques, van ajudar al desenvolupament del sistema autoritari i jeràrquic que governava la capitania (Sater, 2019).

4.2. *Perspectiva econòmica*

Com argumenta Álvarez Espinoza (2015), la principal activitat econòmica al Xile colonial va ser l'extracció d'or. L'anàlisi històrica ha permès afirmar que el seu desenvolupament va ser degut a la mobilització de força de treball indígena (sotmesos a dures tasques dins del sistema de l'*Encomienda*) i a la facilitat d'accés als dipòsits minerals. Cal destacar que els assentaments que van sorgir el segle XVI es van ubicar en antics poblats indígenes rodejats de recursos naturals potencialment profitosos, econòmicament parlant.

Així i tot, aquesta font de riquesa no va ser sostenible en el temps: a principis del segle XVII, poc més d'un centenni més tard, els conqueridors espanyols havien acabat amb les reserves

d'auri, i consegüentment, van haver de centrar l'eix de supervivència en un altre punt, tal com mostra la taula d'or registrat a Xile entre 1575 i 1576 (vegeu la Figura 2. 1 a l'Annex 2).

És aquí, doncs, quan l'economia es dirigeix cap a diversos àmbits depenent de la regió. Al nord, es van dur a terme explotacions a jaciments miners donada la impossibilitat d'efectuar altres tasques, limitades pel clima i el terreny. Contràriament, a la zona central, s'adopta l'agricultura i la cura de bestiar com a principal activitat de producció. Al sud, el despoblament i la pèrdua de la font de riquesa principal causa importants migracions a la zona central del país (Álvarez Espinoza & Espinoza Moraga, 2015).

D'aquesta manera, es forma un paral·lelisme singular. Per un costat, el món miner, de curta durada donada la rebel·lió dels indígenes per continuar amb les extraccions (Carmagnani, 1963; De Ramon & Larraín, 1982)³. D'altra banda, el món agrari, condensant a la totalitat de la població rural, i sota l'estratificació social i econòmica del latifundisme (Mellafe, 1981). Com diu Álvarez Espinoza (2015, p.5): "El mundo agrario puede haber influido en crear un entorno socioeconómico donde se privilegia a una pequeña fracción de la población, mientras que al resto no se le hace partícipe del desarrollo económico".

Estretament relacionat, exposen la seva idea Johnson i Robinson (2001) sobre la diversificació segons la densitat de població nativa: en territoris amb aquest indicador baix es van crear institucions que afavorien l'assentament de propietats privades (entorn agrari). En canvi, en expansions amb molts amerindis, els colonitzadors europeus van exercir una política d'extracció de riqueses i recursos (entorn miner).

Al segle XVII, a conseqüència de la disminució deadius i conscients de necessitar mà d'obra per a realitzar les comeses principals, es van mobilitzar esclaus provinents del sud, sobretot maputxes capturats a la Guerra d'*Arauco*. Encara que aquesta pràctica va ser abolida sobre el paper l'any 1674, va estar prou activa durant tot el segle.

Així, la cura del bestiar va esdevenir un factor important a l'economia del Xile colonial després del descens de l'extracció d'or abans anomenat. Els principals productes elaborats, destinats al comerç intercolonial amb el Virregnat del Perú, van ser el cuir (sobretot per fer calçat), el *charqui* (carn deshidratada) i el seu (per fer espelmes i sabó).

Pel que fa a l'agricultura, a mitjan segle XVII s'enforteix la producció d'un nou bé: el blat. Els desastres naturals van impedir el correcte desenvolupament de la collita peruana, donant importància llavors a la producció xilena (Sater, 2019).

---

³ El món miner també compren l'extracció, en menor mesura, d'altres metalls i minerals. D'importància rellevant és el coure, molt present en la història de Xile, sobretot en moments històrics més actuals.

Els latifundis, tal com diu Mellafe (1981), són una unitat econòmica i social que va agafant la seva forma pels esdeveniments històrics que es van produint. D'aquesta manera, a mesura que s'avança en el temps, les característiques econòmiques i socials, molt lligades entre si, i el vincle latifundista amb el domini i poder també varia. Hi ha èpoques on s'estableix com el centre de poder i decisió, i en altres moments suposa un grup en "igualtat de condicions" amb altres sectors participants en l'economia. Així doncs, els latifundis xilens, a partir del segle XVII, es dediquen al cultiu de cereals de manera preferent, fet que acompanya la concentració de gran part de la força decisiva en aquestes unitats socioeconòmiques també anomenades hisendes o *fundos* (Sater, 2019).

Així mateix, el latifundi tradicional aconsegueix endinsar-se en el centre de l'economia neutralitzant i dominant els obstacles per tal d'obtenir el control del món rural, estratificant a la població. A diferència d'aquesta unitat dos segles enrere, ara la terra compta amb valor propi i es pot afirmar que la possessió d'aquesta dona poder i prestigi (Mellafe, 1981). És en aquest sentit, doncs, quan cobra valor l'afirmació de Sater (2019, p.30): "[...] El cultivo de los cereales, el mestizaje i la jerarquía social iban de la mano".

Un altre punt important de l'economia recau al contraban. Les dues primeres dècades del segle XVIII venen marcades per l'arribada de vaixells francesos a les costes xilenes i peruanes, on alguns comerciants si van assentar⁴. A finals d'aquest mateix segle ja era una activitat prou regular i lucrativa, donada la relació comercial/fiscal entre la colònia i l'imperi espanyol (Sater, 2019). Molt conegut ha estat el cas de *Scorpion*, una fragata britànica que solcava les costes xilenes amb l'excusa de la caça de balenes, però que el seu objectiu era la venda il·legal de teles britàniques al territori. Aquest cas desprestigia al governador de la Capitania General de Xile, essent l'antecedent de les idees que porten a la independència de les terres xilenes (Tapia, sense data).

Finalment, és interessant dur a terme l'estudi dels salaris a l'època colonial. Com diu Carmagnani (1963), als segles XVI i XVII existeix un conjunt assalariat que funciona com a alternativa per a aquells que no comptaven amb *encomiendas*, o bé el seu ús n'era insuficient.

D'aquesta manera, es creen tres classes de relacions laborals "remunerades". Primerament, els *asentados*, amerindis contractats mitjançant un *asiento de trabajo*, dedicats a servir a les cases i com oficials o aprenents. Aquests contractes, d'un o dos anys de durada, comptaven, d'una banda, amb un salari natural (alimentació i vestuari) i d'altra, amb protecció (cura de malalties i doctrina religiosa). A continuació, es destaca el lloguer d'indis: un *encomendero* llogava a una altra persona un nombre determinat d'indis, per dedicar-se en gran manera a

---

⁴ Entre els comerciants que s'hi van instal·lar a les terres xilenes es destaca Guillaume Pinochet, que va arribar a *Concepción* l'any 1720. La setèima generació d'aquesta família culmina amb Augusto Pinochet, dictador de Xile des de 1973 fins a 1990 (Sater, 2019).

activitats agrícoles i mineres. Com a tercer grup es troben els *concerts*, on alguns artesans contractaven mà d'obra per a acomplir alguna activitat exclusivament, finalitzant el contracte quan aquesta acabava.

Cal mencionar la diferència que es feia entre els grups ètnics. Hi havia divergències pel que fa als contractes entre indígenes, mestissos o negres i blancs. Entre alguns canvis produïts a principis del segle XVIII es destaca la menor quantitat pagada al primer grup, i uns salaris més alts al nucli miner en contraposició a l'agricultura. Addicionalment, el salari deixa de ser anual i passa a ser mensual (Carmagnani, 1963).

A la taula inclosa en els Annexos (Vegeu la Figura 2. 2 a l'Annex 2) es resumeixen els salaris reals cobrats per peons especialitzats (barreteros) i miners al nord de Xile. Pel que fa al primer grup, mentre que el salari nominal, en termes generals, disminueix, el salari real contempla la via contrària. La primera afirmació és deguda a l'augment de la mà d'obra, però com el cost de vida també es veu disminuït, augmenta el salari real: Un barretero pot adquirir un 14% més de béns en 1790 que en 1750. A diferència d'aquest grup, els miners (alpires) veuen el salari nominal i real decreixer: el món miner comença a descendir (Carmagnani, 1963).

4.3. Perspectiva social i cultural

Alfredo Sepúlveda (2018, p.17) menciona que la forma de vida de les persones a Xile va ser modificada per la irrupció d'una estructura molt més complexa a escala política, social, econòmica i cultural que les que hi havia al territori: l'imperi. I no només un, sinó dos, i amb molt poca diferència de temps: l'imperi inca i l'imperi espanyol.

L'estratègia dominant dels conqueridors espanyols residia en la mà d'obra ameríndia. Les fundacions de les ciutats es decidien per la disponibilitat de població indígena, a l'espera de ser servits per aquesta (Museo Chileno de Arte Precolombino, 2010). Val a dir, que l'imperialisme dut a terme pels inques i posteriorment per la corona hispànica deixava entreveure el caràcter bel·licós que simbolitzava l'essència dels indígenes de terres xilenes, els "*araucans*".

Els dos imperis van aconseguir mutar el sistema polític local: donada l'expansió militar que van desenvolupar, els indígenes es van veure en l'obligació de transformar els caps de família en caps militars. Tots dos buscaven riqueses, però el concepte divergia segons el grup dominant. Els inques cercaven riqueses manufactureres o aliments: terres, roba, instruments, tot en benefici de la comunitat. Per contra, l'imperi hispànic tenia set de riqueses minerals i simbòliques: principalment or, lucrant-se de fama i memòria individual en la fundació de ciutats. L'imperi inca no va assolir un domini total de la població, encara que van instal·lar una burocràcia administrativa, política i religiosa pactant amb els amerindis. Les ètnies, encara que

amb un vincle continental, no es van barrejar. En canvi, els conqueridors espanyols, amb conflictes bèl·lics més brutals que els inques, van imposar la seva força obtenint el domini total, fusionant també a la seva població (Sepúlveda, 2018).

La Araucana, escrita per Alonso de Ercilla⁵, va ser la primera obra literària que atrau l'atenció d'Europa a la Capitania General de Xile (Vegeu la Figura 1. 8 a l'annex 1) (Sater, 2019). Ercilla y Zúñiga (1569), poeta i soldat espanyol, narra en 3 parts diferents un cant èpic sobre la conquesta de Xile. A efectes socials, es destaquen els següents versos:

Chile, fértil provincia y señalada
en la región antártica famosa,
de remotas naciones respetada
por fuerte, principal y poderosa:
la gente que produce es tan granada,
tan soberbia, gallarda y belicosa,
que no ha sido por rey jamás regida
ni a extranjero dominio sometida. (p. 23).

S'entén, doncs, que els amerindis eren guerrers innats, valents i altius. Aquestes característiques són sovint exalçades per posteriors anàlisis sobre el caràcter nacional xilè.

Mesa (2018), afirma que el 41,5% dels xilens creu que Xile és un país desenvolupat perquè hi ha menys indígenes. El classisme té el seu origen a la conquesta espanyola, amb el mestissatge latent, i s'ha mantingut invariable fins a l'actualitat, tal com explica Manuel Antonio Garretón a EFE (2002).

La conformació de grans latifundis durant l'època colonial estratifica verticalment a la societat. A la base de la piràmide es troben treballadors pobres, majorment mestissos, dominats per una classe alta provinent del territori peninsular espanyol. Aquestes relacions de poder suposen l'inici del perfil social de la regió.

Pedro de Valdivia considerava els mestissos els veritables nadius del territori xilè (Medina, 1889). Segons un estudi dut a terme per la Facultat de Medicina de la Universidad de Chile (2012), la població xilena actual compta amb un 51% d'origen europeu caucàsic (hispanic), un 44% de sang ameríndia (andina i maputxe) i un 3% d'ancestria africana (encara que dades més recents consideren inexistent aquest percentatge) (vegeu la Figura 2. 4 a l'Annex 2). És evident, doncs, que la població xilena és totalment mestissa. Addicionalment, l'estudi sociodemogràfic també revela la relació que hi ha entre els nivells socioeconòmics i la genètica (vegeu la Figura 2. 3 a l'Annex 2): el gràfic de barres annexat mostra un major percentatge

---

⁵ La classe alta espanyola és la principal promotora de la cultura en l'època colonialista. D'altra banda, la influència indígena va marcar els esports populars, les supersticions, l'alimentació i el tan característic vocabulari (Mesa Meza, 2018).

amerindi a les classes socials més desfavorides (fins a un 54,8%) i una menor concentració a la classe alta (amb un 40,1%). L'origen de les discriminacions s'inicien, concloentment, amb el mestissatge.

D'aquesta manera, la piràmide social a la colònia xilena comptava amb cinc escalafons diferenciats. D'una banda, a la cúspide, es trobaven els espanyols, anomenats peninsulars. Encara que, en un primer moment representaven una proporció minoritària en termes demogràfics⁶, ocupaven la majoria de càrrecs públics i militars més importants. Els espanyols que arribaven al territori eren aventurers i bel·licosos, donada la intenció de batallar pel domini (i no amb la finalitat de recerca de riqueses, com passava a altres colònies americanes) (Palacios, 1918; p.36).

En segon lloc, els criolls, fills d'europaus nascuts a Amèrica, generalment legítims. La majoria d'ells eren aristòcrates, però encara que comptaven amb un fort poder socioeconòmic, no tenien poder polític. Eren propietaris de les terres i dominaven la majoria de les activitats productives. Els fills homes de la classe alta rebien educació superior a la Universitat de San Felipe, oberta al públic l'any 1758 (Sater, 2019). El grau de maduresa política assolida amb la formació i la rellevància econòmica de les classes dirigents criolles va ser un pilar fonamental per la creació d'idees emancipatòries en els anys posteriors (Del Alcàzar Garrido, 2000).

Seguidament, el col·lectiu més nombrós: els mestissos o *roto xilè*. Aquest grup representava el 80% de la població xilena. Eren artesans o militars relegats als nivells més baixos. Es dedicaven principalment a l'agricultura, llogant les terres de criolls o peninsulars. No participaven en activitats polítiques ni administratives, donada la discriminació i segregació que patien (Palacios, 1918).

A continuació, s'hi trobaven els indígenes. No eren respectats i no podien participar a la política de la capitania. Al segle XVIII la proporció d'amerindis va disminuir dràsticament, essent pràcticament extints. Per sota d'ells (socialment) només hi havia els esclaus negres, extremadament minoritaris, dedicant-se principalment a tasques domèstiques.

El matrimoni estava íntegrament destinat a homes i dones de la mateixa procedència per tal de mantenir l'estamentalitat de la societat (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

Palacios (1918, p. 43) diu que "[...] una de las más codiciadas presas del vencedor es en todas partes y ha sido en todos los tiempos la mujer del vencido". Els indígenes i els conqueridors,

---

⁶ Més tard, com a resultat de l'augment d'oportunitats comercials aquest grup creix exponencialment. És aquí quan neix l'aristocràcia castellano-vasca. Això genera encara més estratificacions en el grup peninsular a la colònia (Sater, 2019).

encara que amb diferències físiques, compartien les idees pròpies de la “psicologia patriarcal”, on el criteri de l’home era l’únic i el més verídic en contraposició al de la dona.

D’aquesta manera, les dones hispàniques simbolitzaven aproximadament el 23% de les persones provinents de la corona en els primers trenta anys. La desigual proporció entre homes i dones va ser una variable constant fins al segle XVIII. Així, les primeres “mares de Xile” van ser unes cinc-centes dones d’entre quinze i vint anys entregades pel *toqui* Michimalonco a Pedro de Valdivia com a fiança el 1541 (Mariño de Lobera, s.d.). Addicionalment, cada soldat s’emportava entre quatre o sis dones ameríndies a les expedicions per fer amb elles “vida marital” (Villalobos R., 1979).

5. La proclamació d'independència: L'inici de la història contemporània⁷

L'any 1808, la vida a la metròpoli es va complicar. Napoleó Bonaparte envaeix Espanya i destitueix al rei Ferran VII (successor de Carles IV) per atorgar el càrrec al seu germà, Josep Bonaparte. A Sevilla, s'organitza la Junta Suprema Central, com a mètode d'organització davant dels atacs francesos, reemplaçada posteriorment pel Consell de Regència, que governava les colònies americanes (Biblioteca Nacional de Chile, 2022).

5.1. *Perspectiva politicohistòrica*

Les raons per la qual es va iniciar el procés de desvinculació a la colònia Xilena van ser diverses. Per un costat, els criolls simbolitzaven una elit amb un esperit patriòtic cada vegada més desenvolupat. D'altra banda, les reformes borbòniques del segle XVIII van crear un clima de disgust entre la població. Per acabar, i com s'ha avançat a la introducció de l'apartat, el detonant principal va ser d'origen extern: la sobirania d'un nou monarca a la metròpoli i els dubtes i inquietuds dels alts dirigents establerts a Xile sobre l'administració de les colònies van influir notablement en la formació de la república xilena (República de Chile, s.d.).

En un primer moment, la reacció dels habitants de la Capitania General de Xile envers la destitució de Ferran VII va ser de lleialtat a la corona. Fins i tot, alguns criolls van servir de suport econòmic a la guerra que es lliurava a la península (Sater, 2019). A Xile, la Junta Suprema Central creada a Espanya, encara que és reconeguda, genera discrepàncies entre espanyols i criolls, accentuades per la destitució de García Carrasco (governador real de Xile entre 1808 i 1810) i el nomenament de Mateo de Toro y Zambrano en substitució de l'anterior (República de Chile, s.d.; Sater, 2019).

D'aquesta manera, les idees es concentren en tres grups polítics. Primerament, el partit radical o "exaltat", que vol trencar tota relació amb la metròpoli espanyola. Seguidament, el grup moderat, el més nombrós, advoca per una transició entre les prestacions independentistes i la lleialtat a la corona.

Finalment, un grup influent i poderós sense representació a la Junta, el partit realista, defensa la monarquia i l'antic règim (Barros Arana, 1887).

El 18 de setembre de 1810⁸, es va dur a terme un cabildo obert per avaluar la crisi de la monarquia, donant com a resultat la formació de la Primera Junta de Govern. Aquesta junta composta per sis homes presidits per Toro y Zambrano, havia de defensar i preservar a Xile

---

⁷ Per una representació temporal, vegeu la Figura 1. 9 i la Figura 1. 10 de l'annex 1.

⁸ Des de 1811, el 18 de setembre, el *dieciocho*, és el dia de la festa nacional de Xile, commemorant aquesta primera Junta de Govern (Sater, 2019).

davant del nou monarca de la metròpoli. Addicionalment, havia de governar la colònia fins a la convocatòria del Congrés Nacional a Santiago (Sater, 2019).

Així doncs, el quatre de juliol de 1811 es reuneix el primer Congrés Nacional a Santiago (Vegeu la Figura 1. 11 a l'annex 1). Donada la desavinença entre realistes i patriotes, el partit realista és exclòs de la política formal i la divisió ideològica s'accentua segons la lleialtat a diversos cabdills criolls (República de Chile, s.d.).

A nivell polític, destaquen els partidaris del general José Miguel Carrera, ideològicament independentista, i el partit moderat, amb Bernardo O'Higgins. José Miguel Carrera, que desenvolupa el seu govern entre 1811 i 1813, promulga una constitució provisòria el vint-i-sis d'octubre de 1812, la primera constitució publicada a Xile. La carta magna rep influència d'assajos polítics europeus i nord-americans, introduint conceptes de drets i garanties individuals i públiques. Reconeix també la sobirania de Xile, defineix la religió en catòlica i apostòlica i funda el primer Senat xilè, limitant el poder del govern. Sorprenentment, mostrava una determinada lleialtat formal a Ferran VII, i, conjuntament amb la influència de famílies com el clan Larraín⁹ i les guerres iniciades a principis de 1813 entre realistes (que dominaven el sud) i patriotes, es fa difícil l'avenç emancipatori. Aquestes guerres, que van deixar en evidència la desorganització d'ambdós bàndols, van posar fi a la neutralitat d'alguns criolls (República de Chile, s.d.; Sater, 2019).

Així, passat el temps, la Junta (molt influïda pel clan Larraín) va criticar els fracassos de Carrera. En conseqüència, l'1 de febrer de 1814, es nomena a Bernardo O'Higgins Riquelme successor de José Miguel Carrera amb el títol de general en cap de l'exèrcit (Sater, 2019).

Un grup realista es disposava a combatre al nord. Les forces bel·ligerants de Bernardo O'Higgins van aconseguir aturar-lo, evitant l'avenç a Santiago. Amb aquest panorama, un oficial naval anglès, James Hillyar (amb el suport del virrei del Perú) va fer de mediador entre els dos bàndols.

Fruit de la conciliació va sorgir el Tractat de Lircay el tres de maig de 1814, garantint un lleu grau d'autonomia xilena dins de l'imperi espanyol.

La notícia que el Virrei del Perú havia rebutjat el tractat i que una tercera força bèl·lica dirigida per Mariano Osorio es dirigia cap a Santiago no va trigar a arribar. Així, els patriotes, liderats per O'Higgins, s'atrinxeren a Rancagua resistint als realistes durant dos dies. Els reforços patriotes amb Carrera al cap es van retirar i O'Higgins escapa a Santiago amb el seu exèrcit

---

⁹ El clan Larraín va ser una de les famílies més influents del Xile colonial i el seu poder perdura avui dia al país. Donat el seu poder a la política xilena, comptava amb molts contactes i vincles, tenint així un fort poder de decisió sobre el futur de la nació (Biblioteca Nacional de Chile, 2022).

pràcticament en ruïnes. Aquesta derrota patriòtica provoca la migració a Mendoza dels dos líders i altres soldats i la restauració de la monarquia espanyola, iniciant així el període de la “Reconquesta Espanyola”, fins al febrer de 1817 (Vegeu la Figura 1. 12 a l’annex 1).

Així doncs, la majoria de reformes patriotes dutes a terme a la Patria Vieja (1810 – 1814) es van erradicar: la Biblioteca i l’Institut Nacional es van eliminar i es va restaurar l’Audiència. Els criolls, que creien que la independència era l’única possibilitat viable, van centrar les seves forces a Argentina. Allà, el general José de San Martín, amb la col·laboració de Bernardo O’Higgins, va traçar un pla per utilitzar a Xile com a base per l’assaltament marítim al Virregnat del Perú, expulsant a la monarquia espanyola de Sud-amèrica.

El 12 de febrer de 1817, a la batalla de Chacabuco, i donada la victòria dels patriotes, O’Higgins és escollit director suprem de l’Estat de Xile, marcant l’inici del període de Pàtria Nova. L’1 de gener de 1818, es proclama oralment i per primera vegada, la voluntat d’independència a la ciutat de Concepción. El 12 de febrer de 1818 es produeix, de manera oficial, la firma i el jurament de l’Acta de Declaració d’Independència, trencant el nexa de dependència colonial respecte a la metròpoli. A continuació, O’Higgins designa una comissió per l’elaboració d’una nova constitució, aprovada el 23 d’octubre de 1818, que entrega la màxima autoritat pública al Director Suprem de la nació (vegeu la Figura 1. 13 a l’annex 1) (República de Chile, s.d.; Sater, 2019).

Per posar-hi fi a l’etapa d’independència de Xile, el cinc d’abril de 1818 es lliura la Batalla de Maipú. L’exèrcit realista és completament enderrocat i fuig, destruint definitivament les forces reials a Xile.

El govern de Bernardo O’Higgins es caracteritza pel reformisme i l’estil autoritari. Al seu mandat es realitzen importants iniciatives legals: l’abolició dels títols de noblesa i la venda de càrrecs públics, el reglament d’escoles, duanes i cementiris, la igualtat legal dels indígenes i la llei d’amnistia de 1822. El 23 d’octubre de 1822 es promulga la constitució que estipula la separació dels poders de l’Estat (executiu, legislatiu i judicial) i fixa les fronteres territorials de la nació. Addicionalment, inclou una clàusula que permet la posició del seu càrrec deu anys més. Aquestes mesures no agraden a l’elit santiaguina i això provoca l’avenç de les tropes contràries liderades pel general Ramón Freire Serrano, amb la finalitat d’impedir la promulgació de la nova constitució. Com a resultat, O’Higgins abdica del seu càrrec el 28 de gener de 1823, exiliant-se al Perú sis mesos després, posant fi al període de Pàtria nova.

Freire succeeix a O’Higgins, exercint de director suprem fins al 1826. Comença així un període molt inestable políticament derivat de les opcions institucionals de govern, sempre en un context republicà (República de Chile, s.d.).

Es destaca la constitució de 1823 que contempla Xile com un estat indivisible, caracteritzada per la convicció de necessitat d'una república regida per una autoritat forta i centralitzada, que considera que la població nacional no compta amb la suficient preparació per exercir la responsabilitat cívica. Donat el caràcter autoritari i centralista (característiques de l'aristocràcia santiaguina i els antics realistes i terratinents o membres de l'exèrcit i l'església, antecessors del partit conservador), els sectors liberals i federalistes rebutjaven la seva posada en pràctica. Així, el 29 de desembre de 1824 es va derogar sense haver-se exercit en cap moment (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

Els canvis constitucionals culminen amb dues constitucions més: el 18 de setembre de 1828 es publica una nova Carta Magna sota la presidència de Francisco Antonio Pinto (per veure el llistat de presidents de la República de Xile, (vegeu la Figura 2. 5, a l'Annex 2) i el 25 de maig de 1833 una altra (República de Chile, s.d.).

Per acabar, convé mencionar el conflicte bèl·lic que va tenir lloc entre els anys 1879 i 1884 confrontant Xile amb Bolívia i el Perú: La guerra del Pacífic.

La llarga disputa territorial entre Bolívia i Xile per definir les fronteres al desert d'Atacama no es va solucionar amb cap dels dos tractats firmats (1866 i 1874). L'any 1878, Bolívia va incomplir els límits establerts al tractat, i amb el suport del Perú, va desencadenar una confrontació amb Xile. Les conseqüències finals, encapçalades per l'annexió del que avui es coneix com a *Norte Grande*, van suposar un avenç econòmic important i una migració massiva de xilens cap al nord (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

5.2. *Perspectiva econòmica*

A partir de 1810, i durant les primeres dècades del segle, l'agricultura xilena segueix el fil conductor de l'època colonial final. L'expansió s'estén pel Valle Central, des de Chillán fins al nord¹⁰ aproximadament. Així doncs, i donat l'internament de bestiar a preus extremadament reduïts des de l'Argentina, el desenvolupament econòmic es basa en l'aprofitament de la terra pel cultiu i per la sobrealimentació del bestiar, havent-hi molt poca adaptació artificial de terres per dedicar-se a les anteriors activitats. No hi ha progrés manufacturer ni industrial.

Pel que fa a la mineria, els metalls aconseguits són la plata, el coure i l'or, que addicionalment, representen la majoria de les exportacions, seguit pels productes agraris. El comerç exterior és estructuralment oligopolístic i pertanyent a empreses foranies amb sucursals a Valparaíso. El contacte amb Europa és limitat degut a les llargues i difícils comunicacions, encara que cada

---

¹⁰ Cal remarcar que el territori Xilè de 1810 a 1883 (fins a la Guerra del Pacífic, on s'annexen territoris importants del sud i el nord de l'actual extensió) és considerablement menor als límits fronterers actuals, duent a terme una economia molt més bàsica que després de l'annexió (Llorca-Jaña & Miller, 2021).

cop són més freqüents, obtenint força protagonisme a mitjan dècada dels setanta. La demanda interna és satisfeta per la producció sense problemes: la vida és senzilla i barata (Encina, 1955).

D'aquesta manera, l'economia xilena creix durant aquesta etapa, fortament influenciada pel liberalisme i el lliure mercat (Bértola & Ocampo, s.d.). Com diu Encina (1955) "Chile llega a ser, a pesar de su aislamiento, la primera de las naciones hispanoamericanas, después de haber sido la más pobre y la más atrasada de las colonias"¹¹.

Previ a l'anàlisi d'algunes variables, convé anomenar les conseqüències econòmiques de la independència. Les despeses de l'emancipació tenien en compte el capital utilitzat a les guerres, la destrucció d'algunes fonts de recursos (mines o bestiar), la pèrdua de mà d'obra, la fuga de capital, tancament de duanes i tractats monetaris i noves despeses per administrar l'Estat ara independent. Pel que fa als beneficis: major llibertat comercial, modernització institucional, i el més important, l'accés a mercats de capitals internacionals, encara que fins a 1840 no suposa un punt fonamental a l'economia xilena (Llorca-Jaña & Miller, 2021; p. 45).

Dels guanys de la independència s'extreu un "canvi qualitatiu" essencial pel que fa a les relacions comercials de la nació. El comerç exterior a Xile guanyava terreny amb les exportacions, dominades per comerciants estrangers (destacant EEUU i Gran Bretanya): Pujaven progressivament a les dècades de 1820 – 1830, augmentant considerablement el 1840 i doblant l'anterior xifra a l'any 1853 (vegeu la Figura 2. 6 i la Figura 2. 7 de l'Annex 2).

Gran Bretanya, que era la potència econòmica del moment, també era el principal soci comercial de Xile, paper que compartia amb EEUU. Això va desencadenar un conjunt de vincles comercials amb altres països: França, la Xina, Austràlia, Cuba, EEUU, Alemanya i altres països americans, com Brasil o Cuba (Llorca-Jaña & Miller, 2021).

Els venedors arribats a Xile després de la independència portaven capital per tal de finançar el comerç, servei de transport, assegurances marines i experiència al sector, recursos amb els que no comptava la república. Com diuen Llorca-Jaña i Miller (2021) "Se convirtieron en los intermediarios claves para llevar la producción chilena al mercado mundial [...] se convirtieron en los banqueros de Chile".

El 1822 el govern va obtenir el primer préstec estranger, iniciant així el deute extern. Aquesta fita suposa un canvi força indispensable degut al dèficit en el pressupost de l'Estat per les altes despeses en defensa. Aquest deute se suma al públic, agreujat en gran mesura pels costos d'administració colonial, de què la república es feia càrrec (Llorca-Jaña & Miller, 2021).

---

¹¹ Per entendre les causes que porten a la divergència temporal de les nacions llegir (Acemoglu, Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution., 2002).

Pel que fa a l'anàlisi d'estadístiques proporcionades per Braun-Llona (2000: p.30) entre d'altres, cal tenir en compte els tres canvis de moneda de curs legal a Xile. Entre 1810 i desembre de 1959 s'utilitzava el Peso (a efectes diferenciadors es denominarà Peso antic). A partir de l'1 de gener de 1960 i el 28 de setembre de 1975 el signe monetari és l'*Escudo*. Finalment, des del 28 de setembre de 1975 i fins a l'actualitat la moneda és el Peso ("nou") (vegeu Figura 1. 14 a l'annex 1). La relació és la següent: 1 Peso nou equival a 1.000 *Escudos* i a 1.000.000 Pesos antics.

És fonamental saber que les dades estadístiques dels anys de la independència són aproximades degut a la creació posterior de les variables i la manca de materials fiables, per tant, s'han d'estudiar amb força precaució.

Així, es pot tenir en compte la variació del PIB¹² entre 1810 i 1823 (vegeu la Figura 2. 8 a l'annex 2). Es veu una alteració anual sostinguda del PIB de 0'44% des de 1810 fins a 1817. Això demostra l'augment en l'activitat productiva: sigui perquè es produeixen més béns o perquè augmenta el valor d'aquests (sense variar el volum). Contràriament, el PIB per càpita i per treballadors disminueix: - 1'3% de 1810 a 1815 i -1'29% el 1816 i 1817 (vegeu la Figura 2. 9 a l'annex 2). En aquest sentit, estaríem davant d'un creixement demogràfic superior a l'increment del PIB, amb un avenç lleugerament menor els últims dos anys d'aquesta etapa. L'any 1818 el PIB augmenta en un 1'73%, produint-se una modificació del -0'02% al PIB per càpita: percentualment, la població augmenta molt poc respecte a l'increment del PIB. Aquest canvi pot ser degut, històricament, a la proclamació d'independència oficial. Els pròxims anys són un reflex de la inestabilitat política i constitucional: el 1819 es produeix un decreixement del -2'13% (-3'8% del PIB per càpita), al 1820 augmenta un 2'14% (un 0'39% el PIB per càpita), el 1821 es redueix novament un -2'2% i el 1822 i 1823 augmenta un 2'85% i 1'89% respectivament.

Els següents anys (fins al 1879) es produeix un creixement, en menor o major grau, interromput únicament el 1853, 1867, 1874, 1876 i 1877. Aquestes xifres avalen l'anàlisi històric: la salut econòmica millora notablement pel comerç exterior, i es veu agreujada considerablement els anys on hi va haver una crisi econòmica important (1876 – 1877). En aquests darrers anys la caiguda del preu mundial de coure disminueix un 20% i les exportacions xilenes del metall un 16%. L'alternança entre sequera extrema i pluges potencials va perjudicar el cultiu, minvant en més d'un 30% l'any 1878 (respecte el 1873) les exportacions de blat. Addicionalment, l'atur i la inflació van augmentar, i es van debilitar considerablement les institucions financeres del país, amb la pertinent fuga de capitals (Sater, 2019).

---

¹² L'obtenció de les estadístiques anteriors a 1940 s'han calculat mitjançant coeficients de regressió. Per obtenir informació específica del càlcul: (Braun-Llona, et al., 2000; p. 27).

Finalment, és inevitable mencionar que previ a l'inici de la Guerra del Pacífic (1879 – 1884) l'extensió que avui es coneix com a Xile era considerablement més petita i abastava des del *Norte Chico* fins a Concepción, el límit natural amb el poblat maputxe. La zona sud va esdevenir independent fins a l'any 1870, encara que Valdivia i l'arxipèlag de Chiloé formaven part de l'Estat.

El producte obtingut d'aquesta guerra va canviar l'economia xilena: Xile es proclama guanyadora enfront de Bolívia i el Perú, annexant el *Norte Grande* i altres províncies amb grans dipòsits de salnitre (Antofagasta, Iquique i Arica). Addicionalment, s'expandeix cap al sud, adquirint també la totalitat del territori maputxe fins a Magallanes, guanyant terres idònies pel desenvolupament avançat de l'agricultura.

D'aquesta manera, l'economia canvia substancialment la dècada de 1890: El salnitre lidera les exportacions del país i es converteix en la font de tributació per dècades, mentre que el sud desenvolupa profundament l'agricultura i el bestiar (Llorca-Jaña & Miller, 2021).

5.3. *Perspectiva social i cultural*

La independència va dotar a la República de noves institucions i serveis durant el segle XIX: vaixells de vapor a partir de 1819 (vegeu la Figura 1. 15 a l'annex 1), línies ferroviàries al voltant de 1850¹³, millora de les infraestructures de les ciutats i connexions telegràfiques (Sater, 2019; p. 114).

La creació de símbols patriòtics també es va dur a terme en aquesta etapa. Així, l'any 1812 es confecciona la primera bandera de la República de Xile (vegeu la Figura 1. 16 a l'annex 1) (Sater, 2019).

L'himne nacional va ser escrit el 1819 i musicat un any més tard, encara que la lletra va patir variacions fins a adquirir la versió definitiva, l'any 1847. L'escut va adoptar la seva forma actual l'any 1834 (Sater, 2019).

El 13 de febrer de 1812 es va publicar el primer diari nacional: la *Aurora de Chile*. En els seus cinquanta-vuit números volia divulgar la causa i el pensament independentista "buscant impulsar el progrés de Xile en tots els àmbits d'interès nacional".

El director de la *Aurora*, Camilo Henríquez, un fra amb molts coneixements d'història i humanitats, va fundar la Biblioteca Nacional, principal centre bibliogràfic del país, el 19 d'agost de 1813. Pel que fa a la premsa escolar a Xile, va esdevenir molt desigual, en context i distribució, essent molt limitada inicialment (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

---

¹³ L'impuls d'aquests dos mitjans de transport va ser gràcies a William Wheelwright. L'any 1838, conjuntament amb el Govern de Xile, funda el Pacific Steam Navigation Company, que s'encarregava del comerç naval entre Valparaíso i Callao (el Perú).

Així mateix, l'educació i l'alfabetització de la població eren tasques prioritàries per a la República. El juny de 1813 es van crear escoles gratuïtes on nens i nenes de totes les poblacions superiors a 50 habitants aprenien a llegir i a escriure en castellà. Les influències franceses de la Revolució i el liberalisme gestat feien pensar que una nació de ciutadans lliures i iguals havia de procurar les condicions perquè la població tinguí educació i consciència per exercir la seva llibertat. Segons el cens de 1854 per cada 7'4 habitants, hi havia un que sabia llegir i per cada 9'4 un que sabia escriure (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

El 27 de juliol de 1813, per iniciativa de José Miguel Carrera, es funda l'Institut Nacional, obrint les portes el 10 d'agost del mateix any. L'establiment educacional (masculí) més antic de la República de Xile deu la seva creació a personatges il·lustres com Juan Egaña, expresident del Senat de Xile, l'anteriorment anomenat fra Camilo Henríquez, Manuel de Salas i Francisco Echaurren, polítics relacionats amb l'emancipació xilena, i altres patriotes intel·lectuals.

Es considera el bressol de l'educació pública xilena i un dels pilars fonamentals de la república, encara que des del 17 de desembre de 1814 fins al 20 de juliol de 1819 roman tancat donat el període de Reconquesta Espanyola (Instituto Nacional, s.d.).

Els estrangers a Xile van ser claus pel desenvolupament educacional i cultural a l'època: alguns van crear la Societat Filharmònica de Santiago, precursora d'altres societats similars (Sater, 2019; p. 77).

A la dècada de 1820 es va importar un ball anomenat *zamacueca* (més tard conegut com a cueca) procedent del Perú, que es va convertir en el ball nacional del país (Sater, 2019; p. 77).

Com afirma Leon (1960) "*En los salones de 1810 comenzó esa labor patriótica, persistente y heroica*". Totes les llars comptaven amb un realista a la família, és per això que tot es feia sigil·losament: Les dones patriòtiques, seguint l'exemple de María Luisa Esterripa, esposa del governador Muñoz de Guzmán, van fomentar els esdeveniments socials per encobrir la gestació d'idees revolucionàries i projectes emancipatoris.

Hi ha altres dones destacables per importància en el procés d'Independència. Paula Jaraquemada rebia a casa seva a l'exèrcit patriota i va negar-li les claus de la bodega a un oficial realista, essent molt rebel per a l'època. Luisa Recabarren, a més de rebre a l'exèrcit, també servia com a pont d'informació entre Argentina i Xile. A María Cornelia Olivares la van rapar i exhibir amarrada a la plaça pública com a càstig per les frases independentistes que compartia obertament. Finalment, Agueda Monasterio, espia de San Martín a la nació. Malauradament, va ser descoberta i torturada brutalment, morint sis dies abans de la victòria a la Batalla de Chacabuco l'any 1817 (Villa, 2021).

6. Nordamericanització: La relació entre Els Estats Units i Xile

Com diu Rinke (2013; p. 43), a partir de 1898 els Estats Units desenvolupen, sobretot a Centreamèrica i el Carib, “una política intervencionista basada en intromissió militar i pressió informal”.

La idea de superioritat enfront d'Amèrica Llatina i l'esperit imperialista i racista nord-americà fomentaven la concepció expansionista de pàtria civilitzadora i salvadora dels països del sud. Aquest imperialisme, però, divergeix de l'europeu per la seva renúncia a la conquesta colonial (Rinke, 2013).

6.1. *Perspectiva politicohistòrica*

Les qüestions diplomàtiques que existien entre els Estats Units i Xile a partir de 1890 deixaven entreveure l'ascensió de poder de la nació nord-americana i marcava l'inici de la subordinació del país sureny, que perdia importància com a potència a l'Amèrica Llatina.

Després de la Primera Guerra Mundial la relació entre Xile i els Estats Units va adoptar un nou paradigma. El país nord-americà va aprofitar la situació per convertir-se en una potència política dirigent del continent, tal com havia fet en els afers econòmics. Així, el desenllaç de la guerra va beneficiar als Estats Units. Washington, amb l'ajuda de l'elit diplomàtica del país del sud amb interessos econòmics, volia refermar la relació entre els dos territoris, o si més no, impedir un vincle entre Xile i Gran Bretanya (Rinke, 2013).

Donats els problemes polítics que va patir Xile després de la Gran Guerra, els Estats Units era un model a seguir pel seu sistema de governabilitat. La imatge que arribava del nord global es construïa a partir del concepte de llibertat, que semblava estar lligat a la democràcia exercida. Les eleccions, “públiques i transparents” eren aclamades pel país xilè, que practicava les activitats contràries. Després de l'aprovació de la carta magna de 1925, els xilens estaven orgullosos de les semblances que compartia amb el país veí. Així i tot, cal destacar que el sistema polític xilè no deixava de ser oligàrquic, pertanyent a cognoms força influents en tots els àmbits, oposadament a la idea d'igualtat d'oportunitats que mostrava Washington.

Tanmateix, a mesura que arribaven més notícies a Xile, es percebien més discrepàncies en els resultats del país del nord. Es parlava de corrupció, plutocràcia i d'una democràcia liberal (vegeu la Figura 2. 10 a l'annex 2) enllaçada a una llibertat que estratificava a les classes socials. Aquests arguments eren aprofitats per l'elit xilena, que volia evitar l'entrada de la democratització al seu territori. En comptades ocasions es comentava el rerefons: la corrupció era castigada al nord, mentre que al sud no era penalitzada, tot i l'elevat nombre de casos.

A finals de 1918, paral·lelament, les tensions entre el Perú, Bolívia i Xile van créixer, instigant al Ministeri de Relacions Exteriors de Xile a dur a terme una ofensiva diplomàtica als Estats Units. L'any 1920 amb el nou president de la República, el reformista Arturo Alessandri Palma, es van preparar les vies per a arribar a una solució pacífica al conflicte territorial: es va acceptar la mediació de Washington per clarificar la confrontació amb el Perú. El resultat va ser un tractat on ambdues parts acceptaven la intromissió del president estatunidenc per abordar la legalitat fronterera, amb un plebiscit supervisat per aquest.

Per als xilens en contra de l'intervencionisme, els Estats Units cooperaven amb el clar objectiu de beneficiar-se econòmicament, sota el lema de panamericanisme i cooperació de les amèriques (Rinke, 2013).

El projecte de pau va ser interromput per nombroses complicacions. L'ambient xenòfob va transcendir a la premsa xilena i peruana. Els peruans que habitaven les zones conflictives patien abusos i violència, aprovades per les forces policials xilenes que custodiaven la inscripció dels votants al plebiscit. Donada la terrible situació, el govern estatunidenc va cancel·lar els preparatius el maig de 1926.

L'any 1929, amb l'autoritari Carlos Ibáñez del Campo al capdavant de Xile i el dictador Augusto Leguía al Perú, va sorgir un tractat secret on es retornava la província de Tacna al Perú en recompensa per l'annexió definitiva d'Arica a Xile (vegeu la Figura 1. 17 a l'annex 1). Per justificar davant els pobles sota règim l'elecció escollida es va demanar als Estats Units que s'adjudiqués la iniciativa mediatora, camuflant els interessos reals de tots tres governs.

D'aquesta manera, la política exterior xilena es basava en el concepte de dret internacional americà, complint amb els principis d'absoluta igualtat de drets i de no intervenció. Tanmateix, els Estats Units volia la preeminència al continent, guiada per la doctrina Monroe (Rinke, 2013).

Aquesta doctrina va ser creada per John Quincy Adams durant la presidència de James Monroe l'any 1823. El seu principal discurs residia en què qualsevol intervenció europea al continent americà suposaria una agressió que havia de controlar els Estats Units d'Amèrica, proclamant així la seva oposició al colonialisme i a l'amenaça que suposava la restauració monàrquica a Europa. Amb això s'inicia un "dret" d'intervenció sobre tot el continent, continuant amb un imperialisme modificat. El lema de la doctrina, "América para los americanos" va significar en realitat "América para los estadounidenses" (Solana Ledesma, 2012).

Sense aconseguir cap dels dos projectes, la diplomàcia xilena volia exercir pressió sobre la potència americana mitjançant un front comú sud-americà i una Sociedad de Naciones. Tot i

així, les transformacions a la política llatinoamericana després de la polèmica Conferència de l'Havana de 1928 es poden atribuir, en part, a l'actitud xilena.

Fins al final del règim del general Carlos Ibáñez la relació Xile-EUA va funcionar positivament. Tanmateix, la república socialista de curt termini implementada l'any 1932 no va ser reconeguda pel país veí, que va treballar àrduament per impossibilitar la nacionalització del salnitre i el coure.

Progressivament, conflua la imatge del perill de la interposició dels Estats Units en els afers interiors i la idea de modernitat i construcció d'un país més avançat. L'economia estatunidenca controlava, fins a l'obligada subordinació, a Xile (Rinke, 2013).

6.2. *Perspectiva econòmica*

“El dólar precede a la política. Así avanza el Norte.” (Edwards Bello, 1935; p. 43). El distintiu de l'imperialisme nord-americà va ser l'esfera econòmica com a mètode de control i poder.

Així, la intromissió del país del nord es pot visualitzar en les inversions estatunidenques efectuades a Xile l'any 1929¹⁴ (vegeu la Figura 2. 11 a l'annex 2). Les àrees econòmiques més importants són representades per empreses d'aquest país. Es destaquen per quantitat les inversions financeres, bancs i préstecs i sobretot el sector de la mineria, que representava el 53'3% de les inversions totals.

Aquestes dades coordinen perfectament amb la realitat. El sector miner xilè va ser primordial al desenvolupament econòmic del país. Palma (1984) assegura que a la dècada de 1920 el creixement industrial va ser prou independent de les fluctuacions del sector exportador, amb molt de pes també a l'economia domèstica.

Encara que freqüentment es diu que la industrialització xilena va començar arran de la crisi financera d'abast mundial l'any 1929 com a substitució del pes exportador, existeixen postures contràries que evidencien inicis manufacturers anteriors, realitzats gràcies a la intervenció de l'Estat a l'economia mitjançant organismes públics (sobretot financers) encarregats de promoure activitats productives.

Així, si s'analitza el valor real de la producció del sector exportador i manufacturer des de 1911 fins a 1935 (vegeu la Figura 2. 12 a l'annex 2) s'aprecia una diferència de comportament des

---

¹⁴ Cal tenir en compte el context estatunidenc l'any 1929: El crac del 29 anomena la caiguda del mercat de valors amb més magnitud de la història de la borsa dels Estats Units. Les conseqüències econòmiques immediates van causar la Gran Depressió, una crisi financera mundial que es va estendre fins als inicis de la Segona Guerra Mundial.

del principi. El sector secundari suposa més del doble del valor monetari de les exportacions l'any 1918.

Per corroborar les afirmacions anteriors, Luis Emilio Recabarren remarca en la conferència celebrada pel centenari de la Primera Junta de Govern, l'any 1910, que “después de la guerra de conquista de 1879 (...) la clase gobernante se anexó a la región salitrera”.

Encara que no s'hagi arribat a un consens de significació d'ambdós sectors, la relació és clara. Les exportacions d'aquest metall (vegeu la Figura 2. 13 a l'annex 2) superaven el 56% del total al període 1891 – 1895, arribant a significar més de tres quartes parts de les exportacions xilenes l'any 1915, quan van començar a disminuir.

Respecte als salaris reals i les variacions percentuals (vegeu la Figura 2. 14 a l'annex 2), la tendència és inestable. A partir de 1907 s'aferma fins al 1931, on pateix una disminució força considerable, explicada per les conseqüències de la Gran Depressió, evidenciant la crisi salitrera que defineix el cronograma.

Això contrasta amb l'índex ajustat d'ingrés al país pels anys 1870 a 1980. Es produeix una evolució positiva fins a l'any 1933, on retorna a valors similars l'any 1907 (vegeu la Figura 2. 15 a l'annex 2).

Pel que fa al deute extern (vegeu la Figura 2. 16 a l'annex 2), es destaca el gran augment com a percentatge del PIB dels anys de la Gran Depressió, en especial l'any 1932¹⁵.

Sobre el PIB de l'etapa estimada (vegeu la Figura 2. 17 a l'annex 2), segueix un esquema indefinit. Augmenta i disminueix en períodes de temps curts, amb les variacions negatives més grans el 1931-1932.

Finalment, la variació de la inflació (vegeu la Figura 2. 18 a l'annex 2) presenta nombres elevats pels períodes 1950 – 1960 amb molta èmfasi els anys 1970 – 1980. Els valors es mouen entre 2'20% i 6'77% pels anys 1880 – 1940.

6.3. *Perspectiva social i cultural*

La influència del feminisme estatunidenc (i anglès) va ser un gran motor de canvi a la societat del país sureny. Un grup de dones xilenes es va encarregar de conèixer i difondre el pensament revolucionari d'acord amb el context social i cultural del territori.

El Decret *Amunátegui* (vegeu la Figura 1. 18 a l'annex 1) del 6 de novembre de 1877, permet que la dona realitzi estudis universitaris, essent el punt de partida concret i clar de la lluita

---

¹⁵ L'any 1932 destaca pels canvis continus de govern. La inestabilitat política acompanya a l'àmbit econòmic.

reivindicativa pels drets civils i polítics de la dona, dotant de fèmines els espais administratius i educatius fins aleshores coberts per homes. L'educació ha estat l'eina de canvi i progrés per l'inici de l'erradicació de la desigualtat (Eltit, 1994; p. 8).

Així, Ernestina Pérez va ser la primera dona, l'any 1877, en obtenir un títol universitari a Xile i Amèrica Llatina, convertint-se en la primera metgessa. En aquella època, els únics països que comptaven amb dones dedicades a la medicina eren Anglaterra i els Estats Units.

Encara que la tradició religiosa a Xile va ser influència d'èpoques colonialistes, la identitat religiosa vinculada a la vida quotidiana i als afers polítics prové del perfil sociològic estatunidenc (Roucek, 1964). Recabarren (1910; p. 175) va dir "Nuestro pueblo, religioso y fanático, no tiene hábitos virtuosos y morales. Posee una religión sin moral".

El control religiós en l'àmbit educacional femení es va veure interromput pel Primer Liceo Fiscal de Niñas, un centre d'educació secundària fundat a Valparaíso l'any 1891 (Eltit, 1994).

Les treballadores van col·laborar fèrriment a la causa feminista mitjançant demandes socials, mobilitzacions importants i lluites per la independència política de la dona. Així, les esposes i familiars dels treballadors del salnitre al nord del país van fundar les primeres organitzacions socials de dones, inspirades en figures internacionals com Belén de Sárraga.

Van ser aquelles dones que van poder optar per una educació superior les que van conceptualitzar eficaçment els arguments per dialogar amb les capes de poder masculines de l'època (Eltit, 1994).

Com a fita essencial a la història xilena, i després de trenta anys lluitant, el vuit de gener de 1949 es va promulgar la llei que permetia el sufragi femení, publicada el 14 de gener al Diari Oficial de Xile (Eltit, 1994).

L'educació és un punt fonamental. Ja ho deia Luis Emilio Recabarren (1910; p. 169), sobre l'eina de domini envers homes i dones: "(...) *La clase gobernante les ha degradado cívicamente enseñándoles a vender su conciencia, su voluntad, su soberanía*". A la gràfica proporcionada per la *Pontificia Universidad Católica de Chile* (vegeu la Figura 2. 19 a l'annex 2) es veu el percentatge d'analfabetisme a Xile des de 1854. Fins al 1920 els homes no baixen del 50%, i les dones hauran d'esperar una dècada més per igualar xifres.

La comunicació de masses juga un paper bàsic en la relació entre Xile i els Estats Units. D'aquesta manera, un gran nombre d'escriptors com Tancredo Pinochet o Amanda Labarca publiquen llibres i guies de viatge sobre el país nord-americà, sobretot després de la Gran Guerra. Pel que fa a la difusió de notícies i opinions, a partir de 1923 els diaris, revistes i ràdios adquireixen força importància. Es fa evident l'efecte multiplicador massiu que aconseguix la

premsa, dividida ideològicament en proamericanisme i imatges antiestatunidenques (Rinke, 2013; p. 78).

Així doncs, un exemple clar d'“agent cultural” a Xile és el Pato Donald¹⁶. Ariel Dorfman i Armand Mattelart analitzen les característiques de les vinyetes que arriben al país. Es basen en el “*paternalismo, el pensamiento regido por una jerarquia ordenada por criterios materialistas, el racismo y el individualismo extremo*”. Tots els gèneres fomenten l'*American Way of life*, atribuint als estatunidencs una superioritat i hegemonia “natural” respecte a altres civilitzacions (Rinke, 2013; p. 420).

L'adopció cultural es va profunditzar amb el ball i la música. La seva influència va ser àmpliament rebuda, i aquells que es resistien a la nordamericanització van fer un pas enrere amb l'anomenada “cultura superior” de la literatura, que plasmava positivament les relacions entre els dos països (Rinke, 2013; p. 171).

---

¹⁶ Per una anàlisi profunda de la comunicació de masses a Xile vegeu Dorfman, Ariel & Mattelart, Armand (1972).

7. Salvador Allende i la via pacífica al socialisme¹⁷

El govern de dretes de Jorge Alessandri (1958 – 1964) no aconsegueix resoldre els problemes del país, fet que impulsa al poble a demanar canvis polítics, econòmics i socials revolucionaris.

El joc polític establert es basava en la negociació, el compromís i els acords, tenint com espai privilegiat el Congrés (vegeu la Figura 2. 20 a l'annex 2). La constitució de 1925, afavorida per la política de masses, va establir una representació proporcional que incentivava la fragmentació partidària i limitava el poder dels partits insurgents, sobretot els d'esquerres, per modificar l'ordre imperant. Durant dècades, el govern no va redistribuir els districtes electorals segons els canvis que havia experimentat la població, perjudicant fortament a l'esquerra, representada principalment a les ciutats (vegeu la Figura 2. 21 a l'annex 2) (Sater, 2019; República de Chile, s.d.).

L'any 1964 s'elegeix com a president a Eduardo Frei Montalva, del *Partido Demócrata Cristiano*, desenvolupant importants reformes. Destaquen la llei de sindicalització pagesa, la "xilenització" del coure i la Reforma Agrària, que transforma l'estructura social, política i econòmica de Xile. Aquestes iniciatives s'implementen en el context de la "Revolució en llibertat", una alternativa al programa revolucionari de l'esquerra xilena, que planteja superar l'Estat i el règim capitalista, creant una república socialista (República de Chile, s.d.).

Així, la fita d'aquesta etapa era limitar el poder polític de les classes altes tradicionals propietàries de la terra, que controlaven el camp i impedièren l'avenç de les reformes en les quals discrepaven. Com diu Sater (2019; p. 335): "*Quedaba abierto el camino para los partidos con fuertes programas reformadores.*"

7.1. Perspectiva politicohistòrica

Encara que es van dur a terme importants avenços amb l'administració demòcrata cristiana, al final del seu govern la ciutadania xilena donava suport al programa de la *Unidad Popular*.

La *Unidad Popular* va ser una coalició política i electoral de partits, moviments i agrupacions socials de centre i esquerra creada el nou d'octubre de 1969, aglutinant al *Partido Socialista*, *Partido Comunista*, el *Movimiento de Acción Popular Unitario* (MAPU), la *Acción Popular Independiente* (API) i el *Partido Social Demócrata* (PSD), i a la Izquierda Cristiana i al Partido Izquierda Radical l'any 1971 (República de Chile, s.d.).

Així doncs, els membres que conformen la coalició aproven el programa bàsic el disset de desembre de 1969. Segons el programa, "*Chile es un país capitalista, dependiente del*

---

¹⁷ Per una representació temporal, vegeu la Figura 1. 19 de l'Annex 1.

imperialismo, dominado por sectores de la burguesía estructuralmente ligados al capital extranjero, que no pueden defender los problemas fundamentales del país, los que se derivan precisamente de sus privilegios de clase a los que jamás renunciarán voluntariamente” (Partido Comunista de Chile, Partido Socialista de Chile, Partido Radical, MAPU, 1969).

D’aquesta manera, la base amb la qual pretenia treballar la UP plantejava canvis estructurals en la societat xilena. Això s’aconseguiria amb la mobilització popular, que implementaria un règim democràtic, aconseguint un país més just i igualitari. Es volia mantenir i profunditzar en els drets dels treballadors, amb la finalitat que el poder emanés directament del poble, per mitjà d’assemblees, que expressaria la sobirania popular, essent la cúspide de poder.

La política xilena començava a rebre influències de la Guerra Freda i la Revolució Cubana (República de Chile, s.d.). Tot i així, el 25 d’octubre de 1970, Allende va dir: *“Los problemas de Cuba son de Cuba. (...) Los problemas de Chile son de Chile y la solución es la nuestra. (...) Fidel Castro tuvo que conquistar el poder con las armas en la mano, en una guerra civil. Aquí hemos conquistado nosotros con el voto el derecho a ser gobierno (...)”* (Latorre Cabal, 1974).

La instauració socialista a Xile pretenia ser diferent. “La vía chilena al socialismo” es basava en un model democràtic, pluralista i llibertari. Un model centrat en l’home, les seves necessitats i aspiracions, anticapitalista i sense precedents (Allende, 2006; Garcés, 1972).

Així, a les eleccions del quatre de setembre de 1970¹⁸, la UP es proclama guanyadora, portant a la presidència a Salvador Allende pel període 1970 - 1976, que havia obtingut el 36’3% dels vots essent el primer president marxista escollit democràticament (Rojas, 1998; Vidal Molina, 2014).

Com va dir Allende al discurs postelectoral, el cinc de setembre de 1970: “Chile abre un camino que otros pueblos de América y el mundo podrán seguir” (Allende, 2006).

Tanmateix, les propostes de la UP no són acceptades pels sectors conservadors, l’oposició dels sectors agrupada a la Democràcia Cristiana i les pròpies divisions de l’esquerra, creant un clima de confrontació política important. Addicionalment, ni el president estatunidenc Nixon ni el seu assessor en política exterior Henry Kissinger van dissimular l’aversió al nou govern (Sater, 2019; República de Chile, s.d.).

---

¹⁸ Curiosament, Salvador Allende no va poder votar a les eleccions de 1970. Havia de votar al sud del país, però el van retenir a la capital, confiant en la victòria del bàndol de dretes (Rojas A. , 1998).

Els principals mecanismes del bloqueig nord-americà es basaven a desarticular l'entrega d'aliments, esgotar els estocs de reserva i sabotejar la collita per augmentar l'escassetat de productes de primera necessitat, provocant el caos econòmic i polític al país (Guzmán, 1975).

Així, a Xile i altres països sud-americans¹⁹, es duu a terme una ofensiva estatunidenca mitjançant una xarxa secreta de repressió i terrorisme d'Estat formada per serveis de seguretat, assessorada per la CIA²⁰, anomenada Operació Còndor (Museo de la memoria y los Derechos Humanos, 2010).

Per a la política estatunidenca, que havia destinat milions de dòlars a impedir l'ascens al poder d'un partit socialista, era imperant erradicar qualsevol pensament d'esquerres en els països que dominava amb capital invertit (Rojas A. , 1998). La penetració econòmica i política dels països dependents de grans empreses imperialistes i els Governos vinculats a aquestes, com la ITT (vegeu la Figura 1. 20 a l'annex 1), volien dominar plenament a Xile (Anderson, 1972).

Carlos Altamirano, va dir a La Habana (1974): *“La “pacífica y democrática burguesía chilena” recurrió a la violencia contrarrevolucionaria armada para aplastar el proceso de transformaciones estructurales, al precio de traicionar (...) al régimen democrático, a las libertades individuales y al estado de derecho.”*

Tota la violència i supremacia exercida sobre Xile per defensar els interessos de grans consorcis nord-americans va desembocar en un cop d'estat d'origen militar, donat els pocs resultats d'altres mecanismes de domini. Finalment, l'onze de setembre de 1973 les Forces Armades duen a terme un cop d'estat, dirigit per Augusto Pinochet, que derroca el govern de Salvador Allende i provoca la seva mort (vegeu la Figura 1. 21 a l'annex 1) (Rojas R. , 1974).

El president, en l'últim discurs des del Palau de La Moneda a les 9:10 AM diu:

Trabajadores de mi Patria, tengo fe en Chile y su destino. Superarán otros hombres este momento gris y amargo en el que la traición pretende imponerse. Sigán ustedes sabiendo que, mucho más temprano que tarde, de nuevo se abrirán las grandes alamedas por donde pase el hombre libre, para construir una sociedad mejor (Allende, 2006).

7.2. *Perspectiva econòmica*

L'any 1970, la UP considerava l'economia xilena com a “monopòlica, (extremadament) dependiente, oligàrquica y capitalista” (Meller, Patricio, 1996; p. 111).

---

¹⁹ Argentina, Bolivia, Brasil, Xile, Paraguai i Uruguai (Museo de la memoria y los Derechos Humanos, 2010).

²⁰ Durant el govern de la UP, la CIA comptava amb 40 agents de primera classe a Xile, molts d'ells instructors de Patria y Libertad (Guzmán, 1975).

El 17% de totes les empreses aplegaven el 78% de tots els actius, a la indústria, el 3% de les companyies controlaven gairebé el 60% del capital i a l'agricultura, el 2% de les hisendes dominaven el 55% de la terra. Pel que fa a la mineria, eren tres les empreses que s'encarregaven de la producció de coure, és a dir, el 60% de l'exportació xilena. Al comerç, el 0'5% de les empreses (12 firmes) eren les encarregades del 44% de les vendes. I a la banca, el banc estatal (Banco Estado) era responsable d'aproximadament el 50% dels dipòsits i crèdits i 3 banques privades (11'5%) controlaven més del 50% de romanent.

El 61% de les empreses més grans de Xile a finals de 1960 tenien participació estrangera. Aquestes dades provoquen una alta dependència externa, a nivell tecnològic i de patrons de consum, sobretot pel que fa a la burgesia, amb interessos més propers al capital internacional.

Destacable és l'esdeveniment del quinze de juliol de 1971, que per aprovació unànime del congrés, es va aprovar la reforma constitucional que nacionalitzava els jaciments de coure a Xile (República de Chile, s.d.).

Així, amb l'objectiu de "superar el capitalisme", es presentaven dos fites principals: la nacionalització dels mitjans de producció i una major participació popular (Meller, 1996).

Per complir amb les finalitats de la UP es va perseguir l'augment dels salaris nominals, redistribuint així l'ingrés. La inflació resultava una prioritat pel govern socialista. L'augment del salari nominal s'havia d'acompanyar d'una reducció de la inflació per tal d'incrementar els salaris reals (Meller, 1996).

D'aquesta manera, els salaris reals (vegeu la Figura 2. 22 a l'annex 2) creixen significativament els dos primers anys, retrocedint amb xifres importants per l'etapa de 1972 – 1973.

Les xifres de l'IPC (vegeu la Figura 2. 23 a l'annex 2) destaquen en grans quantitats en el segon període analitzat. L'any 1972 l'IPC es multiplica per nou en comparació a l'any anterior.

Pel que fa al PIB (vegeu la Figura 2. 24 a l'annex 2), experimenta un augment els dos primers anys de govern, al contrari del que passa els dos últims. Amb el PIB per sectors (vegeu la Figura 2. 25 a l'annex 2) es pot veure el creixement del primer any respecte a l'agricultura, la indústria, els serveis governatius, la construcció i els subministraments bàsics. Aquest increment se sosté en el temps per a la manufactura, els serveis governamentals, i els subministraments bàsics, amb la mineria i el comerç seguint la mateixa línia. L'any 1973, a excepció dels serveis governamentals, tots els sectors decreixen.

Els serveis públics (vegeu la Figura 2. 26 a l'annex 2) gairebé es dupliquen el 1972 en comparació a la mitjana de 1965 – 1969. Tanmateix, percentualment, no simbolitzen una gran divergència pel que fa a les despeses totals.

Sobre el deute extern (vegeu la Figura 2. 27 a l'annex 2), disminueix percentualment respecte al PIB, disminuint a partir de 1970.

Concloentment, es pot dir que aquesta etapa es divideix en dos blocs diferenciats. Una primera fase amb un gran creixement, disminució de la inflació i un major poder adquisitiu per part dels treballadors, i un segon període amb una forta expansió de la demanda que genera desequilibris creixents: els inventaris s'esgoten, el sector extern augmenta, però les divises es fan escasses, fent que augmenti el procés inflacionari, la fuga de capitals, el dèficit públic i la desmonetització de l'economia (Meller, 1996).

7.3. *Perspectiva social i cultural*

En el breu període de governança marxista, Xile va viure un xoc de socialització cultural que es va traduir en un augment de la producció artística popular.

A la literatura, es va crear el *Taller de Escritores de la Unidad Popular*, conformada per destacables escriptors nacionals.

Es va fundar l'*Empresa Editora Nacional Quimantú Ltda.*, nucli de la política de difusió cultural. Amb aquesta creació, el preu dels llibres no superava el d'un paquet de tabac, abandonant el caràcter privilegiat que fins aleshores caracteritzava a l'accés de coneixement (Rojas A. , 1998).

En matèria musical, el moviment de la *Nueva Canción*²¹ va adquirir força importància amb Violeta Parra, *Quilapayún*, *Inti Illimani* i Victor Jara, entre d'altres. L'herència cultural d'aquests anys transcendeix en peces com «*El pueblo unido jamás será vencido*», cançó de protesta de *Quilapayún* coneguda mundialment. Els músics dissidents de l'ordre social imperant que componien cançons contestatàries publicaven les seves obres sota el segell discogràfic DICAP (*Discoteca del Cantar Popular*), pertanyent a les Joventuts Comunistes de Xile com a suport discogràfic del moviment d'esquerres.

ChileFilms, empresa cinematogràfica estatal (nacionalitzada des de la seva creació l'any 1942 fins a 1980) produïa material nacional com a alternativa al cessament de subministrament de cinema estatunidenc i europeu (Rojas A. , 1998).

Els canvis de paradigma cultural van ser la via que permetia la democratització cultural, col·locant al poble en el centre, com a emissor i receptor. L'art i cultura deixaven enrere el domini burgès, la formació del poble era la fita principal (Peters, 2020).

A l'ensenyament, fins a 1973, l'educació pública xilena destacava per la seva qualitat i gratuïtat (Mesa Meza, 2018). Segons les dades de Prados de la Escosura (2021), l'índex d'escolarització

---

²¹ La *Nueva Canción* va ser un moviment musical d'esquerra llatinoamericana sorgit a la dècada dels 60 com a eina de denúncia social. Es presentava, així, com a alternativa local envers la música estrangera (Biblioteca Nacional de Chile, 2022).

de 1973 gairebé duplicava la xifra de 1970 (vegeu la Figura 2. 28 de l'annex 2) (Fundación Rafael del Pino, 2022).

Entre 1960 – 1970, es produeix un augment important de la presència de dones a les universitats xilenes, fita important per erradicar l'androcentrisme llatinoamericà. Com exposa Aldo Mesa (2018; p. 46) *“En el contexto latinoamericano, la historiografía y sociología no consideraron a la mujer como sujeto histórico sino hasta principios de la década de 1970”*.

El programa de la UP presentava mesures feministes que, malauradament, van quedar inconcluses. El desenvolupament de la formació educativa de les dones situades a la base de l'escalafó social, la creació de parvularis (coneguts com a *Jardines de Infancia* a Xile) i menjadors comuns, l'impuls dels Centres de Mares (CEMAS), la composició de la Junta d'Abastiment i Preus (JAP) i el desig d'abolir el règim de societat conjugal per tal d'aconseguir igualtat jurídica, van ser alguns dels projectes més revolucionaris. Tanmateix, les propostes efectuades per l'Estat reproduïen els rols de gènere tradicional pel fet que les àrees d'atenció van ser la salut, maternitat i família (Maravall Yáñez, 2008).

És particularment rellevant la lluita de les dones de l'oposició al govern socialista. El dinou de setembre de 1970, tres mil dones es van congreguar en contra d'Allende en el context de les Festes Pàtries. Les protestes es van reiterar un any més tard. El dos de desembre de 1971, les fèmies van protagonitzar una marxa pel centre de la capital colpejant olles (vegeu la Figura 1. 23 a l'annex 1). L'acció va passar a la història com la Marxa de les casseroles buides, la protesta més recordada de la dreta femenina, replicada posteriorment a molts punts del país.

A principis de 1972, i després de l'èxit de la demanda, les dones antimarxistes van impulsar un moviment anomenat *Poder Femenino*, fundat per Elena Larraín, María Correa, Carmen Saenz i Teresa Mailet. Des de la seva creació i fins al cop d'estat de 1973, la seva funció principal era coordinar i planificar activitats en contra del Govern i brindar suport i recursos als partits opositors. Encara que es definia com apolític, les fundadores mantenien un vincle proper amb els partits de dretes, fet relatat en les compensacions econòmiques i la muntura mediàtica rebuda per la seva labor antigovernamental (Correa Morandé, 1974; Power, 2008; Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

Durant molts anys, s'acusava que la mobilització corresponia a dones de classe alta que responien als ideals dels seus marits, amb una visió maternal i de treball de cures accentuada. Encara que la voluntat dels seus interessos en qüestions feministes i la independència intel·lectual són paràmetres discutibles, l'acció duta a terme pel col·lectiu va ser valorada positivament per la dreta, identificant-la com una de les millors estratègies desestabilitzadores del Govern allendista (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

8. Pinochet i la implantació neoliberal²²

Tombat el govern socialista l'11 de setembre de 1973, una Junta Militar liderada per Augusto Pinochet s'apropia del poder polític, establint un règim dictatorial. El Congrés queda anul·lat, els partits polítics de la UP prohibits, d'altres, declarats en "receso" fins a la proscripció definitiva l'any 1977. Els mitjans de comunicació d'esquerres desapareixen, s'instaura un Estat de setge que incorpora un toc de queda nocturn a llarg termini i totes les institucions nacionals queden en mans de militars o navals (Sater, 2019; República de Chile, s.d.).

8.1. *Perspectiva politicohistòrica*

El general Augusto Pinochet reforça el seu domini envers els altres membres de la Junta assumint els càrrecs de Cap suprem de la Nació, president de la República i Capità General. Aquesta Junta adopta el poder executiu, legislatiu i constituent, aplicant Decrets Llei per adaptar la normativa a la seva autoritat (República de Chile, s.d.).

Així, el règim militar va estar definit per àmplies repressions polítiques dutes a terme per organismes de seguretat dependents del govern, com la *Dirección de Inteligencia Nacional* (DINA), la *Central Nacional de Informaciones* (CNI) i altres serveis creats per les Forces Armades en el context de l'Operació Còndor²³. Tortures, violacions, abusos sexuals, desaparicions, empresonaments i assassinats són les eines utilitzades per controlar al poble xilè (Ministerio de Interior y Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2005).

Com a resultat d'un llarg procés, s'implementa la Constitució política de 1980, essent el punt de partida de la institucionalització de la dictadura. La Carta Magna contempla un règim presidencialista autoritari, amb governs de vuit anys, poder limitat al Congrés i un terç dels senadors designat (República de Chile, s.d.). El poder resideix en la institució militar, que recau principalment en la figura de Pinochet. Aquest fet es materialitza en l'article que esmena al dictador com a president de la república durant vuit anys més, moment en el qual es realitzaria un plebiscit que ratificaria la seva figura en la pròxima legislatura (vegeu la Figura 1. 24 a l'annex 1) (Constitución Política de la República de Chile 1980; p. 85).

L'aprovació de la constitució mitjançant un plebiscit l'onze de setembre de 1980 obté el 67% de vots a favor. Tanmateix, la consulta no sembla ser del tot legítima, donada la inexistència d'oposició, la censura de la premsa i l'absència de registres electorals.

L'onze de març de 1981 comença a regir la carta fonamental i Pinochet assumeix la presidència dels propers vuit anys, deixant de pertànyer a la Junta Militar (República de Chile, s.d.).

---

²² Per una representació temporal, vegeu la Figura 1. 22 de l'Annex 1.

²³ Per a testimonis memòries i històries de persones torturades i desaparegudes, vegeu (Museo de la memoria y los Derechos Humanos, 2010).

Des de 1980 es duen a terme reformes als sistemes de salut, educació i previsions estatals. Es destaca la substitució del sistema de pensions basat en un fons comú aportat pels treballadors, per un derivat de la capitalització individual en empreses privades, denominades *Administradoras de Fondos de Pensiones* (AFP) i la promulgació de la llei que faculta a les persones a invertir les cotitzacions de salut en companyies privades denominades *Instituciones de Salud Previsional* (ISAPRES).

Després d'un període de creixement econòmic, la davallada que el precedeix desemboca en les primeres protestes nacionals en contra de la dictadura. Aquests clams s'expressen mitjançant vagues, marxades, confrontaments amb la policia, barricades i cops d'olles als barris de classe mitjana, impulsats per sectors gremials i sindicals que arriben a l'alumnat i la població fent ressorgir els partits polítics controlats durant anys. D'aquesta manera, reapareix l'oposició amb partits de centre i esquerra demanant la renúncia de Pinochet, la derogació de la constitució de 1980 i la realització d'eleccions lliures i democràtiques.

La resposta del govern autoritari es tradueix en una dura repressió que provoca un augment del conflicte i la violència. En contrapartida, el Partit Comunista impulsa una política insurreccional que efectua un atemptat fallit en contra de Pinochet l'any 1986. Això motiva a la majoria dels partits d'esquerra a adherir-se a la constitució establerta i esperar al plebiscit de 1988 per derrotar a Pinochet a les urnes. L'ofensiva els porta a agrupar-se en la *Concertación de Partidos por el No*, que assoleix el 54% dels vots al plebiscit del cinc d'octubre de 1988, portant al poble xilè a les eleccions presidencials i parlamentàries l'any 1989.

Finalment, a les eleccions del catorze de desembre de 1989, Patricio Aylwin, demòcrata cristià i candidat de la renovada *Concertación de Partidos por la Democracia*, obté el 55% dels vots, fet que posa fi a la dictadura militar disset anys després del seu inici (República de Chile, s.d.).

8.2. *Perspectiva econòmica*

Als inicis de la dictadura militar, existeixen discrepàncies pel que fa a l'organització econòmica. D'una banda, els partidaris d'un projecte nacionalista, i d'altra, els seguidors de la implementació d'un esquema econòmic neoliberal amb importància del sector privat i el comerç exterior, reduint aranzels i privatitzant empreses (República de Chile, s.d.).

Entre 1973 i 1975 no existeix projecte econòmic per part dels militars, és per això que el règim s'alia amb la dreta, que proporciona personal i els mitjans necessaris. D'aquesta manera, els *Chicago Boys* faciliten la teoria i la pràctica d'un model a instaurar (Mesa Meza, 2018).

Així, des de 1975 s'imposa la visió neoliberal, acompanyada d'una legislació contundent, on es destaca el Pla laboral, que restringeix el poder dels sindicats i les negociacions. La política

econòmica imposada frena l'augment de la inflació dels últims anys i impulsa el comerç exterior en detriment de la indústria interna (República de Chile, s.d.).

Aquestes transformacions queden reflectides al PIB de l'etapa (vegeu la Figura 2. 29 a l'annex 2). L'any 1975 la variació negativa és força elevada, recuperant-se els següents anys. L'any 1982 parteix un decreixement contundent, la disminució percentualment més elevada des de 1931. La recuperació és lenta, arribant a les xifres de l'any anterior al 1987.

Pel que fa al PIB per sectors (vegeu la Figura 2. 30 a l'annex 2), es destaca el creixement del comerç i el subministrament bàsic. L'agricultura, la mineria i la indústria augmenten també, però no els serveis governamentals. L'any 1982 tots els sectors disminueixen, a excepció de la mineria.

Sobre els salaris reals (vegeu la Figura 2. 31 a l'annex 2), augmenten gairebé en tots als anys fins al 1982. Després de cinc anys de descens, torna a créixer l'any 1987. L'atur (vegeu la Figura 2. 32 a l'annex 2) segueix una línia inestable: augmenta fins a l'any 1976, any en què sembla decreixer fins a l'any 1982, període que dobla l'any anterior. Francisco Rosende afirma al seu estudi "Una interpretación del desempleo en Chile" que les taxes de desocupació afecten principalment als més joves pels períodes de 1975 a 1986.

Relacionat amb el mercat laboral, a Junta Militar recuperava els principis del patriarcat, relegant a la dona a l'àmbit domèstic. Com a conseqüència de les polítiques econòmiques i les retallades dràstiques als serveis socials, l'ocupació femenina qualificada va disminuir contundentment, obligant a les dones dels sectors socials més desfavorits a incorporar-se al mercat laboral precari (Maravall Yáñez, 2008).

Respecte al deute extern (vegeu la Figura 2. 33 a l'annex 2), augmenta exponencialment, en termes generals, amb les xifres més elevades l'any 1985 – 1986, etapa que destaca pel percentatge que representa pel que fa al PIB.

Les dades de l'IPC (vegeu la Figura 2. 34 a l'annex 2) reflecteixen un important descens d'aquest indicador. Tot i així, entre el 1982 i el 1985 pateix un augment que contrasta amb les anteriors evolucions.

En conclusió, l'any 1980 s'inicia amb un creixement que fomenta la creació d'una nova classe empresarial (República de Chile, s.d.). Aquest episodi d'expansió finalitza l'any 1982. L'augment del preu del petroli, el descens del comerç exterior, l'augment de l'atur, l'endeutament i la fallida massiva de bancs i indústries porten al país a una recessió (República de Chile, s.d.).

8.3. *Perspectiva social i cultural*

En l'esfera de l'educació superior, la dictadura va portar un creixement extremadament privatitzat i no subjecte a regulació de les universitats xilenes. Així, Xile era (i encara ho és), l'únic país del món que destinava la mateixa inversió a universitats públiques i privades. De fet, alguns centres privats rebien aportacions superiors als obtinguts per nou de les setze universitats estatals (Mesa Meza, 2018).

D'aquesta manera, la universitat democratitzada a la dècada de 1960 va patir un fort retrocés amb la dictadura. La reacció jeràrquica i antidemocràtica del règim enfront l'ensenyament té com a punt de partida la clausura de l'espai públic universitari i la seva deslegitimació, mitjançant la força, de tots els rectors escollits democràticament i les associacions i federacions d'estudiants i funcionaris dels centres d'estudis superiors. Addicionalment, es duïen a terme operacions de desaparició, repressió i expulsió d'estudiants, professorat, personal i autoritats de les institucions mitjançant la tortura o el tancament dels centres (Rifo Melo).

La política de control universitari de Pinochet va perjudicar doblement a les femines. Es va perdre presència femenina en posicions de rellevància i es va relegar el paper de la dona a l'àmbit domèstic, desplaçant-les a posicions marginades amb remuneracions precàries.

La dictadura va destruir el teixit social. Com a resposta, el poble va començar a mobilitzar-se en organitzacions i col·lectius. Les dones es van agrupar en olles comunes, desenvolupant alternatives econòmiques a les marginacions efectuades pel règim (Maravall Yáñez, 2008).

La formació dels grups dedicats a la preservació dels drets humans i a evitar els efectes de la crisi de subsistència de les reformes neoliberals van ser el tret de sortida de la segona onada feminista al país. Gradualment, es van anar incorporant pensaments feministes a aquestes lluites, amb discussions com la identitat femenina, els rols de gènere tradicionals i la crítica a la condició desigual de les dones a la societat xilena (Biblioteca Nacional de Chile, 2021).

Sota la consigna "*Democràcia en el país y en la casa*", es lluitava pels avenços socials i el retorn de la democràcia al país, des d'una perspectiva feminista (Ministerio de las Culturas, las Artes y el Patrimonio, s.d.).

Pel que fa a la repressió i tortura efectuada des de 1973 fins al final de la dictadura, el 94% de les persones detingudes en aquest període afirmen haver patit tortures. Gairebé la totalitat de les tres mil quatre-cents dones que han pogut declarar a l'informe del Ministeri de l'Interior sobre l'empresonament i tortura en la dictadura, assenyalen haver estat objecte de violència sexual.

En la major part de la història, la violència sexual envers les dones eren accions habituals i inevitables en els conflictes bèl·lics. La violació suposava una conducta més d'agressió a l'enemic, atacant la seva dignitat i gratificant les necessitats sexuals dels vencedors, per tant, no eren castigades.

El 9'3% de les dones entrevistades declaren haver estat violades. Tanmateix, s'estima que el percentatge és molt superior, donat els testimonis d'altres presos polítics que asseguren haver presenciat múltiples violacions efectuades a una gran quantitat de centres de detenció. Es destaca l'abús a dones menors d'edat o embarassades (per a testimonis, vegeu Annex 3) (Ministerio de Interior y Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2005).

Finalment, després del plebiscit de 1988, la societat xilena s'entenia com a fracturada. El 54% de la població va votar NO a la continuació de la dictadura, una xifra prou ajustada. D'aquesta manera, la dificultat dels canvis reals s'alçava sota la presència perllongada de funcionaris del règim militar i el suport social a la dictadura (Maravall Yáñez, 2008).

9. L'esclat social, la proposta de Nova Constitució i el triomf del rebuig²⁴

Des del retorn de la democràcia, la *Concertación de Partidos por la Democracia* governa Xile fins a l'onze de març de 2010. Les pròximes legislatures s'alternen entre partits ideològicament divergents, fet que mostra l'ambivalència política que pateix el país.

9.1. *Perspectiva politicohistòrica*

Pocs dies abans de l'explosió social d'octubre de 2019, el president de la República, Sebastián Piñera, assegurava que Xile era un oasi a la convulsionada Amèrica Llatina (Baeza, 2019).

Així, l'esclat social marca l'inici d'una crisi sociopolítica a nivell nacional. Un grup d'estudiants conviden a evadir el preu del bitllet del Metro de Santiago, a causa de l'alça de 30 pesos de la tarifa. El 17 d'octubre, els *Carabineros* intervenen en les estacions del transport i l'endemà es viralitza la imatge d'un estudiant ferit per la força policial. A la tarda, es radicalitzen les manifestacions, obtenint com a resultat incendis a moltes estacions. Paral·lelament, la ciutadania de barris populars protesta als carrers (Marchant Salamanca, 2021).

Els següents dies, la protesta social creix considerablement arreu del país, essent criminalitzada per part del Govern. Es decreta l'estat d'excepció a diverses ciutats amb la justificació presidencial de "estamos en guerra" (Meganoticias, 2019). Entre el 19 d'octubre i el 30 de novembre de 2019, l'Institut Nacional de Drets Humans comptabilitza 11.180 ferits i 26 víctimes d'homicidi causats per agents de l'Estat (Instituto Nacional de Derechos Humanos, 2019).

L'origen de les protestes d'octubre de 2019 podrien, en part, estar relacionades amb la sensació ciutadana de ser "víctimas de abusos e injusticias institucionalmente ancladas en el orden económico y social imperante" (Briebea, 2020; p. 32). Segons Briebea (2020), les tres demandes principals de l'esclat social han estat la dignitat, material i relacional, en contra de l'abús i la desigualtat.

D'aquesta manera, la percepció ciutadana és que la impunitat és la base i les lleis beneficien sistemàticament a una elit classista, hereditària, tancada, no meritocràtica i amb força influència sobre la vida política i econòmica del país (Matamala, 2018).

Vergara-Perucich (2020) afirma que l'esclat era inevitable, explicat pel model politicoeconòmic imperant. L'erosió del sistema democràtic basat en els interessos personals dels polítics, la plutocràcia, l'acumulació de ràbia envers els abusos i la impunitat de la classe dirigent, agreugen la situació.

---

²⁴ Per una representació temporal, vegeu la Figura 1. 25 de l'Annex 1.

La crisi social xilena ha afectat fortament a la salut pública, en decadència a causa de la pandèmia de Covid-19, que deixa entreveure els problemes estructurals, socials, econòmics i polítics, amb els que compta Xile (González Suazo, 2020).

En resposta a les multitudinàries manifestacions, el quinze de novembre de 2019, diferents forces polítiques arriben a un acord per iniciar un procés constituent. Modificant la llei per tal de poder dur-la a terme, el camí a seguir marca la realització d'un plebiscit nacional, en el qual es consultaria a la ciutadania si aprova o rebutja elaborar una nova Constitució, així com l'òrgan encarregat de redactar-la, decidint entre una convenció mixta constitucional, continguda per parlamentaris i membres escollits per votació popular o una convenció constitucional, integrada totalment per ciutadans electes per sufragi popular.

El 25 d'octubre de 2020 es realitza l'anomenat plebiscit amb una participació massiva i sota estrictes mesures de seguretat sanitària. L'aprovació, amb un 78'27% dels vots, marca l'inici del procés constituent, amb una convenció mixta, que obté el 78'99% dels vots.

Una vegada escollits els membres de la convenció, es necessita un any per editar la Carta Magna, redactant-se del quatre de juliol de 2021 fins al quatre de juliol de 2022. La carta fonamental recollia canvis en el model d'Estat²⁵, drets per a persones encarregades del treball de cures, educació, salut, sindicalització, empreses encarregades de l'aigua o la Gran Minería i població indígena (Propuesta Constitución Política de la República de Chile , 2022).

El Projecte de Constitució Política va ser sotmès a plebiscit el quatre de setembre de 2022, rebutjant la proposta per 7.882.238 vots, el 61'86% del total (República de Chile, s.d.).

9.2. *Perspectiva econòmica*

Una de les principals demandes materials de l'esclat de 2019 va ser posar-hi fi al sistema de pensions (BBC News Mundo, 2022). Des de 1980, les pensions a Xile s'administren mitjançant un sistema de capitalització individual obligatòria on els treballadors desvien un percentatge del seu salari mensualment a un compte personal d'una Administradora de Fons de Pensions (AFP) (Gobierno de España, s.d.).

D'aquesta manera, una mesura per fer front a la crisi sanitària de COVID – 19, relacionada també amb les demandes de l'esclat social, consistia en 3 retirs del 10% dels fons de pensions, regint des del trenta de juliol de 2020, el deu de desembre de 2020 i el vint-i-vuit d'abril de 2021, respectivament, amb una vigència d'un any per retirar les quantitats (Gobierno de Chile, 2022; Fernández, 2021).

---

²⁵ La constitució de 1980 estipula que Xile és una República democràtica. La proposta de Carta Magna de 2022 pretenia instaurar un Estat social i democràtic de dret (Propuesta Constitución Política de la República de Chile , 2022; Constitución Política de la República de Chile 1980, 1980).

De les xifres del Banco Central de Chile (2022), es poden extreure clares conclusions.

Pel que fa al PIB (vegeu la Figura 2. 35 a l'annex 2), presenta el valor més petit al segon trimestre de 2020. Segueix una tendència a l'alça fins a arribar al valor més elevat, el quart trimestre de 2021. Aquest punt d'inflexió és succeït per valors en decadència, fins al tercer trimestre de 2022.

El PIB per sectors (vegeu la Figura 2. 36 a l'annex 2) demostra un creixement de la mineria (especialment del coure) en els darrers anys, posicionant-se en un dels sectors més importants del PIB. La pesca, el sector agropecuari-silvícola, els serveis d'informació i comunicació, l'administració pública, els serveis financers i la construcció han augmentat en quantitats gairebé imperceptibles, donat el volum de l'indicador. La participació de restaurants i hotels ha recuperat terreny, perdut el 2020–2021 a causa de la pandèmia i les estrictes mesures sanitàries. El comerç i el subministrament bàsic presenten disminucions respecte al 2021. Per a l'any 2022, aquest indicador té en compte únicament les dades dels tres primers trimestres.

Respecte a l'IPC (vegeu la Figura 2. 37 a l'annex 2), s'observa una pujada considerable l'octubre de 2019 amb relació a l'any corresponent. Es destaca juliol de 2021, la xifra més alta del període. Els mesos amb menor percentatge d'aquesta variable són el maig i el novembre de 2020.

L'atur (vegeu la Figura 2. 38 a l'annex 2) aconseguix la xifra més elevada el juliol de 2020. Prèviament, semblava augmentar en termes generals, encara que el mínim correspon al mes de desembre de 2020. Es veu un decreixement fins al desembre de 2021, moment en el qual s'ha vist incrementat novament.

El salari mitjà (vegeu la Figura 2. 39 a l'annex 2) ha anat augmentant des de 2018, en petites proporcions, fet que no acompanya a la pujada de l'IPC, en termes percentuals.

Sobre el deute extern (vegeu la Figura 2. 40 a l'annex 2), les dades més altes es troben al primer trimestre de 2022. Les variacions de l'indicador semblen ser degudes a les alteracions de deute del Govern. L'indicador segueix una tendència a la baixa pels tres primers trimestres analitzats de 2022.

Finalment, el tipus de canvi és una dada força significativa en el context global actual. D'una banda, la relació amb el dòlar (vegeu la Figura 2. 41 a l'annex 2). A la gràfica s'observa una devaluació del Peso xilè aproximada fins al febrer de 2020. Fins al juny sembla apreciar-se respecte al dòlar, moment en el qual es devalua novament durant dos mesos. Pels mesos 08/2020 – 06/2021 s'aprecia, devaluant-se fins a finals d'any. S'aprecia fins al març de 2022,

mes on assumeix la presidència Gabriel Boric. Els valors de 2019 es queden enrere, en perjudici de la moneda xilena.

D'altra banda, l'Euro – peso xilè (vegeu la Figura 2. 42 a l'annex 2), mostra menys inestabilitats. Existeix una devaluació del Peso fins al febrer – març de 2020, on la situació millora pel país sud-americà fins al maig de 2021. Des de llavors, la tendència és a la baixa, la moneda xilena perd valor respecte a l'Euro.

9.3. *Perspectiva social i cultural*

La globalització i la implantació neoliberal que de mica en mica ha experimentat el país ha fet que Xile creixi sota un règim on el capital ha aconseguit convertir en àrees de negoci els drets socials.

Aquesta mercantilització total dels serveis bàsics afecta directament a la població, que mostra la seva angoixa en els moviments socials de 2006 amb la Revolució Pingüina²⁶ i l'any 2011 amb la Primavera de Xile²⁷. Les protestes desemboquen en les manifestacions de l'esclat social d'octubre de 2019, també d'origen estudiantil, però d'abast generalitzat pocs dies després de l'inici, on s'intensifica la recerca de justícia social sota quatre àrees comunes: el transport públic, l'educació, la salut i les pensions (González Suazo, 2020).

El transport públic va ser l'origen de l'esclat social. Sota la consigna "*No son treinta pesos, son treinta años*" es plantava cara al model econòmic que converteix al país en un oasis extremadament desigual (Jiménez-Yañez, 2020).

Com es comenta al Diari de la Universitat de Xile, el transport públic representa una barreja entre neoliberalisme i corrupció oberta. La privatització de l'empresa encarregada del transport es va dur a terme durant la dictadura per "ineficiència i obsolescència tecnològica".

Tanmateix, la xarxa de transport de passatgers ha patit un evident deteriorament. Per la inviabilitat del projecte dissenyat en el govern de Ricardo Lagos es va decidir que l'Estat subvencionaria la totalitat de les pèrdues que els empresaris haguessin de fer front.

Aquesta metodologia ha estat emprada freqüentment en les licitacions d'obres de l'Estat, carreteres, presons o hospitals públics (Radio Universidad de Chile, 2013).

Amb les paraules de Jiménez – Yañez (2020; p. 2):

---

²⁶ La Revolució Pingüina de 2006 representa una de les fites més importants de l'educació xilena des del retorn de la democràcia. Va ser un esclat social estudiantil que va aconseguir impactar en el disseny i discussió de les polítiques públiques d'educació. Per a més informació vegeu (Universidad de Chile, 2016).

²⁷ La Primavera de Xile va ser un moviment estudiantil massiu que cercava un canvi estructural sobre els tres pilars de l'actual sistema polític-econòmic xilè: l'economia de mercat, la representació política i l'Estat subsidiari. Per a més informació vegeu (Valenzuela Fuentes, 2020).

No fueron solo los treinta pesos de alza del Metro, como lo informo e hizo notar la prensa internacional, sino fue el desahogo de décadas, cargando el costo de mantener la imagen del “Jaguar de América Latina”, de un modelo económico que se implantó en dictadura, se aceptó en transición y se validó en democracia.

L'educació també perpetua el sistema desigual. No existeix mobilitat social, és una societat rígida. La causa fonamental que hi hagi nens i nenes que no culminen l'educació secundària i/o no compten amb estudis de nivell superior és per la falta de finançament quan arriben als setze o divuit anys.

Això accentua que la pobresa sigui un tema lligat a la joventut, hi ha més nens pobres que adults pobres a Xile. Així, l'anàlisi anterior evidencia els motius que impulsen a l'alumnat a manifestar-se contínuament (Mesa Meza, 2018).

Pel que fa als successos esdevinguts l'octubre de 2019, almenys quatre entitats encarregades de vetllar pel compliment dels drets humans -nacionals i internacionals- han denunciat a les autoritats de Xile pels successos que van tenir lloc durant les protestes de l'esclat social.

El Ministeri Públic de Xile va confirmar que en aquest període es van cometre, almenys, tres-cents nou casos d'abusos sexuals per part d'agents policials contra les manifestants entre el divuit d'octubre de 2019 i el trenta-u de març de 2020. Quaranta-set per violència sexual, dos-centes cinquanta-quatre per desnuament forçat i vuit per violació²⁸ (vegeu la Figura 2. 43 a l'annex 2). Aquestes violacions, en alguns casos, s'efectuaven mitjançant objectes, per tal de no deixar proves que els identifiquessin posteriorment. En els testimonis s'aclareix que la policia ho verbalitzava durant l'agressió, per tal de persuadir a les víctimes per no denunciar (Crónica Digital, 2022; Swissinfo, 2022; ACNUDH, 2019; González, 2022; Pizarro, 2021).

A l'informe d'Amnistia Internacional (2020; p. 5) dut a terme durant el primer mes i mig de les manifestacions, es corrobora que diàriament, membres de la policia militaritzada xilena (*Carabineros de Chile*) van exercir força física desproporcionada, deliberadament i sense necessitat a manifestants que assistien a les marxes i a aquells que es trobaven sota custòdia de l'Estat. Addicionalment, el total de casos investigats per delictes de violència institucional ascendeix a 10761 (Crónica Digital, 2022).

---

²⁸ Per llegir el testimoni d'una de les víctimes d'abusos i violacions per un grup de *Carabineros*, vegeu (Pizarro, 2021).

10. Situació actual: Com hem arribat fins aquí?

Per entendre el Xile actual és necessari establir un vincle històric que connecti al Xile del “postautoritarisme” amb el país del passat. Les paraules de Tomás Moulian l’any 1997 encara es poden entendre al segle XXI. El país actual és la culminació exitosa del “transformisme”, que es descriu com el conjunt d’accions que es realitzen per mantenir la reproducció de la infraestructura creada durant la dictadura per tal de perpetuar el sistema a través del canvi d’Estat (Moulian, 1997).

S’ha mencionat anteriorment que un dels problemes més transcendents és la iniquitat social amb poca mobilitat social. El context familiar i socioeconòmic de naixement determina categòricament el futur de cada persona. Enfront això, cal intervenir des de la infantesa, entre els zero i sis anys, amb recursos que motivin l’aprenentatge i empenedoria. Els fills de famílies amb alta qualitat de criança reben inversions inicials substancials, contràriament als fills amb baixa qualitat (Mesa Meza, 2018).

Gran part de les fórmules econòmiques i socials neoliberals desenvolupades en les dècades de 1940 – 1950 es van aplicar pionerament al país sureny i més tard replicades amb diversos graus d’autoritarisme arreu del món des de 1980. Però “l’èxit” del que es parla contínuament amaga una “catàstrofe social” pels sectors populars del país i distribueix les riqueses a països transnacionals.

Un exemple al respecte és que entre 2006 i 2011 les multinacionals mineres estrangeres han extret més de 160000 milions de dòlars de Xile. Addicionalment, la inversió total de les companyies entre 1974 i 2006 sumava 19976 milions de dòlars, en contraposició als beneficis de 2006, que ascendien a 25405 milions de dòlars.

Una altra mostra interessant és la que aporta el Servei d’Impostos Interns (SII). El 99% dels xilens vivia, l’any 2013, amb un salari mitjà de 680 dòlars. L’1% restant vivia amb un salari mitjà de 27400 dòlars, és a dir, quaranta vegades més que el grup anterior. Tanmateix, cal recordar que el gran volum de riquesa del país pertany directament a empreses foranies (Radio Universidad de Chile, 2013).

Un altre punt a destacar és la desnacionalització dels recursos naturals. Xile és propietari de la matèria, però no existeix cap altre vincle amb la terra. Segons el Diari de la Universitat de Xile (2013), les accions més eficaces per gestionar les fonts són el control de la comercialització dels recursos de què no són propietaris, el domini de la totalitat de la cadena d’elaboració dels productes derivats i el domini de l’administració econòmica dels excedents financers.

La privatització dels recursos naturals i l'Administració dels Fons de Pensions (AFP) conjuntament amb la precarització laboral i un mecanisme d'avantatges tributaris que s'originen en el context dictatorial segueixen en funcionament en plena democràcia.

Aquest mecanisme d'evasió tributària s'exemplifica amb el Fons d'Utilitats Tributàries (FUT). Amb això, els empresaris han pogut evadir aproximadament 40000 milions de dòlars en impostos (Radio Universidad de Chile, 2013).

La precarietat laboral és una realitat pel 90% de la població. La solució immediata recau en el deute, donat el cost que representa adquirir serveis bàsics com la salut, l'educació o el transport. El crèdit prové de bancs amb poques restriccions, endeutant contínuament a la població (Radio Universidad de Chile, 2013; Sapelli, 2011).

Pel que fa a la sanitat, fa temps que ha perdut connotacions socials, de prevenció i empoderament de la ciutadania. El model disponible consisteix en la compra de bons i assignacions estatals de les necessitats mèdiques individuals, fixant els preus segons una taula de sinistralitat, seguint criteris d'assegurances i no socials. Les despeses en salut de l'Estat no es destinen a la millora i el benestar de la població, sinó que es limiten i controlen com una despesa addicional.

D'aquesta manera, la població creix sota una cultura de promoció de l'interès individual sense tenir en compte les repercussions alienes. Una mentalitat de recerca de l'èxit, classista, elitista i d'aparences, consumista i eximida de responsabilitats solidàries. L'únic element solidari parteix d'una visió paternalista amb la "*Teletón*".

Les conseqüències directes dels anteriors punts s'evidencien en les xifres rècord en maltractament infantil, violència de gènere i familiar i alts empresonaments. Tot això acompanyat d'altres taxes de depressió, quadres psicossomàtics i disfuncions en les capacitats de comunicació i expressió dels afectes (Radio Universidad de Chile, 2013).

Així, el rerefons fa pensar que no existeix una complicitat entre l'Estat i l'esfera capitalista, sinó que realment els agents estatals tenen interessos propis, constitueixen part d'una classe social dominant, compartint escenari amb bancs i grans empreses que "*usufructúan, a partir de la apropiación y el reparto de plusvalía, de la riqueza real creada por los productores directos*" (Radio Universidad de Chile, 2013; Castillo, 1975).

11. Conclusions

A l'inici del treball es plantejava la següent pregunta: En el context neoliberal, quins factors han estat determinants per l'estancament social de Xile?

Donant resposta a la qüestió anterior, s'extreuen les següents conclusions.

Des del colonialisme, es desenvolupa un sistema econòmic que representa la base de la societat xilena amb l'estratificació social latifundista i el domini de les minories. La marginació per classes socials ha estat present des de l'inici històric del país.

El desenvolupament del neoliberalisme instaurat plenament a la dictadura, però amb origen a la nordamericanització, ha estat una forta influència pels problemes que pateix Xile actualment.

La iniquitat social amb poca mobilitat social és fruit principalment de l'accés limitat a l'educació, no només en àmbits mitjans i superiors, sinó també a la infantesa. És resultat, també, de la precarització laboral i el corresponent endeutament a què ha de fer front la població per mantenir-se.

Els serveis socials bàsics s'han venut a empreses privades, generalment estrangeres, que s'enduen el capital produït pels sectors populars gràcies a una gestió oportunista de l'Estat que permet la corrupció oberta, cobrint els seus propis interessos com a part d'una classe dominant.

Així, el país creix sota una mentalitat individualista i elitista, que contempla l'interès personal sense tenir en compte als altres. Consumista, tot i que suposi viure endeutada tota la vida, i amb consciència d'acceptació de la condició social de naixement, sense visions de canvis profunds, sinó amb intencions d'aparentar pertànyer a una altra classe.

Segons sembla, el canvi resideix en l'ensenyament, ja que és aquest col·lectiu el que es mobilitza per transformar la perspectiva del país.

Aquest sistema no està a l'abast de tothom, perjudicant severament a la diversitat social real que es pot trobar al país, reproduint la discriminació imperant. Un exemple clar és que la primera presidenta dona (i l'única fins a l'actualitat, encara que amb dos mandats) va arribar a la presidència l'any 2006.

Cal una reforma substancial del model econòmic de Xile per poder garantir unes condicions de vida més equitatives i benestants. Aprofitar i incentivar les intensions progressistes que emanen dels estudiants podria resultar un bon inici per aconseguir l'avenç que necessita urgentment el país del sud.

12. Bibliografía i webgrafía

- (2022). *Propuesta Constitución Política de la República de Chile*. Chile.
- Acemoglu, D. J. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An empirical Investigation. *The American Economic Review*. 91(5), 1369-1401.
- Acemoglu, D. J. (2002). Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1231–1294.
- Allende, S. (2006). *Se abrirán las grandes alamedas*. txalaparta.
- Altamirano, C. (03 / gener / 1974). La Habana.
- Álvarez Espinoza, R., & Espinoza Moraga, A. (2015). Economía colonial y desarrollo actual: análisis del caso chileno. Santiago de Chile: Universidad de Chile - Facultad de economía y negocios.
- Amnistía Internacional. (2020). *Ojos sobre Chile: Violencia policial y responsabilidad de mando durante el estallido social*.
- Anderson, J. (1972). *Documentos secretos de la ITT*. Santiago de Chile: Empresa Editoria Nacional Quimantu LTDA.
- Arancibia Bustos, Á. (gener / 2021). ¿Malestar de las "clases medias" o lucha de clase? Aportes para una explicación del estallido social chileno. *Revista izquierdas*, 50, p. 1 - 17.
- Baeza, A. (8 / octubre / 2019). Piñera asegura que en medio de esta América Latina convulsionada, Chile es un verdadero oasis con una democracia estable. *La Tercera*. Recollit de <https://www.latercera.com/politica/noticia/pinera-asegura-medio-esta-america-latina-convulsionada-chile-verdadero-oasis-una-democracia-estable/851913/>
- Banco Central de Chile. (sense data). *Estadísticas*. Recollit de Banco Central de Chile: <https://www.bcentral.cl/contenido/-/detalle/estadisticas-monetarias-y-financieras-2023>
- Barros Arana, D. (1887). *Historia general de Chile. Tomo VIII*. Santiago de Chile: Rafael Jover Editor.
- BBC News Mundo. (3 / noviembre / 2022). *Qué propone el gobierno de Boric para poner fin al polémico sistema de pensiones de Chile*. Recollit de BBC News Mundo: <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-63451562>
- Bértola, L., & Ocampo, J. (s.d.). *Desarrollo, vaivenes y desigualdad. Una historia económica de América Latina desde la independencia*. Madrid: Secretaría General Iberoamericana.
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *"La sociedad colonial", en: La vida privada durante la colonia*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-545651.html>

- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *Alfabetizar a la población a: Prensa escolar: palabras y ecos de las escuelas y liceos en el Chile republicano*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-333803.html>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *Constitución de 1823*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-92155.html>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *La aurora de Chile*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-3500.html#ui-id-3>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *La guerra del Pacífico*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-100610.html>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *Movimiento feminista durante la dictadura (1973 - 1989)*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-100703.html>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2021). *Mujeres y derecha política (1964 - 1973)*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-100709.html>
- Biblioteca Nacional de Chile. (2022). *Primera Junta de Gobierno (1810)*. Recollit de Memoria Chilena: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-593.html>
- Braun-Llona, J., Braun-Llona, M., Briones, I., Díaz, J., Lüders, R., & Wagner, G. (gener / 2000). *Economía Chilena 1810 - 1995. Estadísticas históricas*. Santiago de Chile: Pontificia Universidad Católica de Chile.
- Briebea, D. (2020). El estallido social en Chile desde el igualitarismo relacional de Elizabeth Anderson. *Revista de Sociología, 35(1)*, p. 31 - 42.
- Carmagnani, M. (1963). *El salariado minero en Chile colonial : su desarrollo en una sociedad provincial : el Norte Chico 1690-1800*. Santiago de Chile : Editorial Universitaria, S.A.
- Castillo, F. (1975). *Liberalismo y socialismo: problemas de la transición : el caso chileno*. Tucur. (1980). *Constitución Política de la República de Chile 1980*. Santiago de Chile: Editorial Jurídica de Chile.
- Correa Morandé, M. (1974). *La guerra de las mujeres*. Santiago de Chile: Editorial Universiad Técnica del Estado.
- Crónica Digital. (11 / noviembre / 2022). Chile: Fiscalía confirma abusos sexuales durante estallido social. *Crónica Digital*.
- De Ramon, A., & Larraín, J. (1982). *Orígenes de la vida económica chilena 1659 - 1808*. Santiago de Chile: Centro de Estudios Públicos .
- Del Alcàzar Garrido, J., Tabanera García, N., Santacreu Soler, J. M., & Marimon Riutort, A. (2000). *Història Contemporània d'Amèrica*. València: Educació. Materials 43.
- Díaz B, J., & Wagner, G. (8 / gener / 2008). *Inflación y tipo de cambio: Chile 1810 - 2005*. Chile.
- Dorfman, A., & Mattelart, A. (1972). *Para leer al pato donald. Comunicación de masas y colonialismo*. México D.F.: Siglo XXI editores.

- Edwards Bello, J. (1935). *El nacionalismo continental*. Santiago de Chile : Ediciones Ercilla.
- Eltit, D. (1994). *Crónica del sufragio femenino en Chile*. Santiago de Chile: Servicio Nacional de la Mujer SERNAM.
- Encina, F. A. (1955). *Nuestra inferioridad económica. Sus causas, sus consecuencias*. . Santiago de Chile: Editorial Universitaria S.A.
- Ercilla y Zúñiga, A. d. (1569). *La Araucana*.
- Facultad de Medicina de la Universidad de Chile . (2012). *Chile genómico* . Recollit de <https://www.chilegenomico.cl/datos-genomicos/>
- Feliú Cruz, G., & Villalobos R., S. (1954). *Diego de Almagro: Descubrimiento de Chile*. Santiago de Chile: Memoria Chilena. Biblioteca Nacional de Chile.
- Fernández, I. (Novembre / 2021). *Retiro de Fondos de Pensiones en Chile y su impacto en la cuenta de Hogares*. Recollit de Seminario Anual de Cuentas Nacionales en América Latina y el Caribe. Banco Central de Chile: <https://www.cepal.org/sites/default/files/presentations/impact-covid-19-pandemic-economic-statistics-chile-2021.pdf>
- Fundación Rafael del Pino. (2022). *Fundación Rafael del Pino*. Recollit de Investigación: Economía Mundial: https://frdelpino.es/investigacion/category/01_ciencias-sociales/02_economia-mundial/03_desarrollo-humano-economia-mundial/
- Garcés, J. (1972). *Chile : el camino político hacia el socialismo*. Esplugues de Llobregat: Ariel.
- Garretón, M. A. (Agost / 2002). Sobre el clasismo en Chile . (EFE, Entrevistador)
- Gobierno de Chile. (30 / maig / 2022). *Retiros del 10% de los fondos de AFP*. Recollit de Chile Atiende: <https://www.chileatiende.gob.cl/fichas/81027-retiros-del-10-de-los-fondos-de-afp#:~:text=El%20primer%20retiro%20origi%C3%B3%20desde,a%C3%B1o%20para%20solicitar%20cada%20retiro.>
- Gobierno de España. (s.d.). *Funcionamiento del sistema previsional chileno*. Recollit de Ministerio de Trabajo y Economía Social: <https://www.mites.gob.es/es/mundo/consejerias/chile/pensiones/ss/Chile/funcionamiento.htm>
- González Suazo, L. (2020). Desde el estallido social chileno a la pandemia COVID19: Aproximaciones de un cambio profundo. (C. d. Salud, Ed.) *Revista de Comunicación y Salud*, 10 (2), p. 417 - 429. doi:[https://doi.org/10.35669/rcys.2020.10\(2\).417-429](https://doi.org/10.35669/rcys.2020.10(2).417-429)
- González, M. (10 / noviembre / 2022). La negación del abuso sexual femenino y sus consecuencias. *Ciper Chile*.
- Guzmán, P. (Director). (1975). *La batalla de Chile I. La insurrección de la burguesía* [Pel·lícula].
- Instituto Nacional . (s.d.). *Instituto Nacional. General José Miguel Carrera*. Recollit de Reseña histórica: <https://institutonacional.cl/el-instituto/resena-historica/>

- Instituto Nacional de Derechos Humanos. (2019). *Informe anual 2019: Situación de los Derechos Humanos en Chile en el Contexto de la Crisis Social*. Recollit de <https://bibliotecadigital.indh.cl/handle/123456789/1701>
- Jiménez-Yañez, C. (octubre/diciembre / 2020). #Chiledespertó: causas del estallido social en Chile. *Revista Mexicana de Sociología*, 82(4). doi:<https://doi.org/10.22201/iis.01882503p.2020.4.59213>
- Lastarria, J. V. (1849). *El manuscrito del diablo*.
- Latorre Cabal, H. (1974). *El pensamiento de Salvador Allende*. México DF: Fondo de Cultura Económica.
- Leon, G. d. (Agost / 1960). Mujeres de la Independencia. (E. d. Estado, Ed.) *En Viaje*(323), p. 25-26.
- Llorca-Jaña, M., & Miller, R. M. (2021). *Historia económica de Chile desde la independencia*. Santiago de Chile: RiL editores.
- Maravall Yáñez, J. (2008). Mujeres en Movimiento: Las prisioneras políticas bajo la dictadura militar chilena (1973 - 1990). *Cuestiones de Género*(3), p. 241 - 273.
- Marchant Salamanca, L. (2021). "El oasis". Ensayo sobre la agenda pública y el estallido social de octubre.
- Mariño de Lobera, P. (s.d.). *Crónica del reino de Chile. Tomo VI*.
- Matamala, D. (2018). *Los reyes desnudos*. Santiago de Chile: Catalonia.
- Medina, J. T. (1889). *Colección de documentos inéditos para la historia de Chile: desde el viaje de Magallanes hasta la batalla de Maipo: 1518-1818: tomo 8*. Santiago de Chile: Imprenta Ercilla.
- Meganoticias. (21 / octubre / 2019). Presidente Piñera: "Estamos en guerra contra un enemigo poderoso". Chile. Recollit de https://www.youtube.com/watch?v=r8BrqEDLEIs&ab_channel=Meganoticias
- Mellafe, R. (Diciembre / 1981). Latifundio y poder rural en Chile de los siglos XVII y XVIII. *Cuadernos de Historia 1*. Universidad de Chile - Departamento de Ciencias Históricas.
- Meller, P. (1996). *Un siglo de economía política chilena (1890 - 1990)*. Santiago de Chile: Editorial Andrés Bello.
- Memoria Chilena. (s.d.). *Fundación de Santiago*. Santiago de Chile: Biblioteca Nacional de Chile. Recollit de <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-634.html>
- Mesa Meza, A. (2018). *Desafíos para el Chile actual: ética e inclusión social*. Santiago de Chile : RiL editores.
- Ministerio de Interior y Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura. (2005). *Informe de la Comisión Nacional sobre prisión política y tortura*. Santiago de Chile: La Nación S.A.
- Ministerio de las Culturas, las Artes y el Patrimonio. (s.d.). *Democracia en el país y en la casa*. Recollit de Museo de la Memoria y los Derechos Humanos: <https://web.museodelamemoria.cl/exposicion/democracia-en-el-pais-y-en-la-casa/>

- Moulian, T. (1997). *Chile actual: Anatomía de un mito*. Chile: Arcis Universidad.
- Museo Chileno de Arte Precolombino. (2010). *Santiago de Chile, catorce mil años*. Santiago de Chile .
- Museo chileno de arte precolombino. (2012). *Chile antes de chile*. Recollit de <http://www.chileantesdechile.cl/es/vitrinas/zona-central/>
- Museo Chileno de Arte Precolombino. (2012). *Chile precolombino*. Recollit de <http://chileprecolombino.cl/prehistoria/culturas/sur/cazadores-paleoindios-de-chile-centro-sur/historia/>
- Museo de la memoria y los Derechos Humanos. (2010). *Operación Cóndor. Historias personales, memorias compartidas*. Santiago de Chile.
- Naciones Unidas Derechos Humanos. Oficina del alto comisionado (ACNUDH). (2019). *Informe sobre la Misión a Chile. 30 de octubre - 22 de noviembre de 2019*. Chile.
- Palacios, N. (1918). *Raza Chilena*. Santiago de Chile: Editorial Chilena.
- Palma, J. G. (Març / 1984). Chile 1914 - 1935: De economía exportadora a sustitutiva de importaciones. *Colección Estudios Cieplan, 12(81)*, p. 61 - 88.
- Partido Comunista de Chile, Partido Socialista de Chile, Partido Radical, MAPU. (1969). *Programa Básico de Gobierno de la Unidad Popular. Candidatura Presidencial de Salvador Allende*. Santiago de Chile.
- Peters, T. (20 / Octubre / 2020). A cincuenta años de las políticas culturales de la Unidad Popular: enseñanzas y derivas críticas para pensar el proceso constituyente en Chile. *Periférica. Revista para el análisis de la cultura y el territorio*.
- Pizarro, G. (8 / juny / 2021). Violencia sexual: el calvario de las víctimas agredidas durante el estallido. *Documenta.labot*.
- Power, M. (2008). *La mujer de derecha. El poder femenino y la lucha contra Salvador Allende, 1964 - 1973*. Santiago de Chile: Ediciones de la Dirección de Bibliotecas, Archivos y Museos.
- Prados de la Escosura, L. (Novembre / 2021). Augmented human development in the age of globalization. *The economic history review, 74 (4)*, p. 946 - 975. doi:<https://doi.org/10.1111/ehr.13064>
- Radio Universidad de Chile. (7 / octubre / 2013). *40 años de modelo neoliberal en Chile*. Recollit de diarioUchile: <https://radio.uchile.cl/2013/10/07/40-anos-de-modelo-neoliberal-en-chile/>
- Recabarren, L. E. (1910). Ricos y pobres. *Conferencia en conmemoración de los 100 años de Independencia* . Rengo: Memoria Chilena. Biblioteca Nacional de Chile.
- República de Chile. (s.d.). *Biblioteca del Congreso Nacional de Chile*. Recollit de Historia Política: <https://www.bcn.cl/historiapolitica/index.html>
- República de Chile. (s.d.). *Biblioteca del Congreso Nacional de Chile*. Recollit de Partidos, movimientos y coaliciones: https://www.bcn.cl/historiapolitica/partidos_politicos/index.html

- Rifo Melo, M. E. (sense data). *Transformación de las universidades chilenas durante la dictadura cívico - militar. ¿El inicio de un sistema neoliberal privatizado o la construcción de una crisis? (1973 - 1990)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Rinke, S. (2013). *Encuentros con el yanqui: Norteamericanización y cambio cultural en Chile, 1898 - 1990*.
- Rojas, A. (1998). *Salvador Allende. Una época en blanco y negro*. . (F. D. García, & O. Sola, Ed.) Buenos Aires, Argentina: Santillana S.A.
- Rojas, R. (1974). *Estos mataron a Allende*. Martínez Roca S.A.
- Rosende Ramírez, F. (sense data). Una interpretación del desempleo en Chile. *Estudis públics*.
- Roucek, J. S. (1964). El elemento religioso en la política estadounidense. *Revista Mexicana de sociología*, 26(3), 863 - 879. Recollit de <https://doi.org/10.2307/3538701>
- Sapelli, C. (2011). *Chile: ¿Más equitativo? Una mirada distinta a la distribución del ingreso, la movilidad social y la pobreza en Chile*. Santiago de Chile: Ediciones Universidad Católica de Chile.
- Sater, W. (2019). *Historia de Chile, 1808-2017*. Madrid: Ediciones Akal.
- Sepúlveda, A. (2018). *Breve Historia de Chile. De la última glaciación a la última revolución*. Santiago de Chile: Editorial Sudamericana.
- Solana Ledesma, M. (2012). *Instituto de Relaciones Internacionales y Universidad Nacional de La Plata* . Recollit de 6 de diciembre de 1904. De la doctrina Monroe al corolario Roosevelt.: <https://www.iri.edu.ar/index.php/2019/12/17/6-de-diciembre-de-1904-de-la-doctrina-monroe-al-corolario-roosevelt/>
- Swissinfo. (10 / Novembre / 2022). Fiscalía de Chile investiga 309 delitos sexuales en protestas de 2019 y 2020. *Swissinfo.ch*. Recollit de https://www.swissinfo.ch/spa/chile-d-humanos_fiscal%C3%ADa-de-chile-investiga-309-delitos-sexuales-en-protestas-de-2019-y-2020/48047978
- Tapia, M. (sense data). *Aurora de Chile*. Recollit de <http://www.auroradechile.cl/newtenberg/681/article-2400.html>
- Universidad de Chile. (2016). A una década de la revolución Pingüina. Chile. Recollit de https://portaluchile.uchile.cl/documentos/infografia-a-una-decada-de-la-revolucion-pinguina_121771_0_4222.pdf
- Valenzuela Fuentes, K. (2020). La primavera de Chile y sus matices: análisis del Movimiento Estudiantil y sus tensiones entre la política "desde abajo" y la apuesta institucional.
- Vergara - Perucich, J. F. (2020). Sobre Mayol Miranda, Alberto. Big Bang. Estallido Social 2019. Modelo Derrumbado. *UNIVERSUM. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, 35(1).
- Vidal Molina, P. (abril / 2014). Unidad Popular y la lucha por la igualdad radical en Chile. 18, 74 - 93. Santiago de Chile, ChileIDEA - USACH.
- Villa, B. (18 / setembre / 2021). *biobiochile.cl*. Recollit de Javiera, Paula, María, Luisa y Agueda: Las mujeres de la Independencia que merecen reconocimiento:

<https://www.biobiochile.cl/noticias/sociedad/historia/2021/09/18/javiera-paula-maria-luisa-y-agueda-las-mujeres-de-la-independencia-que-merecen-reconocimiento.shtml>

Villalobos R., S. (1979). *Breve historia de Chile*. Santiago de Chile: Editorial Universitaria .

13. Annexos

Annex 1. Il·lustracions i cronogrames

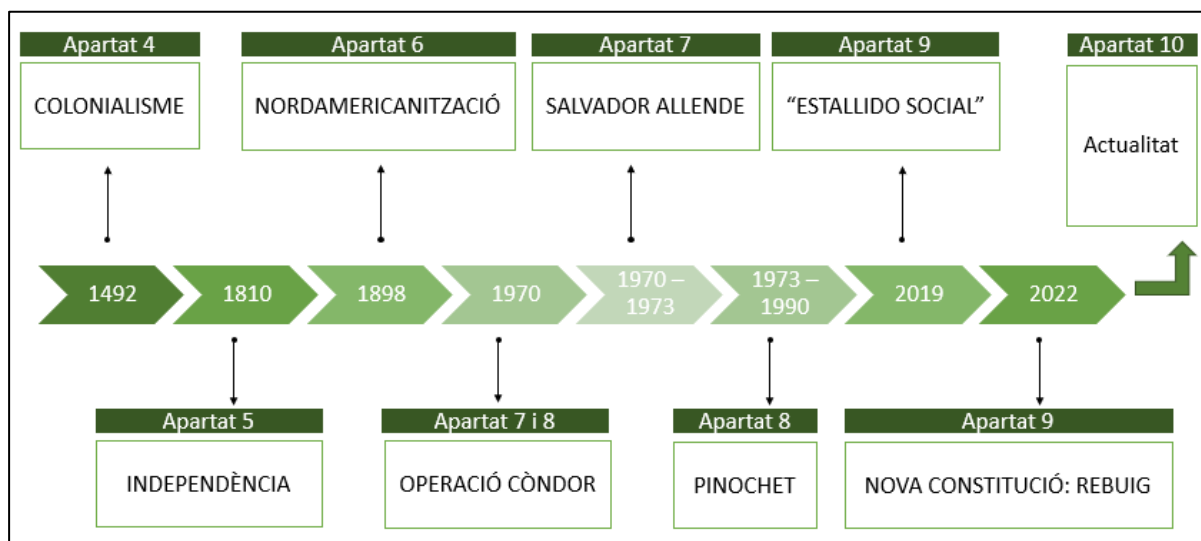

Figura 1. 1: Línia temporal sobre Xile. Font: Elaboració pròpia.

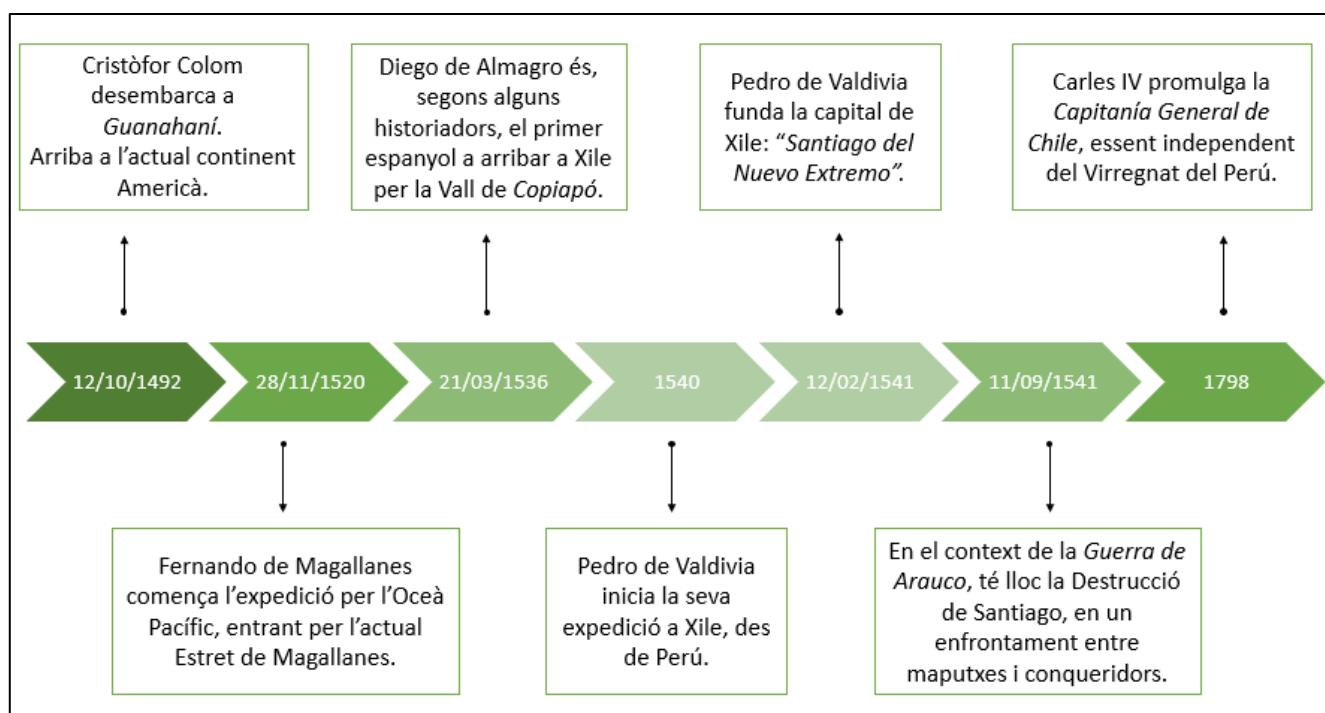

Figura 1. 2: Línia temporal sobre Xile colonial. Font: Elaboració pròpia.

Figura 1. 3: Tabula magellanica. Mapa de 1635, obra del cartògraf Johannes Janssonius, d'on es veu l'estret de Magallanes.

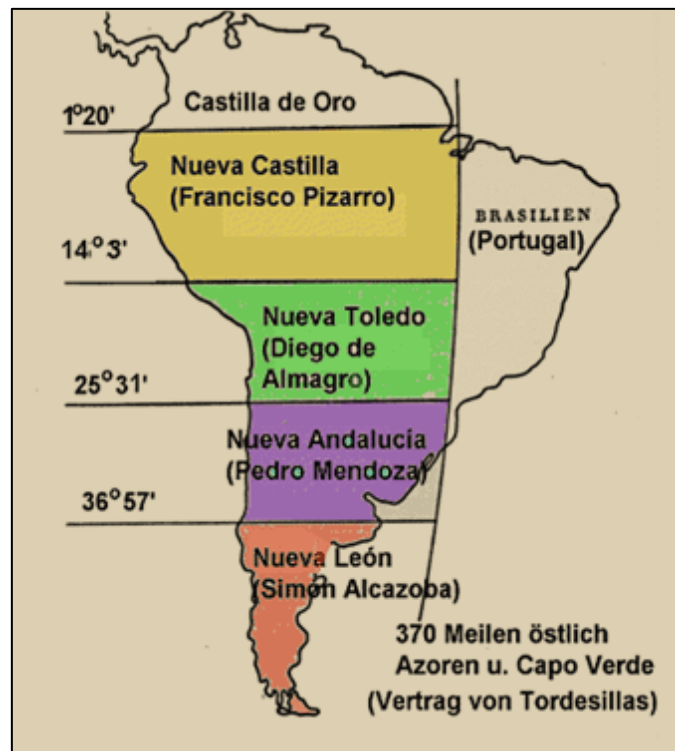

Figura 1. 4: Les quatre governacions d'Amèrica del Sud. Font: http://www.geocities.ws/piuraylaconquista/nueva_toledo.htm

Figura 1. 5: Fundació de Santiago del Nuevo Extremo. Oli sobre llenç de Pedro Lira Rencoret, 1888.

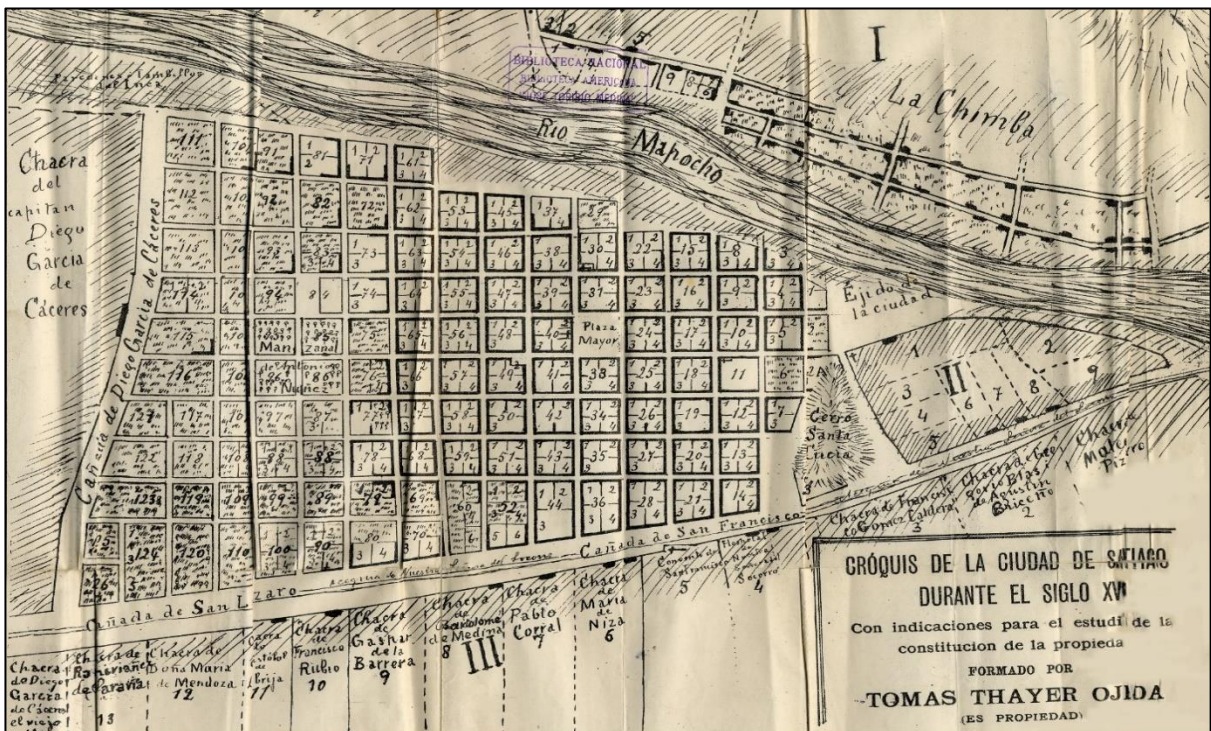

Figura 1. 6: Làmina que mostra el desenvolupament de la ciutat de Santiago, 1552 - 1575. Font: Memoria Chilena.

Figura 1. 7: Escut de la ciutat de Santiago, 1552.
Font: Memoria Chilena.

Figura 1. 8: Llámmina que representa a Don Alonso de Ercilla leyendo fragmentos de La Araucana a soldados españoles. Font: Memoria Chilena.

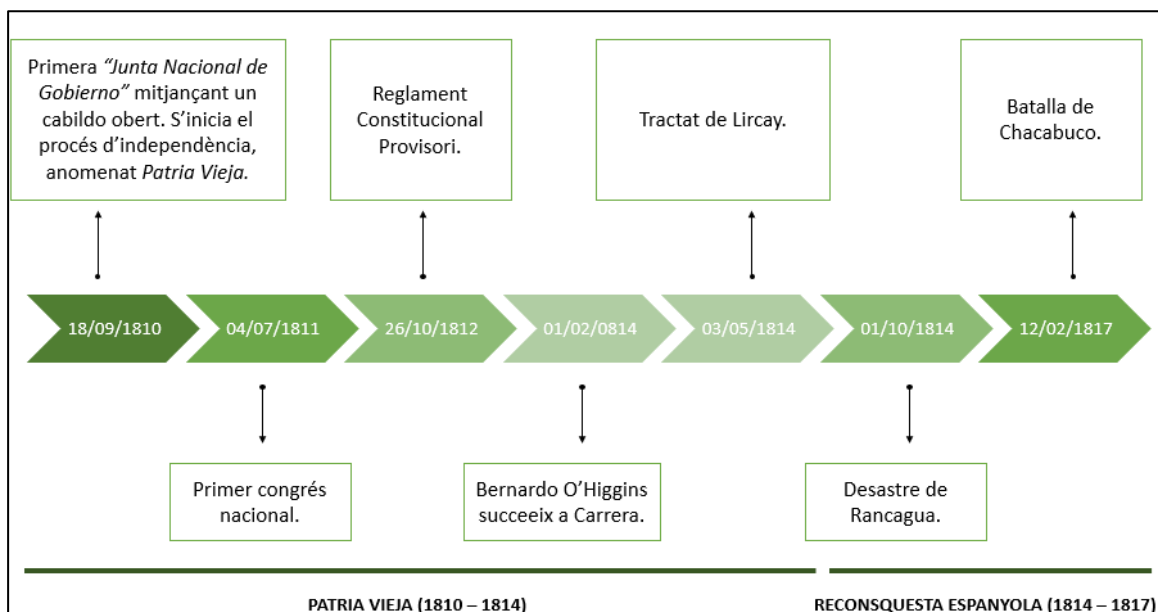

Figura 1. 9: Línia temporal *Patria Vieja* i *Reconquesta Espanyola*. Font: Elaboració pròpia.

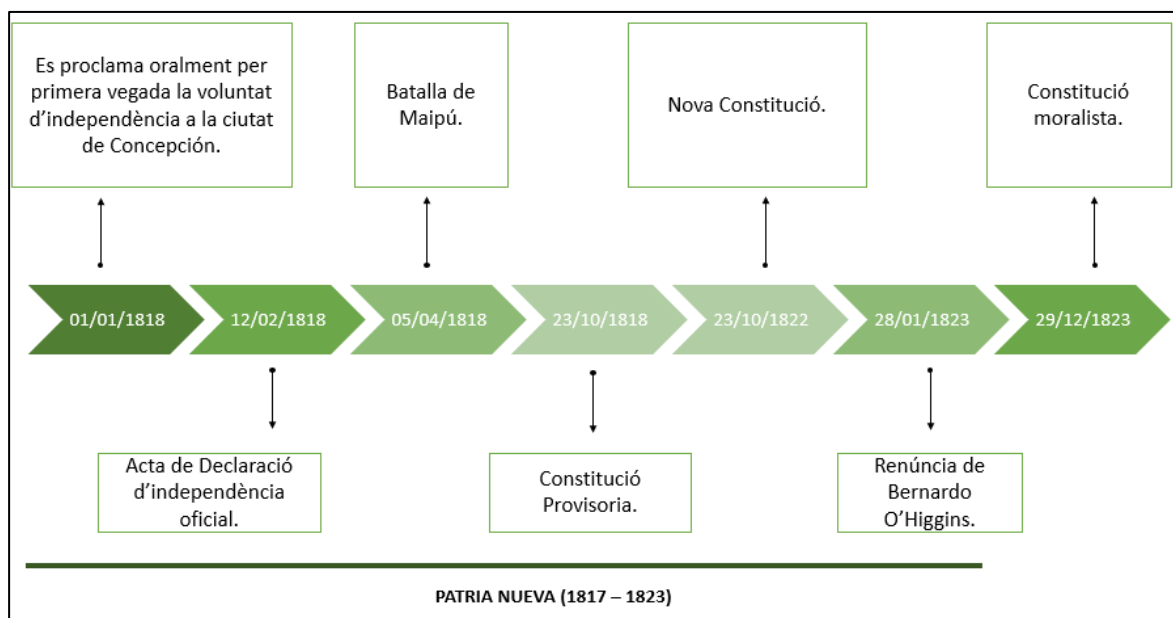

Figura 1. 10: Línia temporal de la *Patria Nueva*. Font: Elaboració pròpia.

Figura 1. 11: Primer Congr s Nacional de Xile, mural de González i Laroche.
Font: Senado de la República de Chile.

Figura 1. 12: Batalla de Rancagua. Oli sobre llen  de Giulio Nonetti, 1820.

Proyecto de Constitución provisoria para el Estado de Chile, publicado en 10 de Agosto de 1818, sancionado i jurado solemnemente en 23 de octubre del mismo año.

El Supremo Director de Chile:

La obligacion de corresponder dignamente a la confianza de mis conciudadanos, que me colocaron en el Supremo mando, i el deseo de promover de todos modos la felicidad jeneral de Chile, me dictaron el decreto de 18 de Mayo en que nombré una Comision compuesta de los sujetos mas acreditados por su literatura i patriotismo, para que me presentasen un proyecto de Constitución provisoria, que rijiese hasta la reunion del Congreso Nacional. Yo hubiera celebrado con el mayor regocijo el poder convocar aquel cuerpo constituyente, en

Figura 1. 13: Fragment del projecte de constitució provisoria. Font: Biblioteca del Congreso Nacional.

Figura 1. 14: Des de la part superior: Peso antic, Escudo i Peso nou.

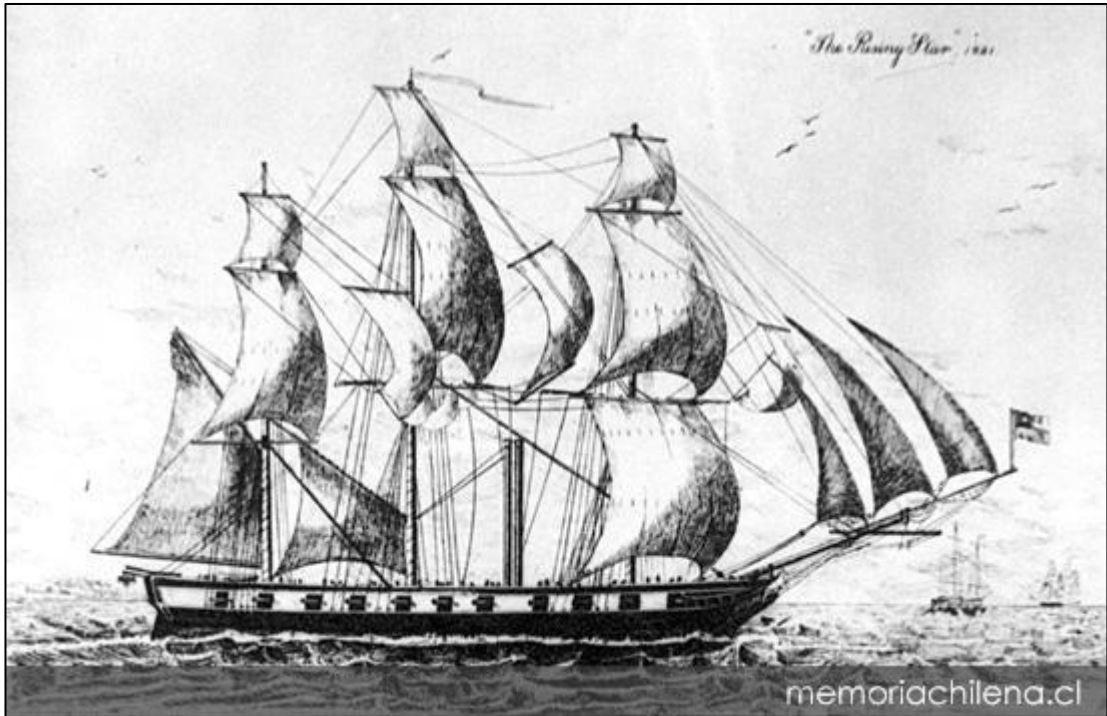

Figura 1. 15: Primer vailex de vapor a Xile "Rising star", 1819. Font: Memoria Chilena.

Figura 1. 16: Banderes i escuts que ha tingut la República de Xile. Font: Memoria Chilena.

Figura 1. 17: Territoris xilens, peruans i bolivians abans dels conflictes territorials. La línia negra marca els límits a partir de 1929.

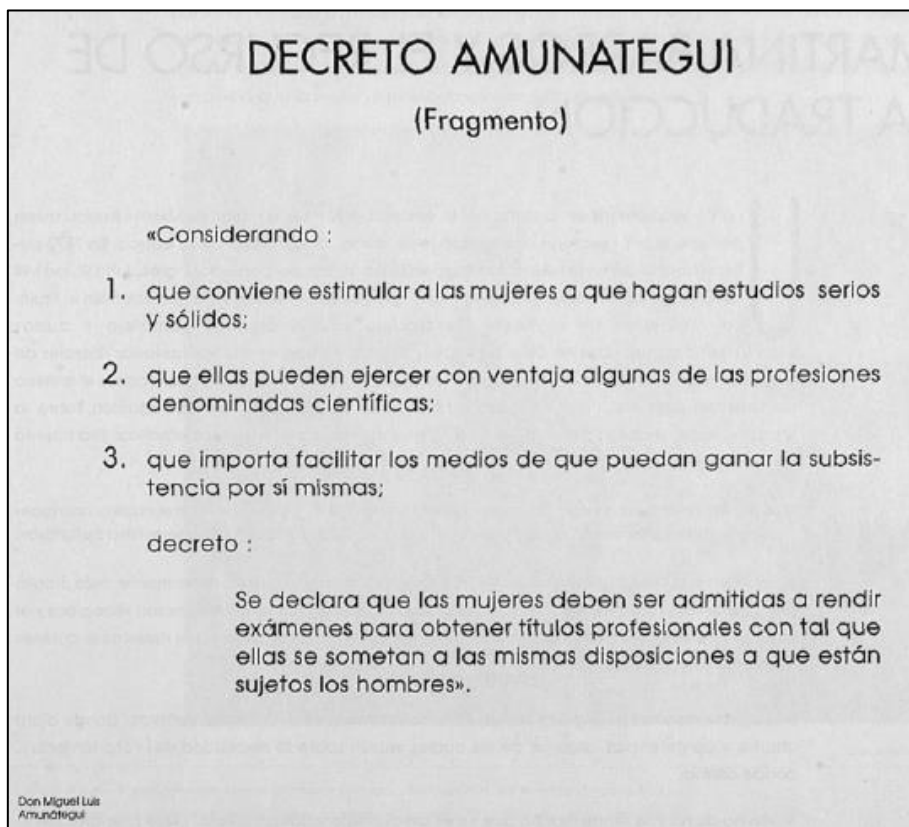

Figura 1. 18: Fragment del Decret Amunátegui, 1877. Document extret de Eltit (1994; p. 25).

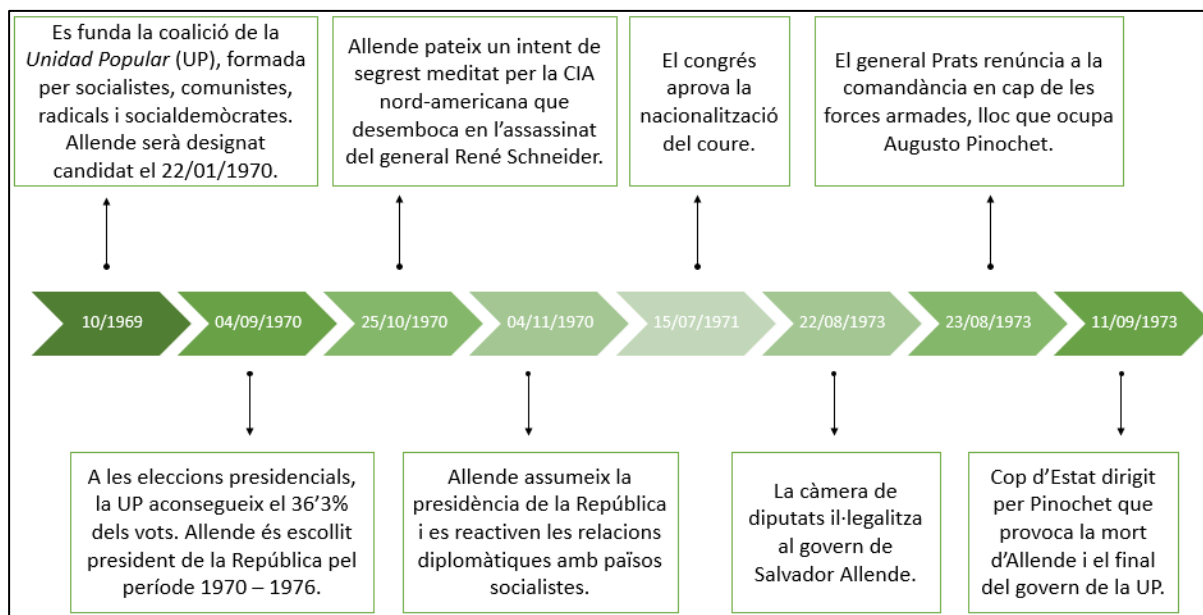

Figura 1. 19: Línia temporal de Xile 1969 – 1973. Font: Elaboració pròpia.

System Confidential Telex - Urgent - November 6, 1970 - LA-4439/K

To: H. Hendrix - ITTHQNY
 From: R. Berrellez - ITTLABA
 Subject: Chileans

1. Salvador Allende was inaugurated last Nov. 3 as Chile's President (until 1976) without incident. At every public appearance during the two-day inauguration festivities, he was a living, breathing image of political moderation, a perfect vehicle that Moscow will now thoroughly exploit to give their brand of communism a touch of bourgeois respectability they hope will make it palatable--and even desirable--in other Latin American countries.

2. Evidence that the ploy is working in Chile can be found among Allende's conservative opposition. The very people who were once urging Washington to take firmer action to stop Allende now believe they can co-exist with him. They say that "Washington must do nothing in terms of economic or political reprisal that will force him to turn toward the extreme left."

3. Allende has made a most compelling pitch for moderation and national unity. And it would be altogether believable were it not for a few grim undercover signs that clearly indicate the leftwing extremists (Castroites, Maoists) have already moved in to consolidate power bases from which democracy will be slowly but

Figura 1. 20: Documents secrets de la ITT. Correspondència des de la CIA a Xile per provocar una crisi econòmica i política al país, 1970. Font: Anderson, 1972.

Figura 1. 21: Bombardeig al Palacio de la Moneda, 11 de setembre de 1973. Font: Memoria Chilena.

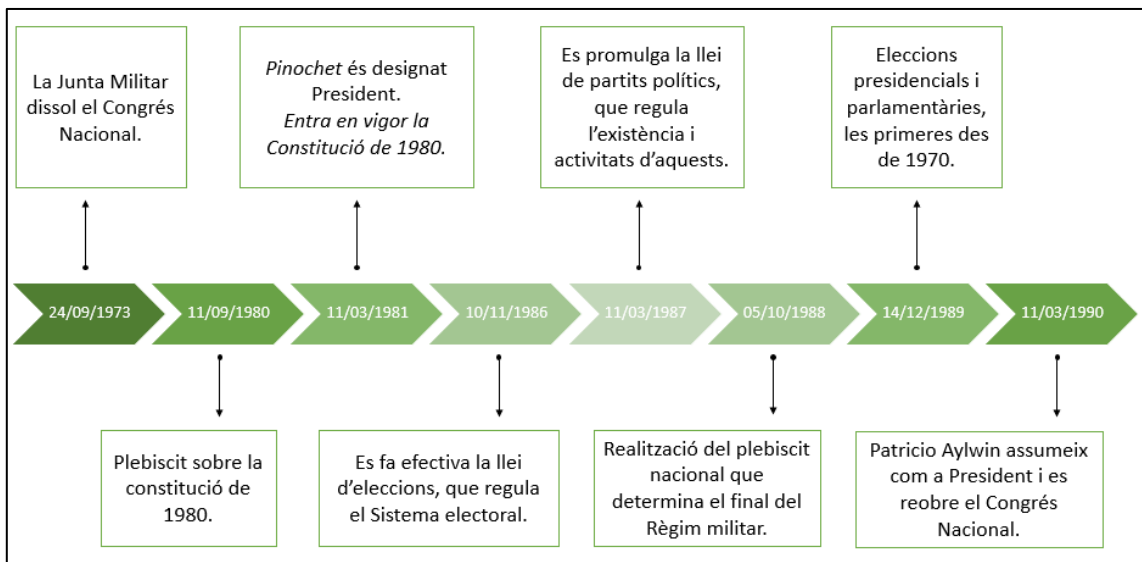

Figura 1. 22: Línia temporal de la dictadura del general Augusto Pinochet a Xile, 1973 - 1990. Font: Elaboració pròpia.

Figura 1. 23: Marxa d'olles buides a Xile, dos de desembre de 1971. Font: Memoria Chilena.

Decimocuarta.— Durante el período indicado en la disposición anterior, continuará como Presidente de la República el actual Presidente, General de Ejército don Augusto Pinochet Ugarte, quien durará en el cargo hasta el término de dicho período.

Asimismo la Junta de Gobierno permanecerá integrada por los Comandantes en Jefe del Ejército, de la Armada y de la Fuerza Aérea, y por el General Director de Carabineros. Se regirá por las normas que regulen su funcionamiento interno y tendrá las atribuciones que se señalan en las disposiciones transitorias correspondientes.

Figura 1. 24: Fragment de la Constitució de Xile, 1980 - 1981. Font: (Constitución Política de la República de Chile 1980, 1980).

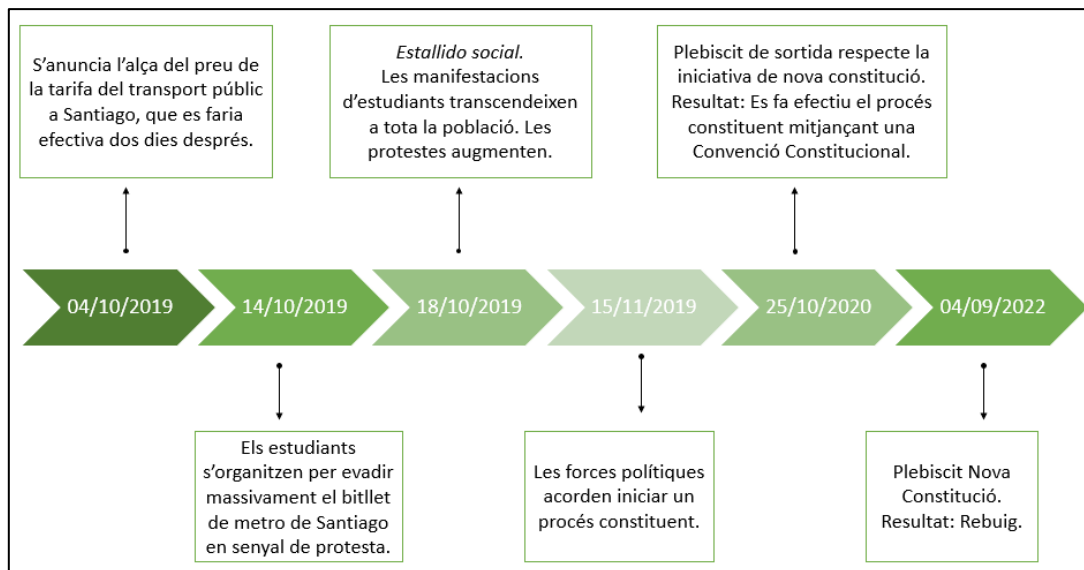

Figura 1. 25: Línia temporal la crisi social a Xile, 2019 - 2022. Font: Elaboració pròpia.

Annex 2: Taules i gràfiques

Producción de Oro en Chile (en ps.)	
Año	Valor
1569	230.000
1575	202.670
1576	167.096
1583	110.000
1593	70.000
1600	12.500

Figura 2. 1.: Producció d'or a Xile. Font: De Ramon & Larraín (1982, p. 47): Orígenes de la vida económica chilena 1659-1808.

VI. Salario Real de "Barreteros" y "Apires". 1750-1799						
AÑOS	BARRETEROS			APIRES		
	SAL. NOM.	C. V.	SAL. REAL.	SAL. NOM.	C. V.	SAL. REAL.
1750 - 1759	100	100	100	100	100	100
1760 - 1769	108	122	88	108	122	88
1770 - 1779	108	106	101	98	106	92
1780 - 1789	118	119	99	98	119	82
1790 - 1799	95	81	114	76	81	93

Figura 2. 2: Salari real d'alguns treballadors 1750-1799. Font: Carmagnani (1963) El salariado minero en Chile colonial: su desarrollo en una sociedad provincial: el Norte Chico 1690-1800.

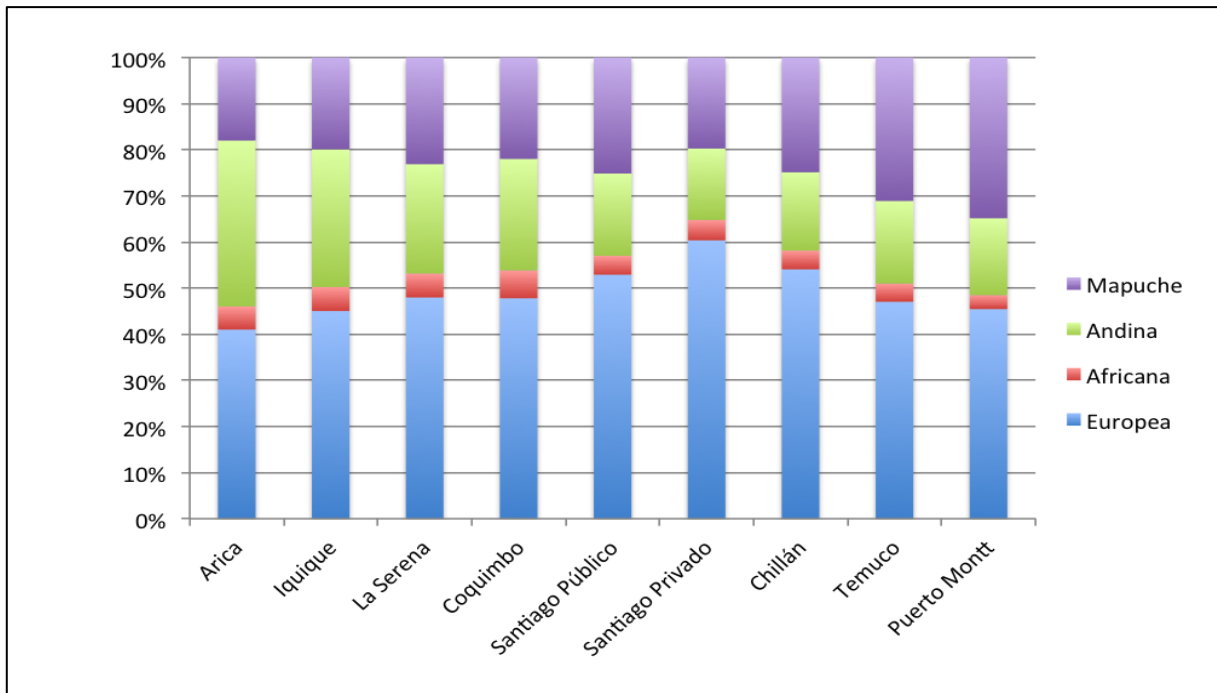

Figura 2. 4: Percentatge d'herència genètica de la població xilena. Font: <https://www.chilegenomico.cl/datos-genomicos/>

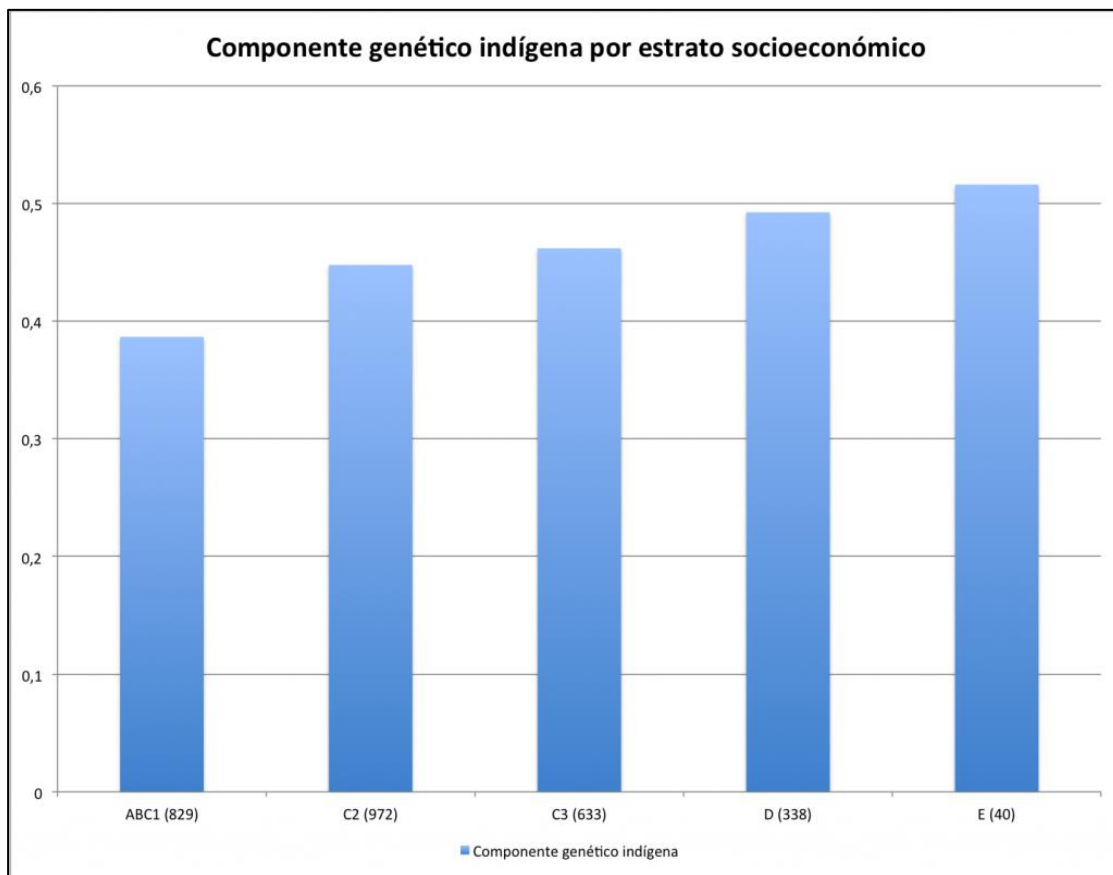

Figura 2. 3: Component genètic indígena per estratificació socioeconòmica. Font: <https://www.chilegenomico.cl/datos-genomicos/>

LLISTAT DE PRESIDENTS DE LA REPÚBLICA DE XILE	
Ramón Freire Serrano	25/01/1827 – 08/05/1827
Francisco Antonio Pinto Díaz	19/10/1829 – 02/11/1829
José Joaquín Prieto Vial	18/09/1831 – 18/19/1841
Manuel Bulnes Prieto	18/09/1841 – 18/09/1851
Manuel Montt Torres	18/09/1851 – 18/09/1861
José Joaquín Pérez Mascayano	18/09/1861 – 18/09/1871
Federico Errázuriz Zañartu	18/09/1871 – 18/09/1876
Aníbal Pinto Garmendia	18/09/1876 – 18/09/1881
Domingo Santamaría González	18/09/1881 – 18/09/1886
José Manuel Balmaceda Fernández	18/09/1886 – 29/08/1891
Jorge Montt Álvarez	26/12/1891 – 18/09/1896
Federico Errázuriz Echaurren	18/09/1896 – 12/07/1901
Germán Riesco Errázuriz	18/09/1901 – 18/09/1906
Pedro Montt Montt	18/09/1906 – 16/08/1910
Ramón Barros Luco	23/12/1910 – 23/12/1915
Juan Luis Sanfuentes Andonaegui	23/12/1915 – 23/12/1920
Arturo Alessandri Palma	23/12/1920 – 12/09/1924, 12/03/1925 – 01/10/1925, 24/12/1932 – 24/12/1938
Emiliano Figueroa Larraín	23/12/1925 – 07/04/1927
Carlos Ibáñez del Campo	21/07/1927 – 26/07/1931, 03/11/1952 – 03/11/1958
Juan Esteban Montero Rodríguez	04/12/1931 – 04/06/1932
Pedro Aguirre Cerda	24/12/1938 – 25/11/1941
Juan Antonio Ríos Morales	02/04/1942 – 27/06/1946
Gabriel García Videla	03/11/1946 – 03/11/1952
Jorge Alessandri Rodríguez	03/11/1958 – 03/11/1964
Eduardo Frei Montalva	03/11/1964 – 03/11/1970
Salvador Allende Gossens	03/11/1970 – 11/09/1973
Augusto Pinochet Ugarte (dictadura)	11/09/1973 – 11/03/1990
Patricio Aylwin Azócar	11/03/1990 – 11/03/1994
Eduardo Frei Ruiz-Tagle	11/03/1994 – 11/03/2000
Ricardo Lagos Escobar	11/03/2000 – 11/03/2006
Michelle Bachelet Jeria	11/03/2006 – 11/03/2010, 11/03/2014 – 11/03/2018
Sebastián Piñera Echenique	11/03/2010 – 11/03/2014, 11/03/2018 – 11/03/2022
Gabriel Boric Font	11/03/2022 - actualitat

Figura 2. 5: Llistat de presidents de la República de Xile. Font: Elaboració pròpia.

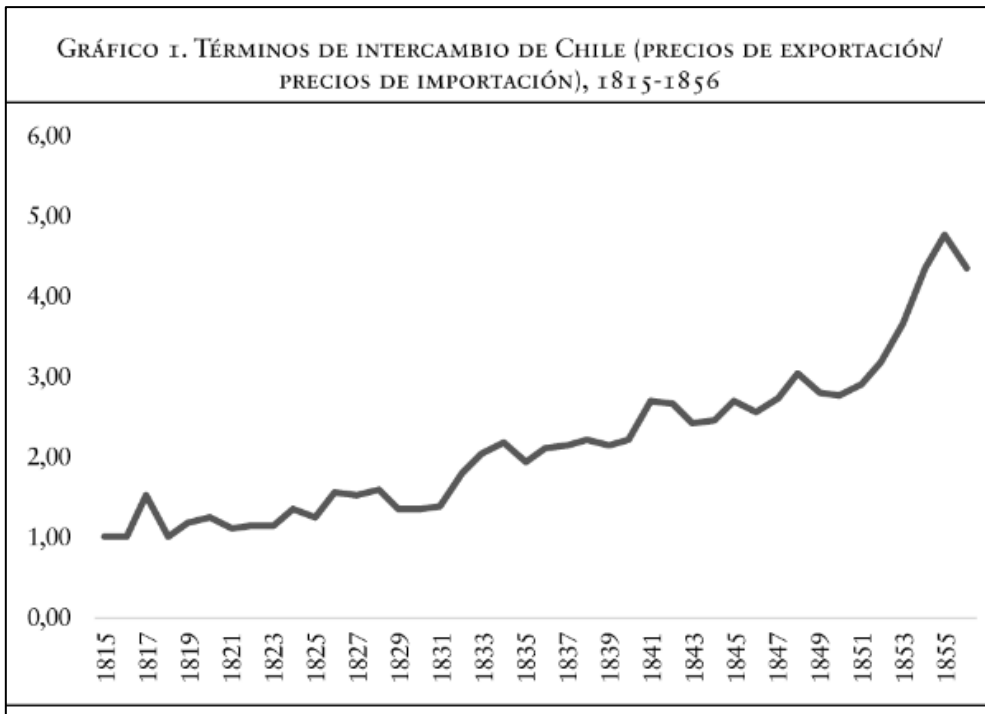

Figura 2. 6: Preus d'exportació entre preus d'importació, 1815 - 1856. Font: Llorca-Jaña (2014).

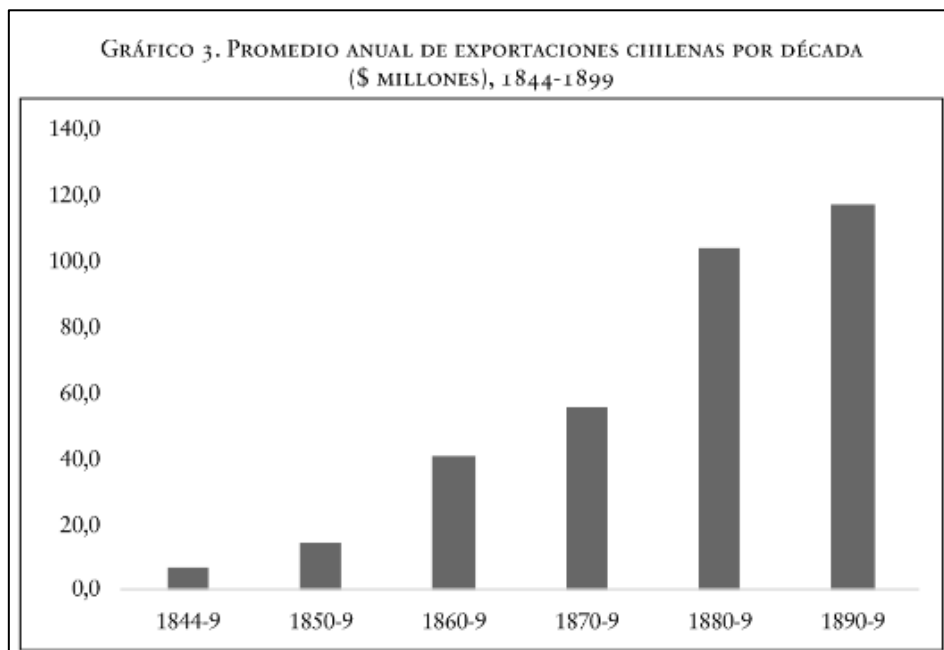

Figura 2. 7: Mitjana anual d'exportacions xilenes per dècada (en milions de Pesos "nous"), 1844-1899. Font: (Llorca-Jaña & Miller, 2021).

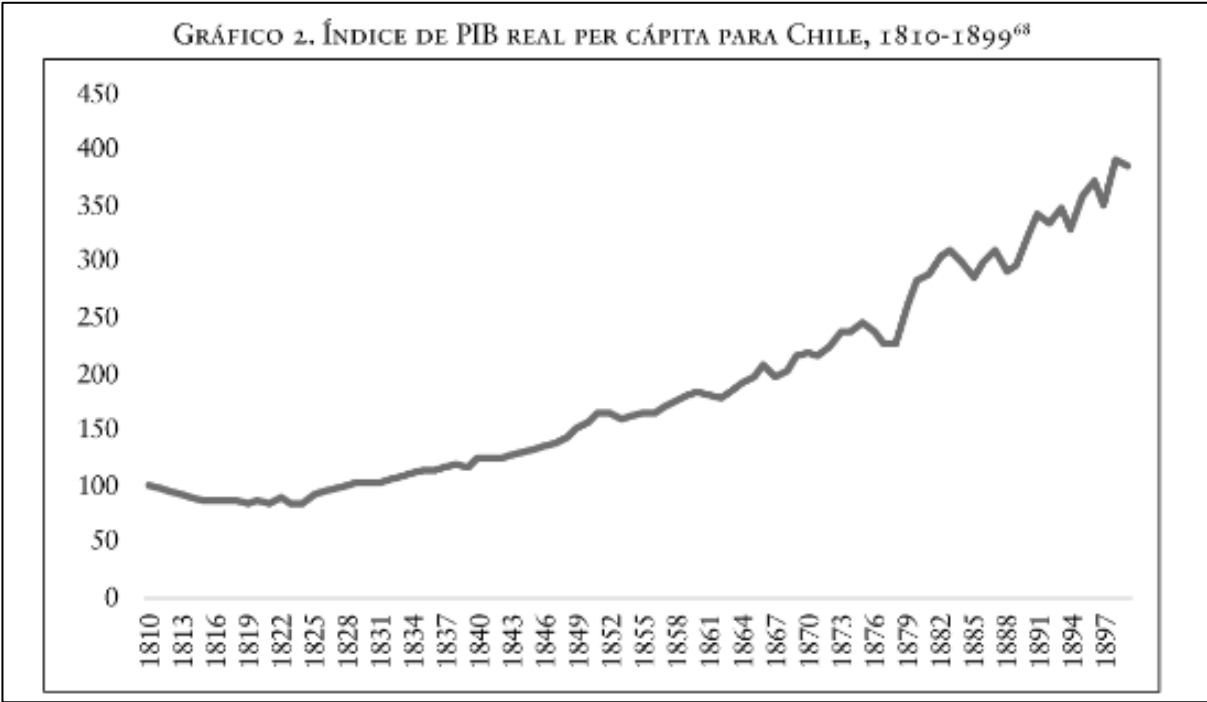

Figura 2. 8: Gràfica del PIB real per càpita de Xile 1810 - 1899. Font: Díaz et al. (2016).

PIB, PIB POR HABITANTE Y PIB POR TRABAJADOR: 1810-1995
 GDP, GDP PER CAPITA AND GDP PER WORKER, 1810-1995
 Niveles y Tasas de Crecimiento / Levels and Growth Rates

	PIB Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Anual (2)	PIB Por Habitante Pesos 1995 (3)	Variación % Anual (4)	PIB Por Trabajador Pesos 1995 (5)	Variación % Anual (6)	PIB Nominal Millones de Pesos Actuales (7)
1810	103.594		139.277		362.690		
1811	104.046	0,44	137.462	-1,30	357.963	-1,30	
1812	104.501	0,44	135.672	-1,30	353.301	-1,30	
1813	104.957	0,44	133.907	-1,30	348.705	-1,30	
1814	105.415	0,44	132.167	-1,30	344.175	-1,30	
1815	105.875	0,44	130.453	-1,30	339.711	-1,30	
1816	106.338	0,44	128.765	-1,29	335.314	-1,29	
1817	106.802	0,44	127.102	-1,29	330.985	-1,29	
1818	108.649	1,73	127.080	-0,02	330.927	-0,02	
1819	106.340	-2,13	122.248	-3,80	318.345	-3,80	
1820	108.611	2,14	122.724	0,39	319.585	0,39	
1821	106.222	-2,20	118.038	-3,82	307.382	-3,82	
1822	109.252	2,85	119.397	1,15	310.920	1,15	
1823	111.317	1,89	119.640	0,20	311.553	0,20	
1824	111.111	-0,18	117.443	-1,84	305.831	-1,84	
1825	117.030	5,33	121.653	3,58	316.794	3,58	
1826	120.590	3,04	123.282	1,34	321.037	1,34	
1827	123.846	2,70	124.519	1,00	324.258	1,00	
1828	125.682	1,48	124.281	-0,19	323.639	-0,19	
1829	129.215	2,81	125.670	1,12	327.257	1,12	
1830	130.009	0,61	124.363	-1,04	323.852	-1,04	
1831	132.636	2,02	124.793	0,35	324.972	0,35	
1832	137.232	3,46	127.001	1,77	330.722	1,77	
1833	139.572	1,71	127.056	0,04	330.864	0,04	
1834	145.521	4,26	130.310	2,56	339.340	2,56	
1835	151.831	4,34	133.748	2,64	348.291	2,64	
1836	153.744	1,26	133.235	-0,38	346.956	-0,38	
1837	160.514	4,40	136.851	2,71	356.372	2,71	
1838	164.377	2,41	137.883	0,75	359.059	0,75	
1839	167.858	2,12	138.536	0,47	360.761	0,47	
1840	179.912	7,18	146.104	5,46	380.467	5,46	
1841	183.615	2,06	146.727	0,43	382.089	0,43	
1842	189.171	3,03	148.757	1,38	387.377	1,38	
1843	196.396	3,82	151.987	2,17	395.787	2,17	
1844	200.684	2,18	152.847	0,57	398.028	0,57	
1845	208.191	3,74	156.065	2,11	406.407	2,11	
1846	216.707	4,09	159.897	2,46	416.385	2,46	
1847	222.881	2,85	161.879	1,24	421.548	1,24	
1848	233.632	4,82	167.043	3,19	434.995	3,19	
1849	251.877	7,81	177.292	6,14	461.685	6,14	
1850	266.564	5,83	184.726	4,19	481.043	4,19	
1851	275.731	3,44	188.202	1,88	490.096	1,88	
1852	285.848	3,67	192.173	2,11	500.436	2,11	
1853	281.420	-1,55	186.354	-3,03	485.283	-3,03	
1854	291.402	3,55	190.070	1,99	497.834	2,59	
1855	306.692	5,25	197.049	3,67	515.879	3,62	
1856	312.324	1,84	197.668	0,31	517.092	0,24	
1857	324.559	3,92	202.349	2,37	528.745	2,25	
1858	340.944	5,05	209.401	3,49	546.394	3,34	
1859	354.282	3,91	214.362	2,37	558.382	2,19	
1860	368.530	4,02	219.681	2,48	571.098	2,28	
1861	370.900	0,64	217.827	-0,84	565.005	-1,07	
1862	371.821	0,25	215.151	-1,23	556.670	-1,48	
1863	388.298	4,43	221.384	2,90	571.233	2,62	
1864	411.281	5,92	231.052	4,37	594.423	4,06	
1865	427.723	4,00	236.778	2,48	607.234	2,16	
1866	439.452	2,74	239.728	1,25	612.804	0,92	
1867	424.609	-3,38	228.268	-4,78	581.495	-5,11	
1868	448.291	5,58	237.511	4,05	602.838	3,67	
1869	495.871	10,61	258.930	9,02	654.691	8,60	
1870	509.179	2,68	262.058	1,21	659.952	0,80	
1871	510.469	0,25	258.662	-1,30	649.441	-1,59	
1872	548.973	7,54	273.873	5,88	685.502	5,55	
1873	585.615	6,67	287.633	5,02	717.665	4,69	
1874	561.303	-4,15	271.423	-5,64	675.037	-5,94	
1875	607.865	8,30	289.385	6,62	717.348	6,27	
1876	601.489	-1,05	281.913	-2,58	692.523	-3,46	
1877	582.251	-3,20	268.668	-4,70	654.951	-5,43	
1878	617.621	6,07	280.574	4,43	679.654	3,77	
1879	711.524	15,20	318.227	13,42	766.945	12,84	
1880	799.554	12,37	352.065	10,63	845.169	10,20	
1881	827.655	3,51	358.805	1,91	858.923	1,63	
1882	896.645	8,34	382.711	6,66	914.529	6,47	
1883	902.188	0,62	379.138	-0,93	905.292	-1,01	
1884	910.175	0,89	376.603	-0,67	899.401	-0,65	
1885	883.030	-2,98	359.754	-4,47	860.095	-4,37	

Figura 2. 9: Taula PIB per habitant i treballador 1810 - 1885 a Xile. Font: (Braun-Llona, et al., 2000: p. 30).

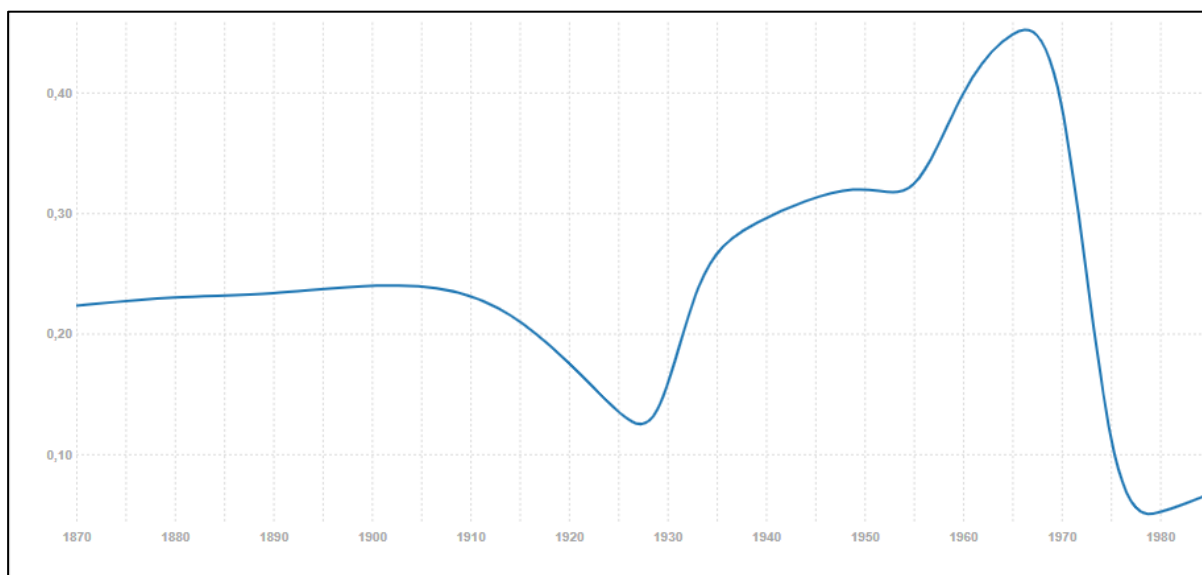

Figura 2. 10: Gràfica sobre l'índex de democràcia liberal a Xile 1870 - 1980. Font: https://frdelpino.es/investigacion/category/01_ciencias-sociales/02_economia-mundial/03_desarrollo-humano-economia-mundial/

INVERSIONES ESTADOUNIDENSES EN CHILE, 1929 (en dólares estadounidenses)	
<i>Comercio, distribución, transporte, producción</i>	
Ford Motor Co.	\$ 1.000.000
Singer Sewing Machine Co.	750.000
United Shoe Machinery Co.	1.000.000
W.R. Grace & Co.	8.000.000
Pan American Grace Airways	150.000
Wessel, Duval & Co.	1.556.000
E.I. duPont de Nemours	1.720.000
United States Steel Products Co.	2.500.000
Westinghouse Electric Co.	150.000
<i>Minería</i>	
Anaconda Copper Co.	214.050.000
Braden Copper Co.	168.950.000
American Smelting & Refining Co.	1.500.000
Anglo Chilean Nitrate Co.	56.000.000
Lautaro Nitrate Corporation	85.500.000
Bethlehem Steel Corporation	13.000.000
South American Metals Co.	250.000
<i>Servicios públicos (telegrafía, electricidad, telefonía)</i>	
All America Cables, Incorporated	1.000.000
International Telephone & Telegraph Co.	11.000.000
American & Foreign Power	190.000.000
<i>Construcción</i>	
Warren Brothers	680.000
J.G. White Engineering Co.	250.000
<i>Seguros</i>	
Insurance Companies (Great American and Home)	500.000
Credit Installment Insurance	1.000.000
<i>Bancos y préstamos</i>	
Grace National Bank	15.000.000
National City Bank (sólo banca)	3.100.000
National City Bank (préstamos)	111.052.500
Kissell Kinnicutt - préstamos	68.164.000
Kuhn Loeb & Co. - préstamos	48.286.500
Guaranty Trust Co. - préstamos	480.000
<i>Otros</i>	
Empresas y capitales menores	5.000.000
Total	1.011.589.000

FUENTE: Embajada norteamericana a la secretaría de Estado, Santiago, 4 de octubre de 1929, 625.111/4, en RG 59, NA.

Figura 2. 11: Inversions estatunidenques a Xile, 1929 (en dòlars estatunidencs). Font: (Rinke, 2013; p. 54).

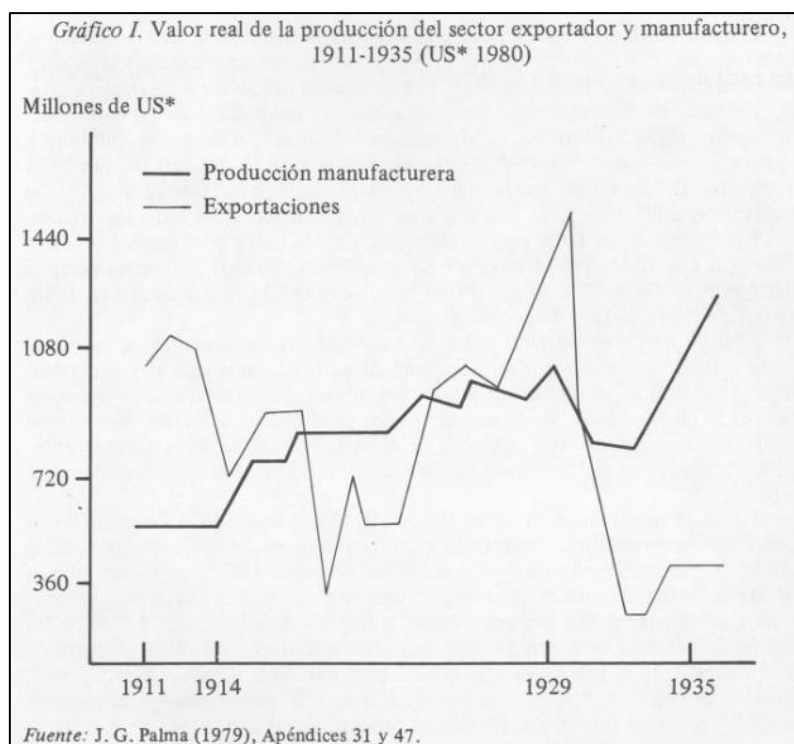

Figura 2. 12: Valor real de la producción del sector exportador i industrial 1911 - 1935 (en dòlars estatunidencs de 1980). Font: (Palma, 1984).

Cuadro 3: Significado económico de la industria salitrera en la economía chilena (1881-1932)

Años	Exportaciones de salitre		Recaudación tributaria por salitre		Empleo en miles de personas
	en miles de millones de U\$S	en % del total	en miles de millones de U\$S	en % del total	
1881-85	37,4	43,1	25,6	22,9	5,8
1886-90	47,7	49,7	24,5	35,1	9,1
1891-95	54,1	56,8	23,9	46	16,1
1906-00	61,5	60,7	31,1	48,9	18,1
1901-05	77,1	71,8	38	47,4	25
1906-10	104,2	76,3	50,6	48,5	40,5
1911-15	104,9	75,3	55,4	51,9	46,9
1916-20	82,1	64,4	64,1	44,1	51,5
1921-25	89,2	59,2	81,8	36,3	44,4
1926-30	126,9	48,8	s/d	s/d	52,2

Fuente: Elaboración propia en base a Meller, Patricio (2007), 110 años de desarrollo económico chileno, 1880 – 1990, p. 25.

Figura 2. 13: Exportacions de salnitre a Xile, 1881 - 1932. Font: Dvoskin, Nicolás & Llanos, Claudio. (2012). Chile, Argentina y la economía exportadora. Estado, economía y política durante la era del imperialismo (1880-1950).

Índice del Salario Real (Ramificación del Trabajo)		Variación (%)	Índice del Salario Real (Ramificación del Trabajo)		Variación (%)
(1)	(2)		(1)	(2)	
1872	10,225	-4,105	1930	29,775	2,829
1873	9,992	-2,278	1931	19,850	-33,333
1874	10,411	4,188	1932	13,968	-29,631
1875	10,617	1,978	1933	16,327	16,887
1876	10,979	3,410	1934	19,335	18,419
1877	10,504	-4,324	1935	24,024	24,256
1878	11,261	7,203	1936	24,220	0,812
1879	10,850	-3,643	1937	26,705	10,261
1880	9,729	-10,332	1938	29,444	10,257
1881	10,091	3,718	1939	32,412	10,082
1882	11,602	14,968	1940	36,014	11,112
1883	12,004	3,467	1941	36,463	1,246
1884	14,400	19,962	1942	35,210	-3,436
1885	12,564	-12,750	1943	39,872	13,240
1886	13,098	4,250	1944	39,885	0,033
1887	13,708	4,657	1945	42,470	6,481
1888	14,259	4,022	1946	37,438	-11,848
1889	15,965	11,963	1947	37,719	0,751
1890	16,183	1,362	1948	39,323	4,251
1891	11,819	-26,962	1949	39,404	0,206
1892	13,492	14,153	1950	42,318	7,395
1893	11,168	-17,230	1951	42,407	0,209
1894	9,984	-10,594	1952	49,336	16,340
1895	14,647	46,700	1953	40,747	-17,409
1896	15,975	9,066	1954	37,629	-7,653
1897	15,466	-3,186	1955	36,016	-4,285
1898	13,865	-10,355	1956	43,716	21,378
1899	12,897	-6,979	1957	48,342	10,583
1900	13,281	2,977	1958	49,073	1,511
1901	11,854	-10,744	1959	49,235	0,330
1902	12,206	2,972	1960	52,554	6,742
1903	14,040	15,024	1961	56,058	6,667
1904	13,428	-4,357	1962	58,685	4,688
1905	13,032	-2,955	1963	53,430	-8,955
1906	12,528	-3,861	1964	51,678	-3,279
1907	12,809	2,239	1965	58,685	13,559
1908	13,314	3,946	1966	65,693	11,940
1909	13,611	2,231	1967	74,452	13,333
1910	14,039	3,141	1968	75,328	1,176
1911	14,604	4,026	1969	80,583	6,977
1912	15,186	3,985	1970	87,590	8,696
1913	15,654	3,079	1971	102,481	17,000
1914	16,000	2,212	1972	84,962	-17,094
1915	16,354	2,213	1973	48,175	-43,299
1916	16,716	2,215	1974	56,934	18,182
1917	17,087	2,216	1975	54,306	-4,615
1918	17,466	2,218	1976	56,934	4,839
1919	17,999	3,057	1977	62,189	9,231
1920	18,523	2,908	1978	65,693	5,634
1921	19,086	3,038	1979	71,824	9,333
1922	19,664	3,028	1980	77,955	8,537
1923	20,416	3,824	1981	84,087	7,865
1924	21,190	3,795	1982	84,087	0,000
1925	22,154	4,548	1983	75,328	-10,417
1926	23,149	4,492	1984	75,328	0,000
1927	24,322	5,065	1985	71,824	-4,651
1928	24,994	2,762	1986	73,576	2,439
1929	28,956	15,855	1987	73,576	0,000

Figura 2. 14: Salari real a Xile 1872 – 1987. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

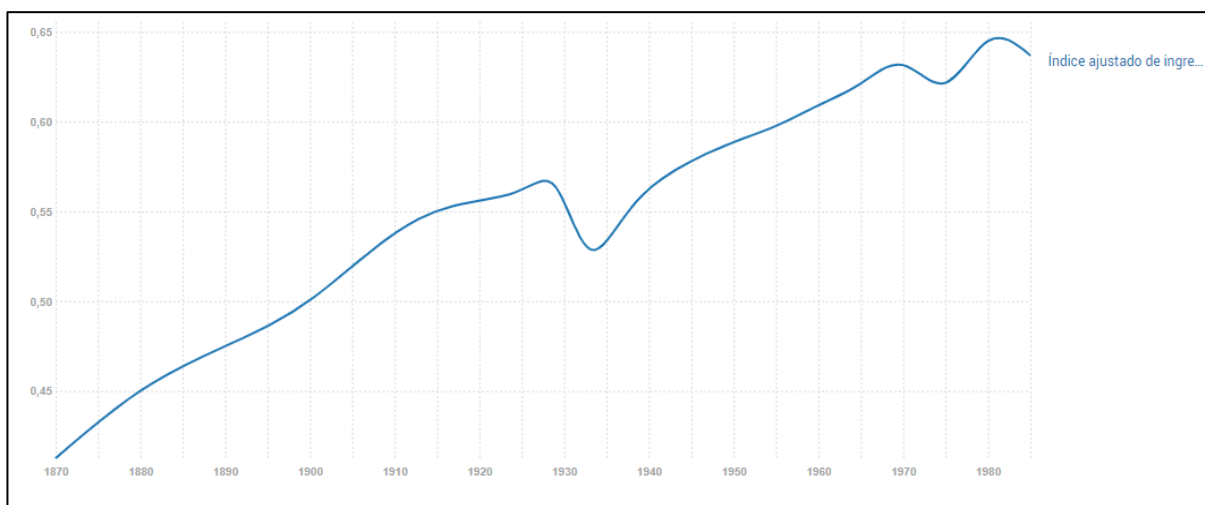

Figura 2. 15: Índex ajustat d'ingrés a Xile, 1870 - 1980. Font: https://frdelpino.es/investigacion/category/01_ciencias-sociales/02_economia-mundial/03_desarrollo-humano-economia-mundial/

	Deuda Pública Externa Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Deuda Pública Externa (2)	Deuda Pública Externa como Porcentaje del PIB (3)
1871	60.878	-8,77	11,93
1872	55.448	-8,92	10,10
1873	78.622	41,79	13,43
1874	76.475	-2,73	13,62
1875	87.589	14,53	14,41
1876	89.307	1,96	14,85
1877	78.907	-11,65	13,55
1878	84.377	6,93	13,66
1879	93.072	10,31	13,08
1880	90.174	-3,11	11,28
1881	90.947	0,86	10,99
1882	88.453	-2,74	9,86
1883	87.250	-1,36	9,67
1884	93.547	7,22	10,28
1885	99.606	6,48	11,28
1886	110.451	10,89	12,00
1887	127.626	15,55	12,96
1888	117.682	-7,79	12,44
1889	141.431	20,18	14,58
1890	145.024	2,54	13,94
1891	140.472	-3,14	12,48
1892	173.813	23,74	15,76
1893	190.647	9,69	16,46
1894	201.233	5,55	17,67
1895	234.097	16,33	19,21
1896	314.279	34,25	25,64
1897	303.563	-3,41	25,33
1898	308.702	1,69	22,97
1899	301.351	-2,38	22,29
1900	258.740	-14,14	19,64
1901	267.944	3,56	19,84
1902	277.984	3,75	19,72
1903	294.988	6,12	22,17
1904	244.219	-17,21	16,97
1905	262.173	7,35	18,23
1906	315.397	20,30	20,35
1907	301.919	-4,27	18,50
1908	301.372	-0,18	16,69
1909	316.088	4,88	17,42
1910	340.972	7,87	16,88
1911	472.262	38,50	24,03
1912	455.533	-3,54	22,30
1913	418.752	-8,07	20,13
1914	424.995	1,49	24,17
1915	470.710	10,76	27,66
1916	421.854	-10,38	20,22
1917	300.314	-28,81	14,09
1918	258.611	-13,89	11,98
1919	283.823	9,75	15,33
1920	252.427	-11,06	12,07
1921	420.050	66,40	23,17
1922	490.855	16,86	26,13
1923	462.199	-5,84	20,42
1924	500.137	8,21	20,55
1925	427.080	-14,61	16,82
1926	651.061	52,44	27,97

Figura 2. 16: Deute extern públic i privat a Xile, 1871 – 1926 (milions de Pesos xilens de 1995 i com a percentatge del PIB). Font: (Braun-Llana, et al., 2000).

	PIB Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Anual (2)	PIB Per Habitante Pesos 1995 (3)	Variación % Anual (4)	PIB Per Trabajador Pesos 1995 (5)	Variación % Anual (6)
1859	374.282	3,91	214.362	2,37	558.382	2,19
1860	368.530	4,02	219.681	2,46	571.098	2,28
1861	370.900	0,64	217.827	-0,24	561.945	-1,07
1862	371.821	0,23	215.151	-1,23	556.670	-1,48
1863	368.298	4,43	221.384	2,90	571.233	2,62
1864	411.281	5,92	231.032	4,57	594.423	4,06
1865	427.723	4,00	236.778	2,46	607.234	2,16
1866	439.472	2,74	239.728	1,25	612.804	0,92
1867	424.609	-3,38	228.268	-4,78	581.495	-1,11
1868	448.291	5,58	237.111	4,01	600.838	3,67
1869	495.871	10,61	258.930	9,02	654.691	8,60
1870	509.179	2,68	262.058	1,21	659.952	0,80
1871	510.469	0,25	258.662	-1,30	649.441	-1,59
1872	548.973	7,54	273.873	5,88	685.502	5,55
1873	581.615	6,67	287.633	5,02	717.665	4,69
1874	561.393	-4,15	271.423	-5,64	675.037	-5,94
1875	607.865	8,30	289.385	6,62	717.348	6,27
1876	601.489	-1,05	281.913	-2,58	692.523	-3,46
1877	582.251	-3,20	268.668	-4,70	654.951	-5,43
1878	617.621	6,07	280.574	4,43	679.654	3,77
1879	711.524	15,20	318.227	13,42	766.945	12,84
1880	799.554	12,37	352.065	10,63	845.169	10,20
1881	827.655	3,51	358.805	1,91	858.923	1,63
1882	896.645	8,34	382.711	6,66	914.529	6,47
1883	902.188	0,62	379.138	-0,93	905.292	-1,01
1884	910.175	0,89	378.603	-0,67	899.401	-0,65
1885	883.030	-2,98	359.754	-4,47	860.095	-4,37
1886	920.355	4,23	369.205	2,63	896.316	4,21
1887	984.758	7,00	388.989	5,36	958.947	6,99
1888	945.816	-3,82	367.896	-4,42	909.893	-3,86
1889	970.315	2,59	371.669	1,03	944.870	2,59
1890	1.040.697	7,25	392.566	5,62	1.013.487	7,26
1891	1.121.627	8,16	418.312	6,82	1.096.348	8,18
1892	1.103.117	-2,00	405.971	-3,19	1.074.632	-1,98
1893	1.177.916	4,97	421.052	3,72	1.128.302	4,99
1894	1.138.839	-4,65	409.270	-2,80	1.110.077	-1,62
1895	1.218.785	7,02	432.950	5,79	1.188.422	7,06
1896	1.225.655	0,56	430.467	-0,57	1.176.520	-1,00
1897	1.198.501	-2,22	416.234	-3,30	1.132.392	-3,75
1898	1.345.775	12,12	461.613	10,90	1.249.518	10,35
1899	1.352.168	0,62	459.712	-0,46	1.237.316	-0,98
1900	1.317.525	-2,56	448.016	-3,59	1.188.266	-4,13
1901	1.350.818	2,50	448.928	1,24	1.196.336	0,85
1902	1.409.507	4,37	462.437	3,10	1.228.317	2,67
1903	1.350.297	-3,62	451.073	-6,78	1.140.372	-7,16
1904	1.439.241	6,59	460.705	6,87	1.213.542	6,42
1905	1.437.785	-0,10	454.564	-1,33	1.192.366	-1,74
1906	1.550.183	7,82	484.129	6,50	1.264.351	6,04
1907	1.632.141	5,29	502.436	3,59	1.309.152	3,54
1908	1.805.404	10,62	550.093	9,27	1.437.793	9,83
1909	1.814.522	0,51	546.049	-0,74	1.435.105	-0,19
1910	2.019.654	11,31	600.373	9,95	1.586.738	10,57
1911	1.985.049	-1,69	576.838	-3,80	1.533.859	-3,33
1912	2.043.105	3,97	592.548	2,71	1.585.063	3,33
1913	2.080.553	1,83	595.978	0,58	1.604.544	1,23
1914	1.758.134	-15,50	497.069	-16,60	1.348.160	-15,98
1915	1.701.537	-3,22	474.759	-4,49	1.297.615	-3,75

	PIB Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Anual (2)	PIB Per Habitante Pesos 1995 (3)	Variación % Anual (4)	PIB Per Trabajador Pesos 1995 (5)	Variación % Anual (6)
1916	2.085.824	22,58	574.449	21,00	1.583.319	21,94
1917	2.130.720	2,15	579.157	0,82	1.608.235	1,64
1918	2.178.818	2,27	578.819	-0,06	1.620.950	0,78
1919	1.871.344	-14,20	490.162	-15,32	1.384.217	-14,60
1920	2.091.289	12,96	546.477	11,48	1.556.745	12,46
1921	1.812.565	-13,33	467.517	-14,45	1.344.255	-13,65
1922	1.878.871	3,66	478.328	2,31	1.386.749	3,16
1923	2.243.107	20,45	568.620	18,88	1.660.557	19,74
1924	2.433.750	7,54	603.454	6,13	1.773.422	6,80
1925	2.539.686	4,35	621.558	3,00	1.835.960	3,52
1926	2.328.128	-8,33	562.370	-9,53	1.668.005	-9,15
1927	2.285.899	-2,81	544.910	-3,10	1.621.549	-2,79
1928	2.800.122	22,50	658.822	20,91	1.964.811	21,17
1929	2.846.600	1,63	684.301	3,86	2.043.327	4,00
1930	2.474.941	-16,01	566.325	-17,24	1.694.546	-17,07
1931	1.940.750	-21,22	439.723	-22,36	1.304.892	-22,99
1932	1.647.413	-15,50	366.101	-16,74	1.077.629	-17,42
1933	2.030.071	23,22	444.509	21,42	1.297.759	20,43
1934	2.470.763	20,72	528.866	18,96	1.531.044	17,98
1935	2.591.791	5,75	551.093	4,20	1.582.243	3,34
1936	2.719.185	4,92	569.702	3,38	1.622.143	2,52
1937	3.051.761	12,70	638.396	12,06	1.822.308	11,11
1938	3.127.338	1,15	636.285	-0,33	1.781.448	-1,86
1939	3.192.984	2,10	638.214	0,30	1.777.574	-0,23
1940	3.320.871	4,01	652.046	2,17	1.806.429	1,64
1941	3.321.636	0,14	641.519	-1,61	1.777.704	-1,90
1942	3.434.744	3,28	650.889	1,46	1.805.348	1,56
1943	3.539.563	3,05	659.014	1,23	1.830.430	1,39
1944	3.631.995	2,61	664.949	0,91	1.848.969	1,01
1945	3.911.196	7,69	702.820	5,79	1.961.146	6,07
1946	4.246.618	8,58	749.624	6,66	2.098.386	7,00
1947	4.730.701	10,79	827.136	10,24	2.346.637	11,81
1948	4.421.476	-6,67	773.233	-6,62	2.124.896	-10,09
1949	4.299.028	-2,77	749.503	-4,48	2.038.974	-4,04
1950	4.536.778	5,53	745.935	3,67	2.124.495	4,19
1951	4.733.552	4,34	761.634	2,10	2.189.330	3,06
1952	5.038.005	6,43	793.262	4,15	2.302.826	5,17
1953	5.418.214	7,55	834.984	5,26	2.448.933	6,34
1954	5.243.316	-3,23	790.734	-5,30	2.243.588	-4,30
1955	5.437.749	3,71	802.501	1,49	2.403.669	2,56
1956	5.532.086	1,73	797.590	-0,61	2.418.778	0,62
1957	6.098.588	10,24	858.516	7,69	2.637.227	9,04
1958	6.433.534	5,49	883.308	3,07	2.751.885	4,35
1959	6.094.300	-5,27	819.347	-7,45	2.578.868	-6,29
1960	6.574.564	7,88	883.464	5,39	2.752.999	6,73
1961	6.888.990	4,78	883.430	2,31	2.862.130	3,99
1962	7.215.434	4,74	903.510	2,27	2.971.784	3,83
1963	7.671.894	6,33	937.999	3,82	3.129.119	5,29
1964	7.840.600	2,23	934.206	-0,19	3.164.474	1,13
1965	7.905.992	0,81	921.552	-1,57	3.152.765	-0,37
1966	8.787.602	11,15	1.003.495	8,89	3.460.085	9,75
1967	9.072.898	3,25	1.015.093	1,16	3.524.092	1,85
1968	9.397.725	3,58	1.030.113	1,48	3.597.737	2,09
1969	9.747.397	3,72	1.046.869	1,63	3.674.842	2,14
1970	9.947.331	2,06	1.046.899	-0,02	3.680.442	0,42
1971	10.838.683	8,96	1.119.699	6,97	3.934.827	6,62
1972	10.707.192	-1,21	1.086.694	-2,95	3.799.321	-3,44

Figura 2. 17: PIB a Xile, 1859 - 1972. Font: (Braun-Llona, et al., 2000; p. 31-32).

INFLACIÓ A XILE A PARTIR DE L'IPM I L'IPC, 1810 - 2006 (TASAS DE TENDENCIA, ANUALES)				
	IPM	IPC-A	IPC-B	IPC-C
1810-1820	-3,64%	2,18%	2,18%	2,18%
1820-1830	-1,39%	-2,39%	-2,39%	-2,39%
1830-1840	1,59%	0,33%	0,33%	0,33%
1840-1850	-2,45%	-2,07%	-2,07%	-2,07%
1850-1860	2,25%	3,52%	3,52%	3,52%
1860-1870	-0,59%	0,88%	0,88%	0,88%
1870-1880	0,31%	2,94%	2,94%	2,94%
1880-1890	0,90%	5,00%	5,00%	5,00%
1890-1900	2,91%	3,09%	3,09%	3,09%
1900-1910	7,10%	5,60%	5,60%	5,60%
1910-1920	9,60%	5,59%	5,59%	5,59%
1920-1930	-0,84%	2,20%	2,20%	2,20%
1930-1940	10,96%	6,77%	6,77%	6,77%
1940-1950	15,92%	18,02%	18,02%	18,02%
1950-1960	40,26%	40,40%	40,40%	40,40%
1960-1970	29,18%	27,87%	27,87%	32,93%
1970-1980	199,12%	159,70%	179,82%	179,82%
1980-1990	22,05%	20,56%	20,56%	20,56%
1990-2000	6,41%	7,99%	7,99%	7,99%
2000-2006	4,98%	2,46%	2,46%	2,46%

Figura 2. 18: Inflació a Xile a partir de l'IPM i l'IPC, 1810 - 2006. Font: (Díaz B & Wagner, 2008; p. 28).

PORCENTAJE DE ANALFABETOS EN CHILE/PERCENTAGE OF ILLITERATES IN CHILE
Respecto a la población total/With respect to the total population

	Hombres (1)	Mujeres (2)	Total (3)
1854	82,7%	90,3%	86,5%
1865	79,8%	86,2%	83,0%
1875	73,8%	80,2%	77,0%
1885	68,3%	73,8%	71,1%
1895	65,7%	70,8%	68,3%
1907	58,0%	62,1%	60,1%
1920	42,8%	50,5%	46,7%
1930	42,6%	45,1%	43,9%
1940	40,7%	42,7%	41,7%
1952	35,0%	37,6%	36,3%
1970	12,6%	13,0%	12,8%
1982	9,5%	9,9%	9,7%
1992	8,5%	9,0%	8,8%
1994	7,6%	7,9%	7,8%

(1) Men, (2) Women, (3) Total.

Figura 2. 19: Percentatge d'analfabetisme a Xile, 1854 - 1994. Font: (Braun-Llona, et al., 2000; p. 255.)

	IZQUIERDA Comunista + Socialista	CENTRO Rad.	F/PDC	DERECHA Conservador + Liberal
1937	25	29	—	70
1941	31	44	3	54
1945	30	39	3	70
1949	9	42	3	68
1953	12	19	3	41
1957	24	36	14	56
1961	28	39	59	45
1965	30	20	82	10

Figura 2. 20: Desglossament d'escons al congrés per blocs polítics a Xile, 1937 - 1965. Font: A. Borón (1971; p. 58 - 61).

	Congreso 1969	Presidencia 1970	Municipales 1971	Congreso 1973
Total voto UNIDAD POPULAR	44,2 ^a	36,3	49,7	43,9
Total voto oposición	—	62,7	48,0	55,7

^a voto 1969: votos de los partidos que más tarde formaron la coalición de Unidad Popular.

Figura 2. 21: Vots UP i antiUP a Xile, 1969 - 1973. Font: (Sater, 2019).

	Índex de Salari real	Variació percentual
1969	80'583	6'977
1970	87'59	8'696
1971	102'481	17
1972	84'962	-17'094
1973	48'175	-43.299

Figura 2. 22: Índex de salaris reals a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et al., 2000).

	IPC 1995 = 100	Variació %
1969	0'0007166193	29'34%
1970	0'0009753189	36'10%
1971	0'0012504936	28'21%
1972	0'0044415631	255'18%
1973	0'0313618749	606'10%

Figura 2. 23: IPC de Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et al., 2000).

	PIB milions de Pesos 1995	Variació % anual	PIB per habitant pesos de 1995	Variació % anual	PIB per treballador pesos 1995	Variació % anual	PIB nominal milions de pesos actuals
1969	9.747.397	3'72	1.046.869	1'63	3.674.842	2'14	68'601
1970	9.947.831	2'06	1.046.699	- 0'02	3.690.442	0'42	98'417
1971	10.838.683	8'96	1.119.699	6'97	3.934.827	6'62	126'979
1972	10.707.192	-1'21	1.086.694	-2'95	3.799.321	-3'44	234'491
1973	10.111.334	-5'57	1.008.813	-7'17	3.503.009	-7'80	1.147

Figura 2. 24: PIB de Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun - Llona, et. al., 2000)

	Agricultura (1)	Mineria (2)	Manufacturas (3)	Servicios Gubernativos (4)	Resto /a (5)	Construcción (6)	Comercio (7)	Servicios (Electricidad, Gas y Agua) (8)
1969	576.784	884.481	2.409.449	665.653	5.211.029	797.183	1.146.142	202.979
1970	595.207	858.309	2.457.143	676.219	5.360.953	841.190	1.129.057	213.679
1971	588.679	909.960	2.790.751	699.993	5.849.301	842.105	1.307.439	245.554
1972	539.692	875.803	2.853.170	723.106	5.715.420	677.615	1.356.934	262.005
1973	485.834	855.401	2.632.663	740.275	5.397.161	602.851	1.270.687	254.693

Figura 2. 25: PIB per sectors a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun - Llona, et. al., 2000).

	Media 1965-1969	1970	1971	1972	1973
Salud	139,4	154,2	211,6	247,8	237,2
Educación	281,9	362,0	473,2	524,2	354,9
Vivienda	133,7	108,6	229,0	228,3	229,9
Ayuda a la infancia	0,3	0,7	0,6	0,8	0,7
Asistencia social	6,9	7,8	8,4	10,6	5,3
Subsidios sociales	0,8	1,9	1,5	0,8	0,3
TOTAL	562,8	635,2	924,2	1.012,6	828,5
% del gasto total	32,2	28,9	33,5	34,3	21,6

*excluidos gastos servicio de la deuda.

Fuente: Banco Mundial, *Chile, an Economy in Transition*, cit., p. 165.

Figura 2. 26: Despeses en programes socials a Xile, 1969 - 1973. Font: (Sater, 2019).

	Deute extern total en milions de pesos de 1995	Variació %	Deuda externa total com a percentatge del PIB
1969	3.190.102	24'58%	32'73%
1970	3.277.916	2'75%	32'95%
1971	2.725.717	-16'85%	25'15%
1972	1.316.549	-51'70%	12'30%
1973	1.147.483	-12'84%	12'30%

Figura 2. 27: Deute extern a Xile, 1969 - 1973. Taula elaborada amb informació extreta de (Braun-Llona, et. al., 2000).

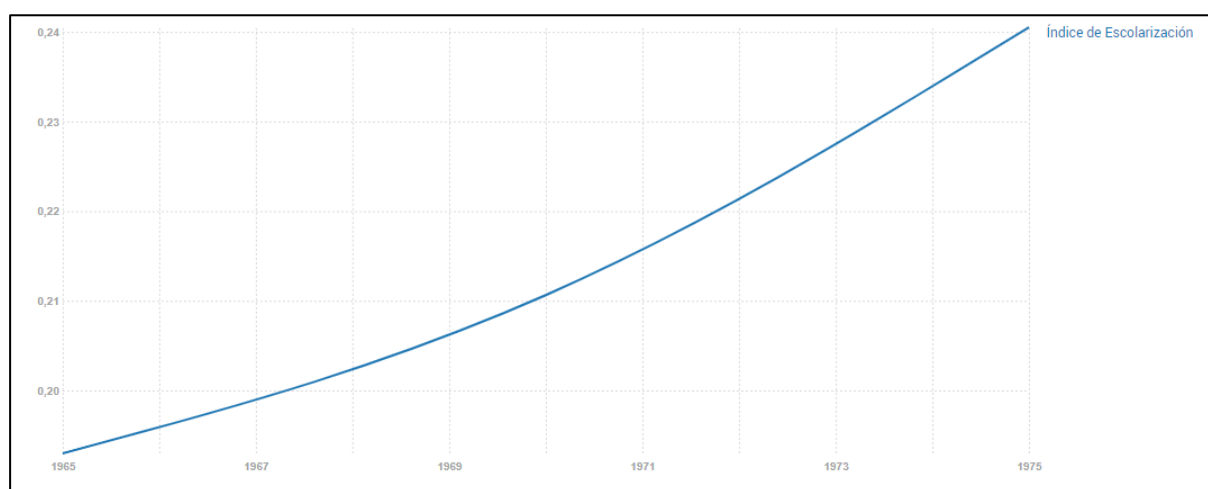

Figura 2. 28: Índex d'escolarització a Xile 1965 – 1975. Font: (Fundación Rafael del Pino, 2022).

	PIB Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Anual (2)	PIB Por Habitante Pesos 1995 (3)	Variación % Anual (4)	PIB Por Trabajador Pesos 1995 (5)	Variación % Anual (6)	PIB Nominal Millones de Pesos Actuales (7)
1973	10.111.334	-5,57	1.008.813	-7,17	3.503.009	-7,80	1.147
1974	10.209.865	0,97	1.002.048	-0,67	3.449.970	-1,51	9.199
1975	8.891.755	-12,91	859.107	-14,26	2.927.814	-15,14	35.447
1976	9.204.565	3,52	875.958	1,96	2.950.908	0,79	128.676
1977	10.112.037	9,86	948.507	8,28	3.153.979	6,88	287.770
1978	10.942.976	8,22	1.011.833	6,68	3.318.407	5,21	487.506
1979	11.849.219	8,28	1.079.655	6,70	3.491.379	5,21	772.200
1980	12.790.636	7,94	1.147.657	6,30	3.660.019	4,83	1.075.557
1981	13.585.241	6,21	1.199.580	4,52	3.773.486	3,10	1.289.621
1982	11.739.268	-13,59	1.019.476	-15,01	3.163.949	-16,15	1.202.808
1983	11.410.329	-2,80	974.159	-4,45	2.984.257	-5,68	1.535.676
1984	12.081.876	5,89	1.013.920	4,08	3.065.609	2,73	1.902.702
1985	12.319.699	1,97	1.016.393	0,24	3.032.094	-1,09	2.741.478
1986	13.009.137	5,60	1.055.166	3,81	3.105.176	2,41	3.419.209
1987	13.866.995	6,59	1.105.997	4,82	3.209.725	3,37	4.540.556
1988	14.880.851	7,31	1.167.309	5,54	3.339.871	4,05	5.917.879
1989	16.452.304	10,56	1.269.370	8,74	3.580.378	7,20	7.353.729
1990	17.060.640	3,70	1.295.122	2,03	3.599.938	0,55	9.245.504

Figura 2. 29: PIB a Xile 1973 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

	Agricultura	Minería	Manufacturas	Servicios Gubernativos	Resto /a	Construcción	Comercio	Servicios (Electricidad, Gas y Agua)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1969	576.784	884.481	2.409.449	665.653	5.211.029	797.183	1.146.142	202.979
1970	595.207	858.309	2.457.143	676.219	5.360.953	841.190	1.129.057	213.679
1971	588.679	909.960	2.790.751	699.993	5.849.301	842.105	1.307.439	245.554
1972	539.692	875.803	2.853.170	723.106	5.715.420	677.615	1.356.934	262.005
1973	485.834	855.401	2.632.663	740.275	5.397.161	602.851	1.270.687	254.693
1974	615.830	1.045.111	2.565.463	799.709	5.183.752	761.093	1.020.681	268.068
1975	642.759	927.546	1.912.130	814.650	4.594.669	562.902	846.039	257.948
1976	632.373	1.040.588	2.027.164	862.500	4.641.940	469.874	867.130	273.016
1977	699.560	1.069.067	2.199.240	877.969	5.266.201	465.776	1.082.169	288.754
1978	673.620	1.086.053	2.403.053	850.969	5.929.281	503.337	1.298.776	308.191
1979	715.188	1.144.351	2.592.983	840.833	6.555.865	623.462	1.442.288	329.144
1980	742.612	1.203.664	2.753.074	813.881	7.277.406	772.712	1.620.261	345.684
1981	771.173	1.296.303	2.823.507	799.276	7.894.982	935.769	1.738.845	352.772
1982	765.609	1.380.865	2.231.785	778.474	6.582.535	715.455	1.415.140	352.995
1983	749.560	1.352.016	2.300.918	790.917	6.216.918	612.679	1.399.044	367.618
1984	816.697	1.426.007	2.505.539	777.657	6.555.975	626.366	1.444.146	393.832
1985	874.240	1.472.396	2.572.844	781.837	6.618.382	736.504	1.357.706	408.856
1986	940.868	1.485.883	2.768.865	798.627	7.014.894	808.274	1.427.596	433.869
1987	1.030.481	1.481.016	2.914.969	785.394	7.655.135	882.150	1.583.141	457.559
1988	1.149.134	1.596.944	3.171.853	788.984	8.173.936	957.923	1.667.233	483.372
1989	1.220.929	1.721.409	3.519.226	786.461	9.204.279	1.064.595	1.930.789	445.459
1990	1.332.146	1.737.379	3.553.956	795.549	9.641.610	1.171.346	2.019.981	406.624

Figura 2. 30: PIB per sectors a Xile 1969 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

	Índex del salari real	Variació %
1974	56'934	18'182
1975	54'306	-4'615
1976	56'934	4'839
1977	62'189	9'231
1978	65'693	5'634
1979	71'824	9'333
1980	77'955	8'537
1981	84'087	7'865
1982	84'087	0'000
1983	75'328	-10'417
1984	75'328	0'000
1985	71'824	-4'651
1986	73'576	2'439
1987	73'576	0'000
1988	77'955	5'952
1989	79'428	1'889
1990	80'900	1'854

Figura 2. 31: Índex del salari real a Xile 1974 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

Indicadores Mercado Laboral 1960-1986 ¹			
	Fuerza de trabajo (miles de personas)		Tasa desempleo
		(Variación porcentual)	
1960	754,8		7,4
1961	766,2	1,5	6,6
1962	797,3	4,1	5,2
1963	807,5	1,3	5,0
1964	815,5	1,0	5,3
1965	850,5	4,3	5,4
1966	879,7	3,4	5,3
1967	914,8	4,0	6,1
1968	944,6	3,3	6,0
1969	988,7	4,7	6,2
1970	.020,1	3,2	7,1
1971	.052,0	3,1	5,5
1972	.062,9	1,0	3,8
1973	.099,3	3,4	4,6*
1974	.114,0	1,3	9,7
1975	.140,3	2,4	16,2
1976	.191,4	4,5	16,8
1977	.224,9	2,8	13,2
1978	1.283,3	4,8	14,0
1979	1.337,1	4,2	13,6
1980	.384,9	3,6	1,8
1981	.447,3	4,5	11,1
1982	.480,1	2,3	22,1
1983	.541,4	4,1	22,2
1984	.581,0	2,6	19,2
1985	.616,1	2,2	16,4
1986	.676,7	3,8	13,5

*Promedio de las encuestas de marzo, junio y diciembre.
¹Fuente: Depto. de Economía U. de Chile, promedios anuales Gran Santiago.

Figura 2. 32: Taxa d'atur a Xile 1960 - 1986. Font: Departament d'Economia de la Universitat de Chile.

	DEUDA EXTERNA TOTAL Millones de Pesos de 1995 (1)	Variación % Deuda Externa Total (2)	DEUDA EXTERNA TOTAL como Porcentaje del PIB (3)
1974	2.267.041	97,57	22,20
1975	3.199.635	41,14	35,98
1976	2.858.708	-10,66	31,06
1977	2.701.740	-5,49	26,72
1978	3.801.418	40,70	34,74
1979	4.081.236	7,36	34,44
1980	4.082.984	0,04	31,92
1981	4.970.790	21,74	36,59
1982	5.914.576	18,99	50,38
1983	7.983.934	34,99	69,97
1984	9.275.861	16,18	76,78
1985	12.471.755	34,45	101,23
1986	12.863.709	3,14	98,88
1987	11.623.926	-9,64	83,82
1988	10.354.169	-10,92	69,58
1989	7.985.192	-22,88	48,54
1990	7.574.920	-5,14	44,40

Figura 2. 33: Deute extern total a Xile 1974 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

	Índice de Precios de Consumo (diciembre c/año) (1995=100)	Variación % Índice de Precios	Índice de Precios No Transables (1995=100)	Variación % Índice de Precios No Transables
	(1)	(2)	(3)	(4)
1971	0,0012504936	28,21	0,0012504936	28,21
1972	0,0044415631	255,18	0,0044415631	255,18
1973	0,0313618749	606,10	0,0313618749	606,10
1974	0,1471488145	369,20	0,1471488145	369,20
1975	0,6523459682	343,32	0,6523459682	343,32
1976	1,9526	199,33	1,9526	199,33
1977	3,5956	84,14	3,5956	84,14
1978	4,9323	37,18	4,9323	37,18
1979	6,8510	38,90	6,8510	38,90
1980	8,9911	31,24	8,9911	31,24
1981	9,8489	9,54	9,8489	9,54
1982	11,8909	20,73	11,8909	20,73
1983	14,6367	23,09	14,6367	23,09
1984	18,0089	23,04	18,0089	23,04
1985	22,7662	26,42	22,7662	26,42
1986	26,7174	17,36	26,7174	17,36
1987	32,4488	21,45	32,4488	21,45
1988	36,5643	12,68	36,5643	12,68
1989	44,3932	21,41	44,3932	21,41
1990	56,5254	27,33	56,5254	27,33

Figura 2. 34: IPC a Xile 1971 - 1990. Font: (Braun-Llona, et al., 2000).

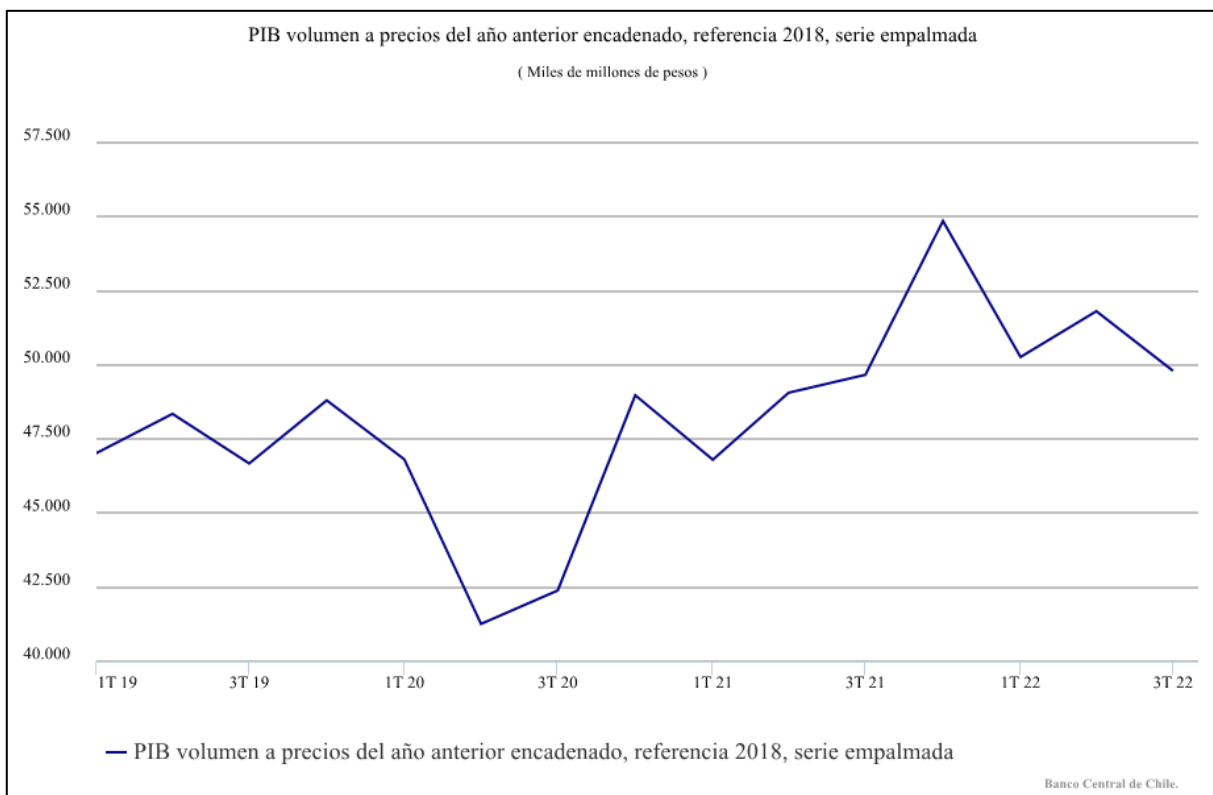

Figura 2. 35: PIB a Xile 2019 – 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

Producto interno bruto por clase de actividad económica, trimestral, precios corrientes (1)
(Miles de millones de pesos)

	2018	2019	2020	2021	2022
Agropecuario-silvícola	1.512	1.558	1.803	1.735	1.779
Pesca	348	392	243	241	247
Minería	4.206	4.032	5.907	8.758	8.928
Minería del cobre	3.743	3.585	5.326	7.987	8.824
Otras actividades mineras	463	447	581	771	2.104
Industria manufacturera	4.548	4.402	4.461	5.208	6.207
Alimentos	1.322	1.320	1.409	1.536	2.107
Bebidas y tabaco	445	464	466	540	499
Textil, prendas de vestir, cuero y calzado	73	60	48	64	50
Madera y muebles	305	280	288	440	509
Celulosa, papel e imprentas	479	335	278	388	450
Química, petróleo, caucho y plástico	854	847	860	964	1.221
Minerales no metálicos y metálica básica	255	260	269	389	382
Productos metálicos, maquinaria y equipos y	816	838	844	888	990
Electricidad, gas, agua y gestión de desechos	1.377	1.561	1.644	1.457	1.203
Construcción	3.063	3.318	2.994	3.678	3.851
Comercio	4.373	4.377	4.367	5.541	5.281
Restaurantes y hoteles	1.009	1.062	662	927	1.184
Transporte	2.688	2.801	2.628	3.222	3.668
Comunicaciones y servicios de información	1.319	1.383	1.353	1.498	1.559
Servicios financieros	2.093	2.038	2.261	2.603	2.754
Servicios empresariales	4.287	4.666	4.540	5.229	5.927
Servicios de vivienda e inmobiliarios	3.658	3.884	3.803	4.193	4.810
Servicios personales (2)	5.766	6.194	6.004	6.989	7.588
Administración pública	2.275	2.412	2.495	2.672	2.710
Impuestos sobre los productos	0	0	0	0	0
Impuestos sobre los productos	4.835	4.893	4.922	6.208	6.670
Impuestos sobre los productos	0	0	0	0	0
PIB a precios de mercado	47.359	48.954	50.086	60.158	64.365

Figura 2. 36: PIB per sectores a Xile 2018 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

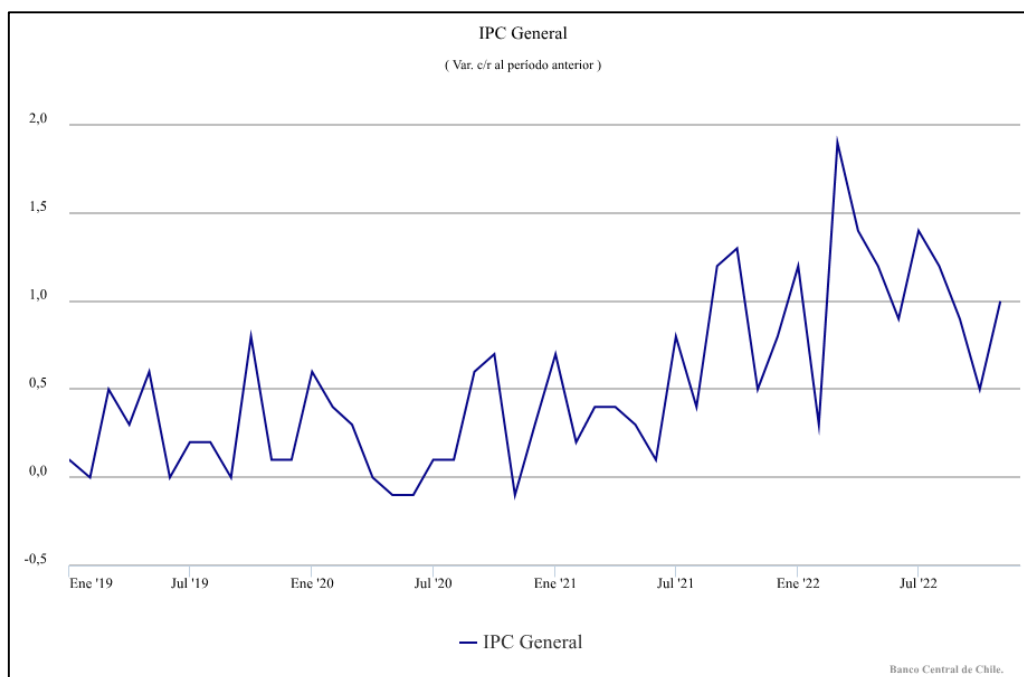

Figura 2. 37: IPC a Xile 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

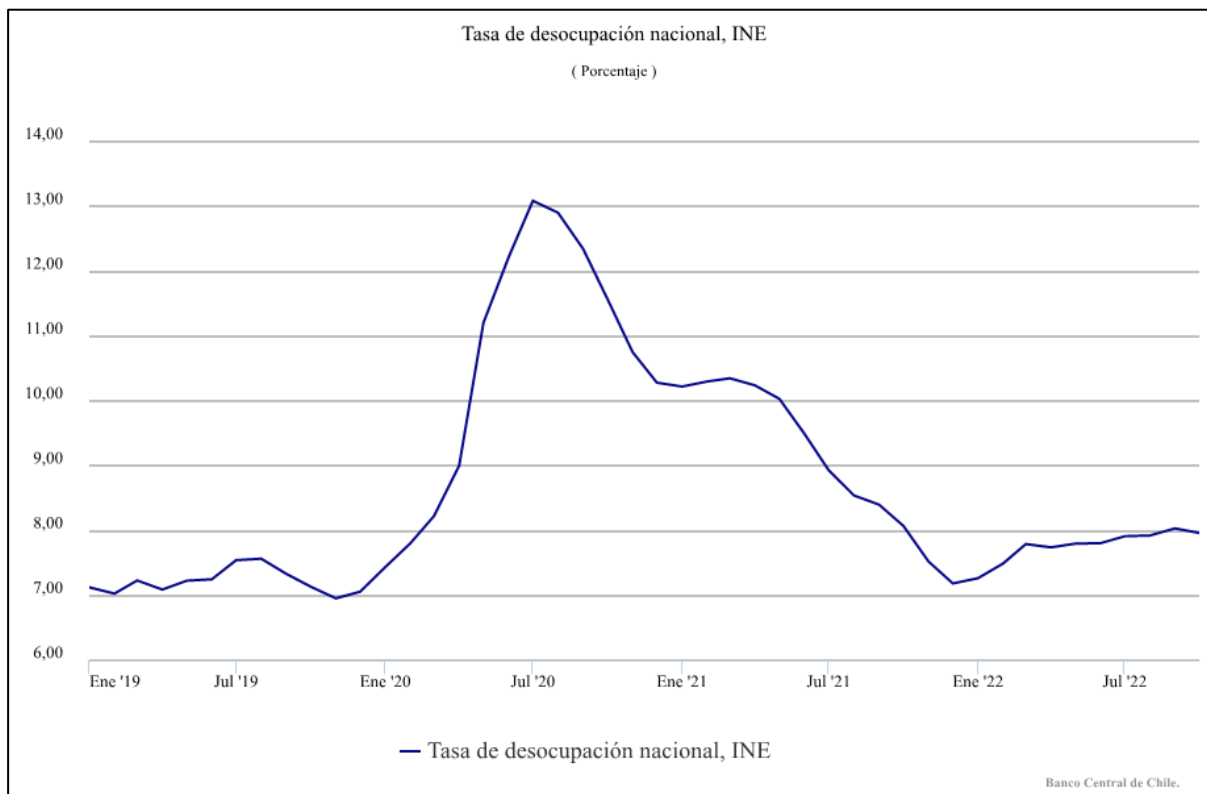

Figura 2. 38: Taxa d'atur a Xile 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

Chile - Salario Medio		
Fecha	Salario Medio Mon. Local	Salario Medio
2021	10.776.819	12.009 €
2020	10.277.863	11.386 €
2019	10.042.281	12.771 €
2018	9.669.328	12.795 €

Figura 2. 39: Salari mitjà a Xile 2018 - 2021. Font: datosmacro (2022).

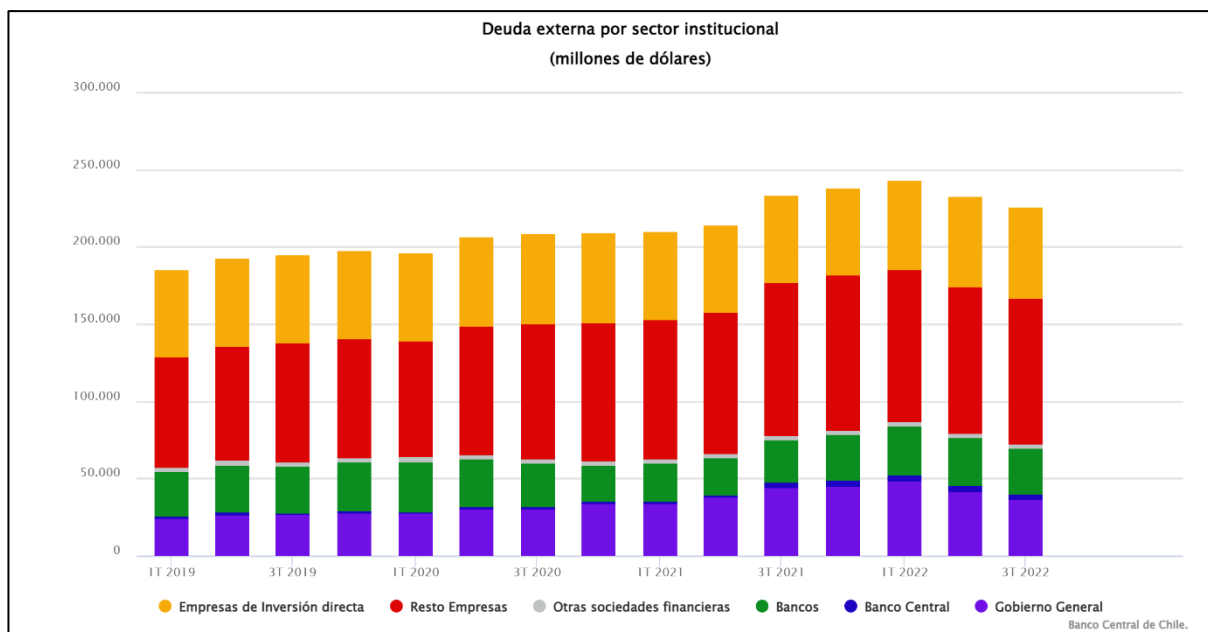

Figura 2. 40: Deute extern per sector a Xile 2019 - 2022. Font (Banco Central de Chile, sense data).

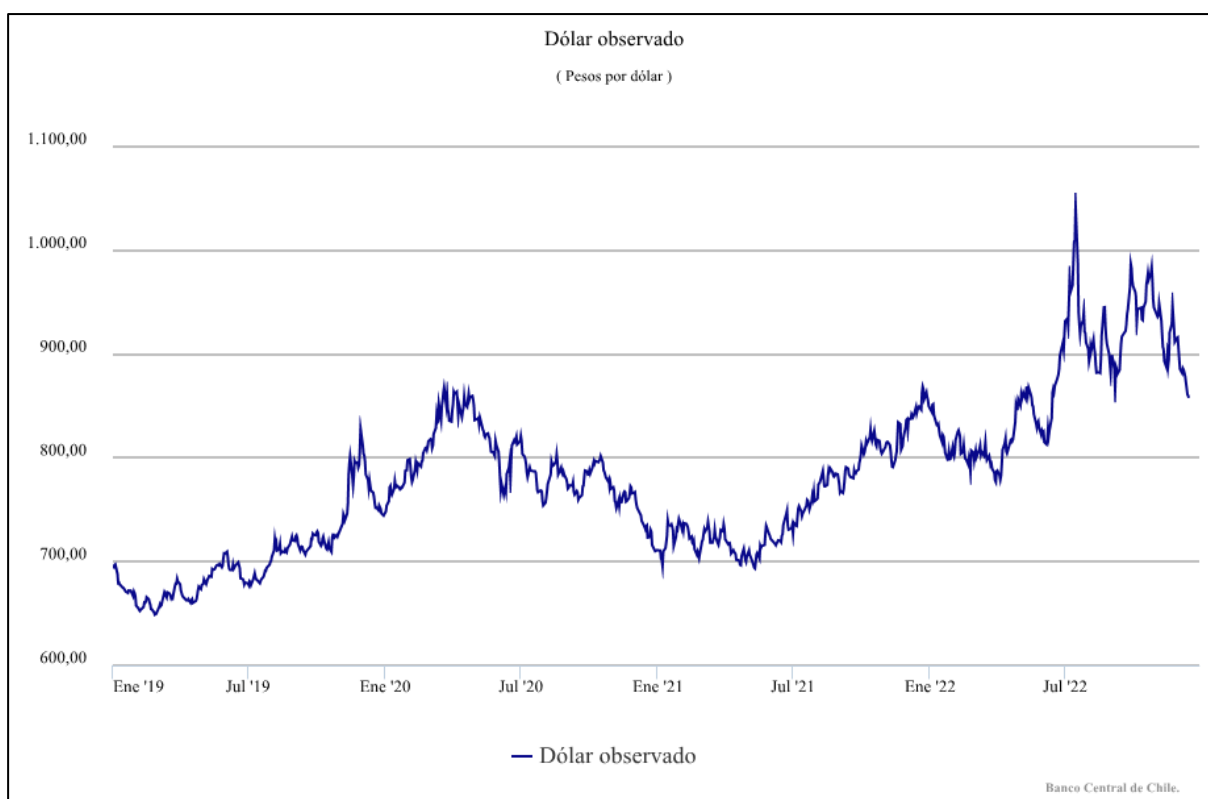

Figura 2. 41: Tipus de canvi dòlar - Peso xilè 2019 - 2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

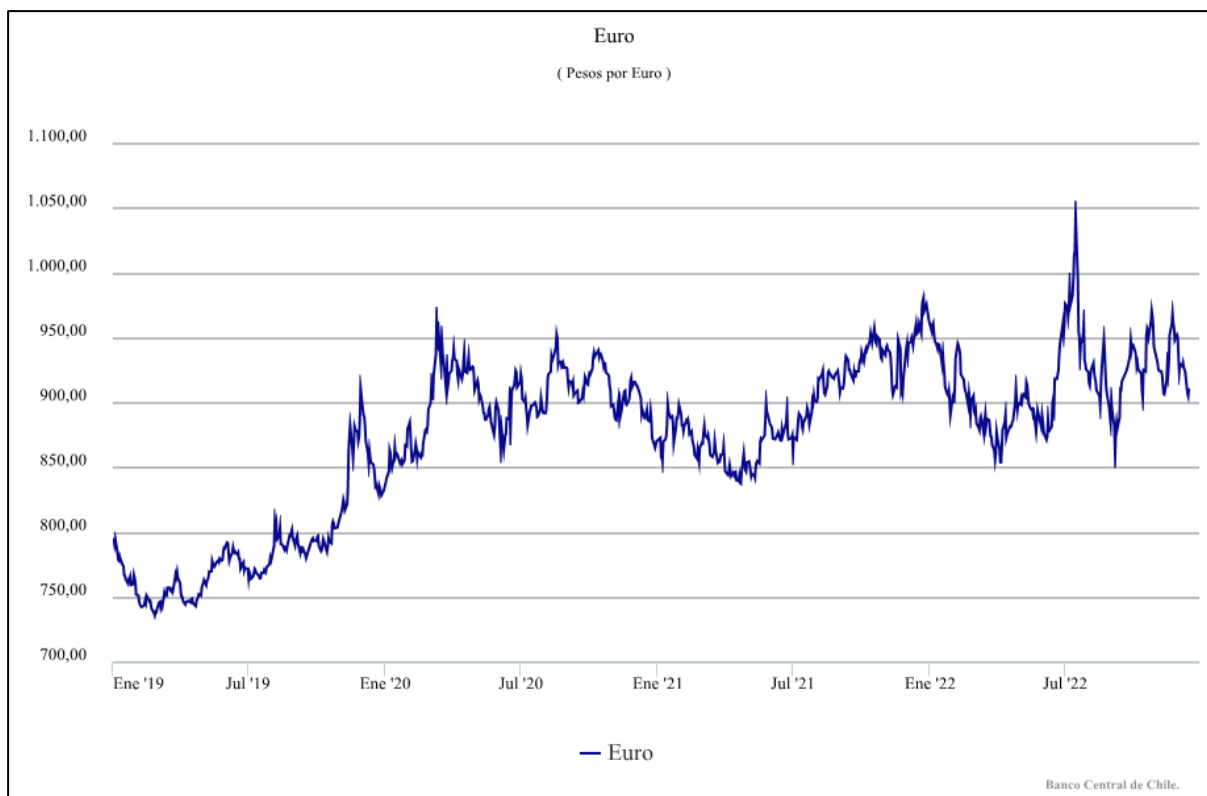

Figura 2. 42: Tipus de canvi euro - Peso xilè 2019 -2022. Font: (Banco Central de Chile, sense data).

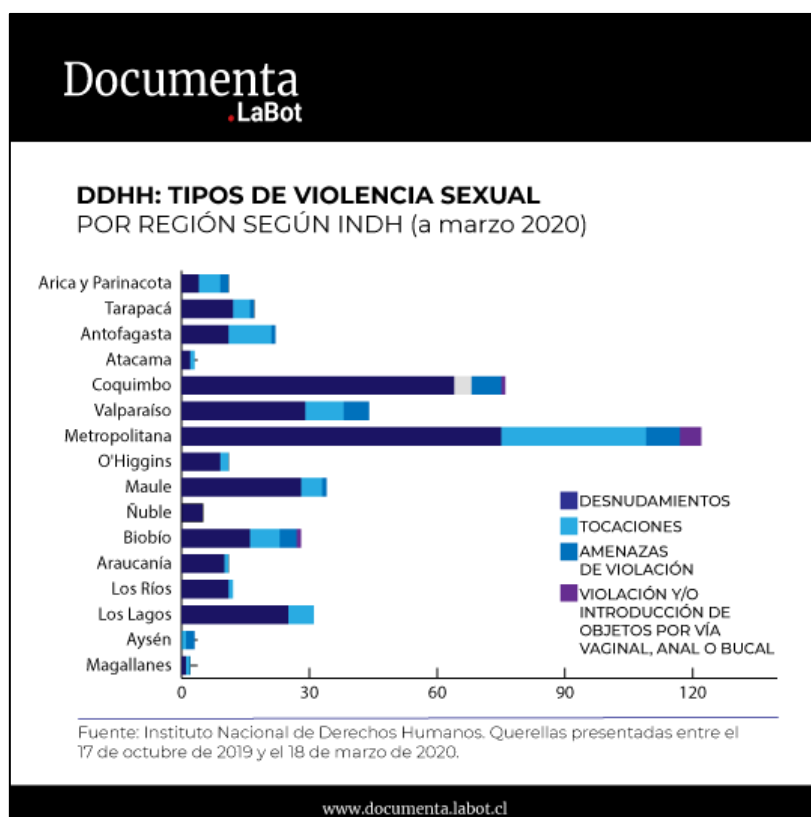

Figura 2. 43: Tipus de violència sexual al període de l'esclat social (octubre de 2019). Font: (Pizarro, 2021)

Annex 3: Testimonis d'agressions sexuals envers les dones empresonades

Font: (Ministerio de Interior y Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura, 2005)

- Empresonament i violència sexual

Recibí golpes y corriente en la Comisaría [se omite]. La tortura más severa fue en [un recinto de la Armada], allí sufrí el submarino, la escasa comida, los simulacros de fusilamientos todas las noches, las quemaduras con cigarros (...). En la Comisaría [se omite] sufrí violación con botellas. Lesiones genitales, golpes en la cabeza, que provocaron mi estadía por una semana en la enfermería del Fuerte, sin medicamentos. VIII Región, 1973.

Al quedar detenida fui incomunicada en una sala donde luego me violó un soldado raso mientras me interrogaban. Me decían cosas horribles, me apuntaban el cuello con un sable y que iba a ser violada por una cuadrilla si no hablaba. VII Región, 1973.

Por violación de los torturadores quedé embarazada y aborté en la cárcel. Sufrí shocks eléctricos, colgamientos, "pau-arara", "submarinos", simulacro de fusilamiento, quemadura con cigarros. Me obligaron a tomar drogas, sufrí violación y acoso sexual con perros, la introducción de ratas vivas por la vagina y todo el cuerpo. Me obligaron a tener relaciones sexuales con mi padre y hermano que estaban detenidos. También a ver y escuchar las torturas de mi hermano y padre. Me hicieron "el teléfono", me pusieron en la parrilla, me hicieron cortes con yatagán en mi estómago. Tenía 25 años. Estuve detenida hasta 1976. No tuve ningún proceso. Región Metropolitana, 1974.

- Empresonament i violència sexual de menors d'edat

Fui llevada a [un recinto del Ejército] y fui objeto de abuso sexual. Nos llevaron detenidas con mi hermana y una amiga. Yo fui la primera en ser interrogada. Me hicieron pasar a una pieza donde había tres milicos con su rostro tapado, tenían una bolsa negra en la cabeza, uno por uno me hacían preguntas, pero yo no sabía nada, por lo tanto, no podía responderle nada. Entonces uno de ellos se bajó los pantalones y sacó su pene y me obligó a que se lo tenía que enderezar con mi boca. Después vino el otro y el otro. En total fueron tres milicos que tuve que enderezárselo, el último se fue en mi boca, no sé quiénes fueron o cómo eran porque estaban encapuchados. Lo único que sé es que mi vida nunca volvió o volverá a ser como antes, ya que en ese tiempo era solo una estudiante. Por lo ocurrido no pude continuar estudiando hasta ese

momento (...) lo único que sé es que no puedo olvidar nada. Consta que estuvo detenida 12 días en la cárcel, sin registrar proceso, y egresó por falta de méritos. 14 años, VII Región, 1973.

Fui violada, me ponían corriente, me quemaron con cigarrillos, me hacían "chupones", me pusieron ratas. Creo que estuve en [recinto secreto de la DINA], me amarraron a una camilla donde unos perros amaestrados me violaron. Estaba siempre con scotch, después una venda y después una capucha. Se reían, nos ofrecían comida y nos daban cáscaras de naranjas. Nos despertaban de noche para perder la noción del tiempo. Luego de su liberación fue expulsada del país, sola, sin su familia. 16 años, Región Metropolitana, 1975.

Fui detenida en mi hogar luego de un violento allanamiento y destrozos de enseres. Estuve en [un recinto secreto de la DINA], recibí toda clase de torturas, corriente en parrilla y colgada [se omite], simulacro de fusilamiento, golpes, violaciones reiteradas, quemaduras internas (útero), golpes con elementos metálicos, sesiones psiquiátricas para olvidar las torturas. Me hicieron presenciar violación con perros dirigidos por [se omite]. Viví torturas y sesiones de masturbaciones por parte de los encargados del recinto, quemaduras con agua hirviendo en mi brazo izquierdo, costillas fracturadas. Mi torturador la mayor parte del tiempo fue el [se omite] y [se omite] presenciaba junto con otros. 17 años, Región Metropolitana, 1975.

- Empresonament i violència sexual de dones embarassades que van ser violades

Después de 30 años, sigo llorando. Cuando fui detenida estaba embarazada de 3 meses. Estuve en la Comisaría de [se omite]. El carabinero a cargo me amenazaba de que me iba a violar. En una carpa de campaña en el patio obligaron a un dirigente sindical a violarme y manoseame a vista de dos carabineros a cargo. Me amenazaron con sacarme las uñas de los pies (no lo hicieron, sí a otros compañeros). En [se omite] de [se omite] tuve un simulacro de fusilamiento ... Estuve incomunicada en bancas días y noches. Vendada todo el tiempo. Era obligada a observar la tortura de otros y era amenazada de que me violarían nuevamente. En los interrogatorios me desnudaban, me manoseaban y me sentaron en la silla dental y me pusieron corriente en los pechos, garganta, vientre, piernas ... Fui a dar al hospital en diciembre del 73. X Región, 1973.

Estaba embarazada de tres meses, fui detenida y llevada al Estadio Nacional. Allí recibí golpes, tuve un simulacro de fusilamiento. Fui obligada a estar en posturas forzadas sin moverme. (...). Fui obligada a presenciar torturas y violaciones a otras detenidas. Estando embarazada fui

torturada y violada y manoseada por un grupo de efectivos militares. Región Metropolitana, 1973.

Me llevaron a un recinto desconocido. Me golpearon, estaba esperando un hijo, tenía un mes y medio de embarazo. Recibí golpes de puño y pies, culatazos. Me aplicaron electricidad. Me violaron dos hombres con violencia, brutalmente [...] me preguntaban por mi papá que estaba detenido. En la casa de torturas de [se omite] me golpearon, me daban patadas. Yo les decía que estaba embarazada y me ofrecían abortar. X Región, 1973.

Fui detenida en 1973 en [se omite] y fui sometida a torturas. Tenía dos meses de embarazo. Fui violada por efectivos del Ejército. A consecuencia de ello se me produjo un aborto. Fui mantenida en arresto domiciliario durante dos meses. Quedé libre. IV Región, 1973.

Sufrí golpes y aplicación de corriente eléctrica en todo el cuerpo. Fui colgada de pies y manos y me taparon la boca con una toalla, en ese momento me encontraba embarazada (un mes). Fui violada por distintos sujetos, mientras mis manos y pies se encontraban atados, me introducían en el agua, luego aplicando corriente eléctrica específicamente más en los órganos genitales, dedos y vientre. Además, sufrí agresión psicológica, amenazándome que matarían a mi hija de 9 meses que se encontraba en poder de ellos. Región Metropolitana, 1975.

Al momento de la detención me vendan los ojos [...] y fui trasladada a [un recinto de la DINA]. Uno de los hombres pidió trato especial para mí porque estaba destinada para otro lugar. Ese trato fue golpes en los oídos y aplicación de electricidad. Me llevaron a Tejas Verdes: siempre encapuchada e incomunicada en una barraca [...] Para los interrogatorios éramos trasladados en un camión frigorífico, amarrados, encapuchados. Nos desnudaban y nos introducían en unas celdas, a la espera. Las sesiones de tortura duraban alrededor de doce horas. Este procedimiento era a diario. Yo tenía tres meses de embarazo. Recibí golpes bajo el vientre, golpes con sacos mojados sobre las piernas, baldazos de agua estando amarrada a un poste, amarrada por horas con cuerdas que pasaban bajo mis piernas. Me hicieron simulacro de fusilamiento y violación. Me arrancaron las uñas de los dedos chicos de los pies y quemaduras en el cuerpo. Escuchaba torturas de otros presos y me hacían escuchar un casete con la grabación de quejidos de niños y me decían que eran mis hijos. Me hacían comer excrementos. En el [se omite] y producto de las torturas se me produjo un aborto espontáneo. Nunca recibí atención médica. V Región, 1974.

